

Social tillit i höglitarlandet Sverige

Bo Rothstein & Sören Holmberg

SOCIAL TILLIT I HÖGLITARLANDET SVERIGE

SOM-institutets temaserie 2022

Bo Rothstein & Sören Holmberg

© Författarna och SOM-institutet
Omslagsfoto: <https://pxhere.com>
Redigering: Stibo Complete och Klara W Bové, SOM-institutet
Tryck: Stibo Complete, 2022
ISBN: 978-91-89673-53-3

INNEHÅLL

Förord	7
Martinsson, Johan	
Introduktion	9
Rothstein, Bo och Holmberg, Sören	
Sociala fällor och tillitens problem	15
Rothstein, Bo (1997). <i>Sociala fällor och tillitens problem</i> . I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). <i>Ett missnöjt folk?</i> Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	
Varifrån kommer det sociala kapitalet?	37
Rothstein, Bo (1998). <i>Varifrån kommer det sociala kapitalet?</i> I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). <i>Opinionsambället</i> . Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	
Förtroende för andra och förtroende för politiska institutioner	45
Rothstein, Bo (1999). <i>Förtroende för andra och förtroende för politiska institutioner</i> . I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). <i>Ljusnande framtid</i> . Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	
På spaning efter det sociala kapital som flytt	57
Rothstein, Bo (2000). <i>På spaning efter det sociala kapital som flytt</i> . I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). <i>Det nya samhället</i> . Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	
Socialt kapital och Sierra Madres skatt	63
Rothstein, Bo (2003). <i>Socialt kapital och Sierra Madres skatt</i> . I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). <i>Fåfångans marknad?</i> Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	
Den svåra konsten att lita på andra, att vara nöjd med sig själv och att vara ung	81
Rothstein, Bo (2008). <i>Den svåra konsten att lita på andra, att vara nöjd med sig själv och att vara ung</i> . I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red). <i>Skilda världar</i> . Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	
Social tillit, lycka, korruption och välfärdsstat	91
Rothstein, B (2011). <i>Social tillit, lycka, korruption och välfärdsstat</i> . I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red). <i>Lycksalighetens ö</i> . Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet	

- Utan självförtroende dåligt förtroende för andra** 111
 Holmberg, Sören och Rothstein, Bo (2017). *Utan självförtroende dåligt förtroende för andra*. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor** 119
 Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2019). *Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor*. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten?** 129
 Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2020). *Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten?* I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Framgång föder förtroende – förtroende föder framgång** 143
 Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2021). *Framgång föder förtroende – förtroende föder framgång*. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro (?)*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Den svenska tilliten fortsatt hög – men sjunker i utsatta grupper** 153
 Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2022). *Den svenska tilliten fortsatt hög – men sjunker i utsatta grupper*. I Ulrika Andersson, Henrik Ekengren Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red). *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet

FÖRORD

SOM-institutet är en oberoende undersökningsorganisation vid Göteborgs universitet. SOM-institutet grundades 1986 som ett samarbete mellan forskare framförallt vid Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG). Sedan 2010 är SOM-institutet inrättat som en centrumbildning vid Göteborgs universitet, och sedan 2017 även som en forskningsinfrastruktur. Organisatoriskt tillhör SOM-institutet samhällsvetenskapliga fakulteten och har JMG som värdinstitution.

Sedan 1986 genomför SOM-institutet årligen återkommande nationella och regionala frågeundersökningar till stora slumpmässiga urval av den svenska befolkningen, och sedan 2016 gör vi även datainsamlingar via webbpaneler som komplement.

Vårt stora forskarnätverk, undersökningarna ämnesbredd och långa tidsserier gör SOM-institutets verksamhet unik. Vår strävan är att kombinera närheten till forskningsfronten och att möjliggöra forskning av hög internationell kvalitet med en stark närvaro i svensk samhällsdebatt. Institutets undersökningsverksamhet genererar varje år ett stort antal rapporter, bokkapitel, antologier, uppsatser och avhandlingar.

I SOM-institutets temaserie ställer vi samman analyser av SOM-material som har publicerats tidigare inom ett tematiskt område. Det är ett sätt att göra våra publikationer mer tillgängliga och sätta fokus på centrala områden. Genom att samla analyserna tematiskt kan våra läsare lättare få en helhetsbild av resultat och redovisningar inom ett område eller av vissa författare.

Föreliggande publikation i temaserien är ett komplement till den tidigare sammanställningen *Institutionsförtroende bygger samhällen* som publicerades 2020 och fokuserade på medborgarnas förtroende för samhällsinstitutioner. Denna nya bok fokuserar istället på förtroendet människor emellan, ibland kallat socialt kapital. Vi på SOM-institutet är mycket glada att kunna göra en aktuell sammanställning av de många viktiga bokkapitel som Bo Rothstein och Sören Holmberg under mer än en 20-årsperiod har producerat om mellanmänniskt förtroende, såväl om dess orsaker som dess konsekvenser. De nordiska länderna sägs ofta i ett internationellt perspektiv utmärkas av relativt högt mellanmänniskt förtroende, och i denna bok kan du ta del av resultat från SOM-undersökningarna om många viktiga aspekter av detta som exempelvis hur trenden ser ut, hur det påverkas av ökade inslag av ett mångkulturellt samhälle eller av Covid-pandemin, samt vilka skillnader som finns mellan olika samhällsgrupper och mycket mer.

JOHAN MARTINSSON
Föreståndare för SOM-institutet

ATT MÄTA OCH FÖRSTÅ SOCIAL TILLIT

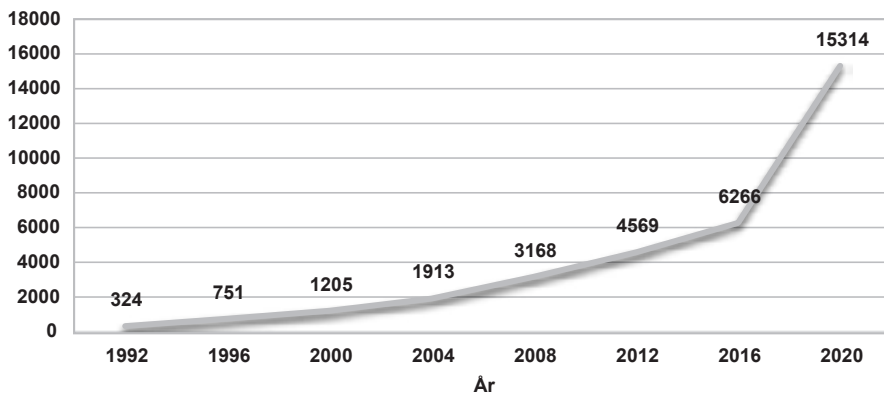
BO ROTHSTEIN & SÖREN HOLMBERG

År 1994 blev en av oss (Rothstein) tillfrågad om medverkan i ett internationellt forskningsprojekt som skulle handla om hur något som kommit att benämnas "socialt kapital" hade utvecklats i åtta olika västländer. Ledare för projektet var Robert Putnam, en amerikansk statsvetare verksam vid Harvard. Syftet med projektet var att jämföra hur det sociala kapitalet hade utvecklats sedan efterkrigstiden i de undersökta länderna och på Rothsteins lott föll då av naturliga skäl Sverige.¹ Robert Putnam hade 1993 publicerat en bok som kommit att få status som en "modern klassiker" inom den statsvetenskapliga forskningen med titeln *Making Democracy Work* (på svenska 1996, *Den fungerande demokratin*). Den har, när detta skrivs, över femtiofem tusen citeringar (enligt Google Scholar) vilket uppskattningsvis är tio gånger mer än vad en genomsnittlig svensk statsvetare får för sin totala produktion under hela sitt yrkesliv. Det stora genomslaget för boken var på ett sätt märkligt eftersom den handlade om något så prosaiskt som italiensk regionalpolitik. Italien hade under 1970-talet genomfört en radikal decentralisering av den politiska makten till landets 20 regioner och vad Putnam menade sig kunna visa var att i regioner med ett högt socialt kapital, innefattande en hög mellanmännisklig tillit, där fungerade demokratin klart mycket bättre och till detta kom att den ekonomiska tillväxten också var klart högre. Vi går närmare in på hur teorin bakom detta kan förstås i några av bokens kapitel, men genomslaget för teorin kan intressant nog numera också mätas. Databasen Web of Science registrerar i stort sett alla artiklar som publiceras i vetenskapliga tidskrifter som uppfyller ett antal kvalitetskriterier vad gäller granskning av forskningen (så kallad *peer-review*). Det rör sig om ungefär åttatusen tidskrifter inom alla akademiska discipliner och därmed om ett antal hundratusen publicerade artiklar om året. Databaser som dessa kan användas för allehanda saker såsom att söka efter artiklar inom områden man är intresserad av eller se hur ofta ens egna alster har citerats av andra forskare. Men de kan också användas för att analysera vad som sker i forskarsamhället över tid, till exempel vilka ämnen eller frågor forskare världen över är intresserade av. Genom att mata in den engelska termen för tillit (trust) kan man få fram hur många artiklar som årligen har denna term i sin rubrik, som ett nyckelord (keyword) eller i sin sammanfattning (abstract). Resultatet vad gäller just tillit framgår av figuren nedan vilken visar en närmast exponentiell ökning av intresset för fenomenet tillit. En liten inblick i grundmaterialet visar att det ingalunda enbart är statsvetare som intresserar sig för forskning om tillit utan i princip alla samhällsvetenskapliga och flertalet humanistiska discipliner och även forskare inom områden som medicin, teknik och naturvetenskap.

---

¹ Resultatet av projektet publicerades av Oxford University Press 2002 i form av en antologi med titeln *Democracy in Flux: Social Capital in Contemporary Societies* med Robert Putnam som redaktör.

Tillit (trust) som ett nyckelord i publicerade vetenskapliga tidskrifter

Källa: Web of Science, sökningen utförd av Bo Rothstein 10 september 2022 via Göteborgs universitets universitetsbiblioteks internetportal.

Förklaringarna till det starkt stigande intresset för forskningen om tillit är flera och mångfacetterade. Vi ger i flera av kapitlen i denna bok ett antal förslag på hur man kan förstå denna utveckling. En förklaring är att de samhällsvetenskapliga teorier som pekar på betydelsen av tillit har kommit att visa sig slagkraftiga. I långa stycken har de ersatt mera atomistiska teorier, till exempel den om att människan skall ses som enbart en egenintresserad rationell nyttomaximerare, också kallad "economic man". Men även teorier som enbart fokuserar på strukturella förhållanden (till exempel marxismens fokus på klasstrukturen eller feminismens fokus på könsmaktsordningen) har visat sig ha mindre förklaringskraft än teorier som sätter olika former av tillit i centrum.

Ett annat skäl till att allt fler forskare från en mängd olika discipliner har kommit att intressera sig för tillitens betydelse är att vi har fått alltmer data på området som gjort att det går att visa på många enkla men pedagogiskt slagkraftiga samband mellan graden av tillit i ett samhälle och flera andra variabler som är av stort intresse som till exempel olika mått på befolkningshälsa, ekonomiska förhållanden, miljöfaktorer och politiskt deltagande. Till detta kommer naturligtvis att det blivit möjligt att göra alltmer avancerade statistiska analyser med en ökande datatillgång. Tilläggs kan att den starka ökningen av olika former av experiment som görs inom den samhällsvetenskapliga forskning också visat på tillitens betydelse när det gäller att förmå grupper att agera kollektivt för sina gemensamma intressen.

Den första forskningsbaserade enkäten om social tillit gjordes i USA i början av

1960-talet. För svensk del ställdes frågan för första gången i en enkät som utfördes av forskningskonsortiet World Value Survey 1981. Redan då utmärkte sig Sverige tillsammans med övriga nordiska länder för en jämförelsevis hög grad av social tillit. Tack vare SOM-institutet som etablerades under 1980-talet av tre institutioner vid Göteborgs universitet har vi sedan 1996 varje år kunnat samla in enkätdata om svenska folkets uppfattning om i vilken grad de anser att man i allmänhet kan lita på andra människor. Till skillnad från vad som varit gängse i de enkäter som gjorts i USA eller i de som utförts av World Value Survey valde vi att inte studera detta genom enbart en dikotom fråga, dvs där svarspersonerna enbart hade att välja mellan att anse att man i allmänhet kan lita på andra människor eller att man inte kan vara nog försiktig i sina kontakter med andra människor. Istället tänkte vi oss att det för de flesta människor inte är så att man antingen litar på eller inte litar på andra människor utan att denna uppfattning finns på ett kontinuum, vilket gjorde att vi konstruerade en elvgradig skala från 0 till 10. Det finns som bekant inte någon möjlighet att dela 11 med tre, vilket gjorde att vi valde att gruppera de som markerade 0–3 som ”låglitare”, de som markerade 4–6 som ”mellanlitare” och de som markerade 7–10 som ”höglitare”.

Vi har därefter varje år publicerat en rapport om den sociala tilliten i Sverige i den antologi som ges ut av SOM-institutet med resultatet från institutets årliga enkät till ett representativt urval av den svenska befolkningen. Vissa år har vi varit mera ambitiösa än andra vilket innebär rapporterna varierar både i omfång och analytiskt djup. Av de summa tjugosex rapporter som publicerats i SOM-böckerna sedan 1997 har vi till denna volym valt ut tolv som vi anser vara de mest forskningsrelevanta och förhoppningsvis läsvärda. Det finns ett förunderligt stort antal aspekter man kan lägga på tillit och vi har i våra rapporter försökt koppla frågan till bland annat välfärdspolitik, korruption, om man är nöjd med sitt liv (”lycka”), mångkultur, personlig framgång och självförtroende. Fler aspekter skulle självklart varit möjliga och våra val har styrts av hur den internationella forskningen utvecklat sig och av våra egna intresseområden.

En fråga som tidigt infann sig och som visat sig få betydelse har att göra med hur man skall förklara variationen i graden av social tillit mellan olika samhällen. De nordiska länderna utmärker sig genom sin jämförelsevis höga tillit där omkring två-tredjedelar av befolkningen uppger att de anser sig kunna lita på andra människor i allmänhet (alternativt i våra mätningar definieras som ”höglitare”). Det innebär att graden av social tillit i de nordiska länderna är ungefär dubbelt så hög som genomsnittet för världens övriga länder. I en officiell rapport från Nordiska Ministerrådet har detta rubricerats som ”Det nordiska guldets”, dvs som en central förklaring till dessa länders jämförelsevis mycket framgångsrika samhällsmodell (Andreasson 2017). En återkommande fråga har varit hur detta skall förklaras. Eller som frågan ställdes då en av oss i ett tidigt skede presenterade denna forskning för kollegerna på en

av landets Handelshögskolor. ”Om nu socialt kapital är ett kapital, hur investerar man?” Det första svaret som gavs om detta från Robert Putnam var att social tillit skapas då människor är aktiva i frivilliga organisationer. Det är i sångkörerna, hos scouterna och i idrottsföreningar som social tillit människor emellan uppstår. Teorin väckte omedelbart entusiasm på många håll då frivilliga organisationer, eller som det också kom att kallas, ”det civila samhället” sågs som ett alternativ till den hierarkiska statens och den kallhamrade marknadens logik. Teorin hade bara ett fel, den visade sig inte stämma empiriskt. Undersökning efter undersökning som sökte efter ett samband mellan aktivitet i frivilligorganisationer och social tillit misslyckades med att hitta något sådant. Ett problem var också att man kunde anta att alla frivilliga organisationer inte var av särskilt godhjärtat slag. Medlemskap i rasistiska (Ku Klux Klan) och kriminella (Hells Angels) organisationer är i allmänhet också frivilligt. Men även om man lade detta åt sidan ställde frågan av empiriskt stöd för teorin om de frivilliga organisationernas betydelse för den sociala tilliten forskarsamhället inför problem. Man hade konstruerat ett nytt teoretiskt begrepp (socialt kapital), man hade teorier som visade varför det var av stor betydelse för många värdefulla saker som en väl fungerande demokrati och ekonomiskt-socialt välstånd och man kunde rimligt väl mäta dess förekomst. Men huvudteorin om hur detta kapital skapades stämde inte.

Tillsammans med kolleger vid nordamerikanska universitet började vi fundera på om vi inte förklaringen kom från ett helt annat håll (Rothstein och Stolle 2002, Rothstein och Stolle 2003, Rothstein och Uslaner 2005). Istället för att söka efter den sociala tillitens ursprung sociologiskt ”nedåt” i sociala förhållanden som det civila samhällets omfång och karaktär, började vi tänka att det kanske hade sitt ursprung i mera statsvetenskapliga faktorer, det vill säga ”uppåt” i de offentliga och politiska institutionernas kvalitet. Ett skäl till detta var att empirin visade på en tydlig positiv korrelation mellan graden av korruption i ett land och graden av social tillit. Detta samband har vi och andra nu kunnat verifiera i ett stort antal studier (Dinesen och Sønderskov 2021, You 2018, Martinagneli, o.a. 2022, Rothstein och Eek 2009). Ju högre korruption i de offentliga institutionerna, desto lägre är den sociala tilliten. Eller som det kinesiska ordspråket lyder: ”Fisken ruttar från huvudet ner”. Denna upptäckt gjorde att vi 2004 startade ett nytt forskningsinstitut vid Göteborgs universitets statsvetenskapliga institution som vi kom att benämna ”The Quality of Government Institute at University of Gothenburg” (i dagligt tal QoG-institutet).¹

Tankegången var enkel. Om nu social tillit är en grundpelare för ett samhälles välstånd, och om denna tillit genereras av människors uppfattning om kvalitén i deras offentliga institutioner, då blev det helt centralt att försöka få klarhet i varför kvalitén i länders offentliga institutioner (till exempel graden av korruption)

varierar så mycket. Samt givetvis också försöka förstå hur man kunde förbättra den institutionella kvalitén i ett land. QoG-institutet har vuxit till en omfattande operation och består idag av ett tjugofemtal aktiva forskare där många fortsatt försöker skapa klarhet i de många olika aspekterna på sambanden mellan social tillit, institutionell kvalitet och samhällets välbefinnande.ⁱⁱ

Avslutningsvis vill vi tacka våra många kolleger vid den eminenta statsvetenskapliga institutionen i Göteborg som under åren gett oss många goda kommentarer och mycket stöd för denna forskning. Vi vill också tacka den skickliga och hjälpsamma personalen på SOM-institutet som samlat in, kodat och i vissa fall hjälpt oss analysera våra data. Slutligen vill vi tacka varandra för många års gott, roligt och välfungerande samarbete. Tilliten består!

Referenser

Andreasson, Ulf. *Trust - The Nordic Model*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2017.

Dinesen, Peter T., och Kim Mannemar Sønderskov. "Quality of Government and Social Trust." i *The Oxford Handbook of Quality of Government*, av M. Bauhr, M. Grimes & B. Rothstein A. Bågenholm. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Martinagneli, Andrea, Sverker C. Jagers, Marina Povitkina, och Bo Rothstein. "Institutional Quality Causes Generalised Trust: Experimental Evidence on Trusting Under the Shadow of Doubt." *American Journal of Political Science*, Kommande 2022.

Rothstein, Bo, och Daniel Eek. "Political Corruption and Social Trust - An Experimental Approach." *Rationality and Society*, 2009: 81-112.

Rothstein, Bo, och Dietlind Stolle. *How Political Institutions Create and Destroy Social Capital. An Institutional Theory of Generalized Trust*. San Francisco: Annual Meeting of the American Political Science Association, 2002.

Rothstein, Bo, och Dietlind Stolle. "Social Capital, Impartiality, and the Welfare State: An Institutional Approach." i *Generating Social Capital: The Role of Voluntary Associations*, av M. Hooghe and D. Stolle. New York: Palgrave/Macmillan, 2003.

Rothstein, Bo, och Eric M. Uslaner. "All for All. Equality, Corruption and Social Trust." *World Politics* 58 (3), 2005.

You, Jong-Sung. "Trust and Corruption." i *Oxford Handbook of Social and Political Trust*, av E. M. Uslaner. Oxford: Oxford University Press, 2018.

ⁱ På QoG institutets hemsida finns ett stort antal forskningsrapporter, publicerade vetenskapliga artiklar, institutets årsberättelser, databanker som är allmänt tillgängliga samt möjlighet att lista sig för ett nyhetsbrev Se vidare www.gu.se/qog.

ⁱⁱ Ett antal centrala publikationen från QoG-institutet är följande:

Bågenholm, Andreas, Monika Bauhr, Marcia Grimes, & Bo Rothstein, red. 2021. *The Oxford Handbook of Quality of Government*. Oxford: Oxford University Press.

Dahlström, Carl & Victor Lapuente. 2017. *Organizing the Leviathan: How the relationship between politicians and bureaucrats shapes good government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holmberg, Sören & Bo Rothstein. 2012. *Good government: The relevance of political science*. Cheltenham: Elgar.

Rothstein, Bo & Aiysha Varraich. 2017. *Making sense of corruption*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stensöta, Helena & Lena Wängnerud, red. 2018. *Gender and Corruption Historical Roots and New Avenues for Research*. London: Palgrave.

SOCIALA FÄLLOR OCH TILLITENS PROBLEM

BO ROTHSTEIN

Begreppet ”social fälla” är en metafor för ett av de mest välkända och omdebatterade problemen som sysselsätter den moderna samhällsforskningen.¹ Logiken i denna problematik kan beskrivas enligt följande. Vi tänker oss en situation där det som skall åstadkommas kräver ett omfattande samarbete av människor eller av organisationer. Det kan gälla allt från att bidra till landets försvar, till att ställa upp och städa i det kooperativa daghemmet, eller att hålla lönebildningen under kontroll eller att inte förstöra gemensamma naturresurser. Andra exempel gäller finansieringen av välfärdssystemet eller att organisera någon form av facklig verksamhet. Således,

1. *Situationen är sådan att ”alla” vinner på om ”alla” väljer att samarbeta.*
2. *Men om man inte litar på att ”alla de andra” samarbetar, är det meningslöst att själv välja att samarbeta eftersom det som skall åstadkommas kräver att åtminstone nästan alla andra också samarbetar.*
3. *Det betyder att det kan vara rationellt att inte samarbeta om man inte litar på att ”de andra” också samarbetar.*
4. *Slutsats - ett effektivt samarbete för gemensamma ändamål kan bara uppstå om man litar på att ”de andra” väljer att samarbeta.*
5. *Utan denna tillit slår den sociala fällan obönhörligen igen, dvs vi hamnar i en situation där ”alla” får det sämre, trots att ”alla” inser att man skulle tjäna på att välja att samarbeta.*

Om man skall uttrycka det mera framt kan man säga att det visserligen är tjuvigt, men tämligen poänglöst att vara den ende som väljer att inte fuska med skatten, eller den ende som vågar vittna mot maffian, eller den enda som står och försvarar landet, eller den ende som städar på dagiset eller källsorterar sina sopor. Den nytthet som skall åstadkommas kräver helt enkelt att man lever i tron att ”alla de andra” också kommer att ställa upp och samarbetar ity annars slår den sociala fällan igen.

Ett sådant arbete är Elinor Ostroms *Governing the Commons* från 1990. Ostrom har undersökt ett välkänt samarbetsproblem, nämligen hanterandet av gemensamma naturresurser. Detta är tillgångar som "alla" har tillgång till (t ex färskvatten, betesängar, fiskevattnen) men där situationen är sådan att om "alla" bara ser till sitt egenintresse och utnyttjar tillgången maximalt, kommer den att sina med resultat att "alla" förlorar. Någon form av institutioner för effektiv reglering måste således till men problemet att dessa inte kan komma till stånd eller fås att fungera om inte nyttjarna kan lita på varandras samarbetsvilja.

Det har i den politiskfilosofiska diskussionen presenterats två lösningar på denna slags "sociala fällor" (som också brukar gå under beteckningen "allmänningens tragedi").² En sådan lösning har varit att införa marknad, dvs att man borde göra om tillgången till individuella äganderättigheter. Då skulle problemet försvinna genom att alla själv fick ta ansvar för sin ägodel. Problemet med denna lösning är, för det första, att resursen tekniska natur gör det svårt att uppdelna den i enskilda äganderätter. Grundvattentillgångar flyter t ex omkring lite hur som helst, och fiskarna i havet likaså. Det andra problemet är juridiskt, det kan nämligen vara ytterst svårt att fastställa vem som faktiskt äger dessa tillgångar.

Den andra lösningen har varit central reglering. Den starka staten kallas in för att sätta gränser för hur tillgången skall hanteras. Problemet är att eftersom tillgången hela tiden ändras (det finns olika mycket fisk, färskvatten, bete, osv) så är det ofta inte möjligt att sätta några centralt fastställda regler eftersom dessa inte kan anpassas kontinuerligt efter de lokala variationerna. Istället för regler kan då staten anställa tjänstemännen (inspektörer, fogdar) som skall övervaka resursen ifråga. Problemet med detta är att om den grupp mot vilken regleringen riktas inte har förtroende för tjänstemännen, kommer de att försöka sabotera deras verksamhet genom korruption eller andra former av obstruktion.

Vad Ostrom gjort är att hon undersökt hur människor faktiskt lyckas lösa sådana gemensamma resursproblem världen över, alltifrån vattentäkter i södra Californien till turkiska fiskevattnen. I analysen av hur jordbrukarna i Californien kom att övergå från en alla-mot-alla resursförstörande situation till etablerandet av en *frivillig*, självstyrande institution för den gemensamma regleringen av de begränsade vattentillgångarna pekar hon på den betydelse som normer om förtroende har och att det är just i den lokala politiska dialogen om hur regleringen skall utformas som detta förtroende uppstår. Hon skriver att "upprättandet av ett forum för diskussioner omformade strukturen på situationen från en i vilken beslut togs oberoende och utan vetskap om vad andra gjorde, till en i vilken individerna diskuterade sina valmöjligheter med varandra".³

Det är således själva beslutssituationen som har en avgörande roll för att förändra individernas syn på vad som ligger i deras egenintresse. De har utifrån sitt kortsiktiga egenintresse motiv att handla osolidariskt, men försatta i en situation där de måste argumentera och moraliskt stå till svars för sitt handlande blir de sociala normernas betydelse avgörande för etablerandet av ett effektivt samarbete. Genom detta förtroende omdefinierade de sitt intresse så att det kom i samklang med det kollektiva intresset att inte dränera den gemensamma resursen. Filosofer som studerat detta brukar säga att aktörerna när de måste agera i offentliga sammanhang ”tvättar” sina preferenser (Sunstein 1991).

Detta resultat, att själva beslutssituationens öppna karaktär förändrar beteendet från snäv egoism till samarbete, är centralt därför att det visar att ett av Public Choice skolans och nyliberalismens centrala postulat saknar empirisk täckning, nämligen (såsom det formulerades av nobelpristagaren James Buchanan), att politiskt förtroendevalda uppträder på samma sätt när de beslutar om offentliga åtgärder som de gör när de agerar på en marknad.⁴

Påfallande lyckas således människor i lokala samhällen skapa den tillit som gör att de kan etablera effektiva samhällsinstitutioner. Ett annat arbete som redan fått status av klassiker inom statsvetenskapen är Robert Putnams *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*.⁵ Denna studie handlar varför det demokratiska systemet, fungerar så olika i Italiens 25 olika regioner. Med något undantag är det en nordsyd historia, dvs i norr fungerar demokratin (och ekonomin) avsevärt bättre än i söder.

Putnams studie ger det överraskande resultatet att det är tätheten och tyngden i det lokala *organisationsväsendet* som är avgörande. Ju mer människorna är organiserade i sådant som sångköror, fågelskådarklubbar, idrottsföreningar, osv ju bättre visar det sig att demokratin fungerar. Hans analys går emellertid ett steg till i det att han visar att organisationsväsendets densitet är det som förklarar inte bara varför demokratin fungerar bättre i vissa regioner, utan varför dessa också haft en överlägsen ekonomisk tillväxt. Det är inte ekonomisk tillväxt som ger ett starkt frivilligt organisationsliv, utan tvärtom organisationsväsendet som ger ekonomisk tillväxt.

Förklaringen till detta är enligt Putnam att deltagandet i organisationsväsendet skapar ett *socialt kapital* som innebär att medborgarna mellanhavanden kan bygga på *tillit*, dvs man vågar samarbeta därför att man hyser förtroende att den andre också kommer att samarbeta. I det frivilliga organisationslivet uppstår ett sammanhållande kitt i form av starka sociala normer om tillit som underlättar samarbete. Uttryckt i ekonomiska termer minskar det sociala kapitalet transaktionskostnaderna i ekonomin, dvs de kostnader som är förbundna med att se till att avtal hålles och uppfylls. Konkret handlar det om ifall uppgörelser kan bekräftas genom ett

handslag eller om man behöver tjugvis med advokater, bankförsäkringar och evigt komplicerade kontrakt.

Putnams analys har nyligen följts upp av Francis Fukuyama i en bok med titeln *Trust*. Fukuyama, som för ett par år sedan gav ut den mycket uppmärksammade boken *The End of History and the Last Man* försöker i boken visa att ekonomiskt framgångsrika länder som Japan, Tyskland och USA, just utmärkts av att historiskt ha haft ett omfattande socialt kapital av den typ Putnam identifierat. Fukuyamas kritik av den ekonomistiska förklaringsmodellen om att medborgaren styrs enbart av egenintresset är intressant. Även, säger han, om ekonomismen har rätt att 80 procent av allt mänskligt agerande är styrt av egenintresset, är det kanske just karaktären på de andra 20 procenten som kan förklara varför detta egenintresset ibland leder till sociala fällor och ibland till effektivt samarbete. Om det består av normer om att man kan anta att andra kommer att samarbeta eller om normen är att de flesta andra medborgare inte är att lita på blir avgörande för i vilken riktning utvecklingen skall gå.⁶

Hur ser då detta med medborgarnas tillit till varandra ut på svensk botten. Först skall sägas att man kan skilja mellan två typer av förtroende/tillit/socialt kapital. Det ena, som vi kan kalla vertikalt, handlar om medborgarnas förtroende ”uppåt”, dvs hur de ser på de centrala samhällsinstitutionerna. Den andra typen kan kallas för det horisontella förtroendet/tilliten/sociala kapitalet och rör människornas benägenhet att lita på sina medmänniskor. Den ”vertikala” dimensionen behandlas av Lennart Weibull och Sören Holmberg på annan plats i denna volym, men det förtjänar att betonas att även denna typ av förtroende kan antas ha stor betydelse för möjligheten att undvika sociala fällor. Läsaren ombedes hålla i minnet de tämligen dystra resultaten från redovisningen av det ”vertikala” förtroendets utvecklingen i Sverige. Här skall emellertid enbart en mycket preliminär redovisning av det horisontella sociala kapitalet utseende i Sverige redovisas.⁷

Tilliten i Sverige

I årets SOM-undersökning har det ställts två likartade frågor om detta. I den första fick svarspersonerna ta ställning till följande fråga: *”Allmänt sett, tycker Du att man kan lita på de flesta människor, eller att man inte kan vara nog försiktig i kontakten med andra människor?”*

Svarspersonerna fick därefter två alternativ att välja mellan, nämligen:

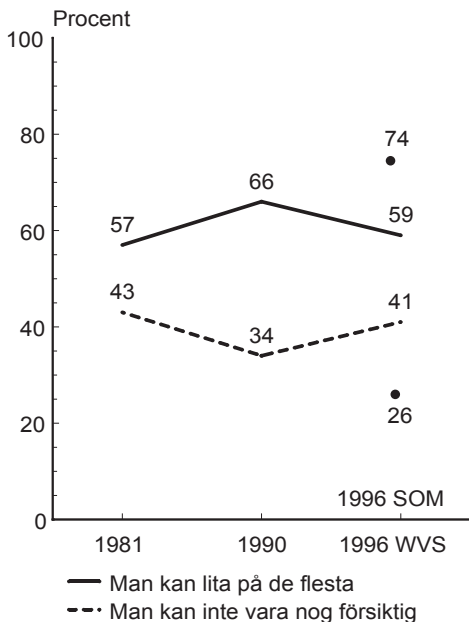
1. *Man kan lita på de flesta människor*
2. *Man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor.*

Den andra frågan var delvis annorlunda formulerad. I denna ombads svarspersonerna markera på en skala från 0 till 10 och där 10 var markerad med att *”det går att lita på människor i allmänhet”* och 0 med att *”det går inte att lita på människor i allmänhet”*. Vi har således både en dikotomi och en skala att analysera.

Vad gäller den dikotoma frågan så uppgav 74 procent av de som svarat att ”man kan lita på de flesta människors” medan 26 procent ansåg att ”man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor”. Siffran 74 procent visar att man i Sverige litar på andra människor i osedvanligt hög utsträckning jämfört med många andra länder. Resultatet bekräftar tidigare analyser där de nordiska länderna allmänt ligger högre än andra länder på denna slags frågor. Nämnas kan att motsvarande procentsiffror från ”The World Value Study” från 1990 var 49 för USA, 42 för Japan, 38 för Västtyskland, 43 för Schweiz, 26 för Östtyskland, 16 för Rumänien och 7 för Brasilien (Putnam 1994).

En central fråga är hur detta ser ut över tid i Sverige. Robert Putnam har efter sin studie av Italien börjat analysera det sociala kapitalets utveckling i USA. Han hävdar att på nästan alla de sätt som detta går att mäta kan man se en klar minskning i USA, inte minst vad gäller vitaliteten i de frivilliga organisationsväsendet (Putnam 1994). Hans tes har, som många andra kontroversiella teser, rönt tämligen stor uppmärksamhet, både inom och utanför forskarsamhället. Frågan här är vad som har skett med tilliten i Sverige. Som ovan nämnts är detta första gången denna fråga ställs i SOM-undersökningen, så det går inte att jämföra bakåt direkt. I två andra undersökningar finns dock en liknande fråga med, dels i den svenska delen av The World Value Study (WVS), dels i 1994 års valundersökning.⁸ Över tid ser det då ut som om tilliten i Sverige ökat sedan frågan ställdes för första gången i 1981 års WVS.

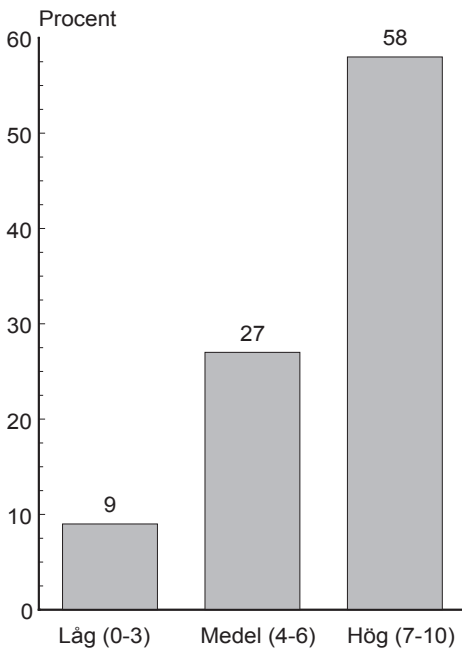
Figur 1 Utvecklingen av den mellanmännsliga tilliten i Sverige 1981 till 1996

Kommentar: Data från Word Value Study 1981, 1990 och 1996 samt SOM 1996.

Ett problem är dock att medan frågorna varit i identiska i WVS och SOM, så får 1996 års SOM-undersökning en klart högre andel ”litare” än 1996 års WVS undersökning. I den senare är andelen ”litare” enbart 59 procent, dvs en nedgång från 1990 års undersökning (men fortfarande högre än 1981 års studie). Varför man når så olika resultat i dessa båda undersökningar är ännu inte utrett.⁹ Den största skillnaden är att WVS studierna utförts med besöksintervjuer medan SOM-undersökningen sker genom postenkät (se nedan).

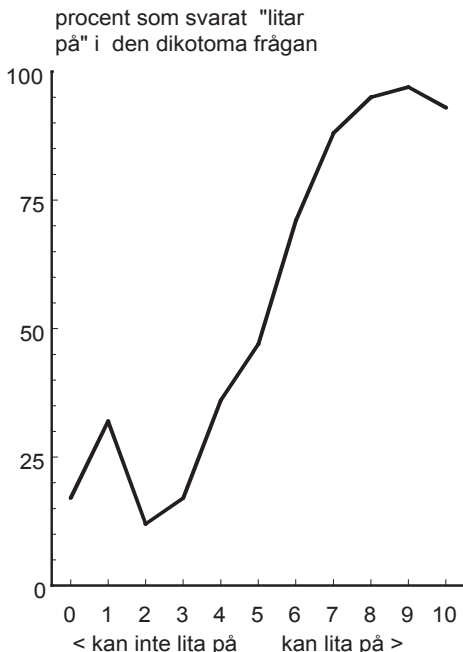
Ökningen av antalet ”litare” i figuren ovan från 57 till 59 procent ligger inom felmarginalen. Den slutsats man kan dra är att andelen som anser att man kan lita på andra människor åtminstone inte har sjunkit sedan början på åttio-talet. Om man betänker den allmänt spridda uppfattningen om 1980-talet som en era av ökande egenintresse, idéer om det goda av satsa på sig själv och den lyskraft som omgav ekonomisk spekulation så är detta resultat tämligen förvånande. Ser man till svaren på 0-10 skalan är fördelningen följande:

Figur 2 Fördelningen av mellanmänsklig tillit på en skala mellan 0 och 10

Kommentar: Data från 1996 års SOM-undersökning. Andel ej svar var 6 procent.

Låg tillit (värde 0-3) hade 9 procent av de svarande, medelhögt (värdena 4-6) hade 27 procent medan de med stor tillit (värdena 7-10) utgör hela 58 procent. Genomsnittsvärdet på skalan 0-10 var 6,6, dvs 1,6 högre än mitt- värdet 5. Korrelationen mellan svaren på den dikotoma frågan och skalan är 0,58 vilket får anses vara tämligen högt givet just att den ena variabeln är dikotom. Relationen mellan de två typerna av "lita på" frågor i SOM-undersökningen framgår även av figur 3.

Figur 3 Relation mellan dikotom fråga och 0-10 skala

Kommentar: Data från 1996 års SOM-undersökning

Det finns som framgår av figuren ett högt svarssamband mellan frågorna. Resultatet visar också att det är rimligt att indela skalan med den tredelning som gjorts, dvs att 1-4 kan klassificeras som personer med lågt förtroende, 4-6 som en mellankategori och 7-10 som "höglitare". Vad gäller svaren på 0-10 skalan kan det noteras att jämfört med 1994 års valundersökning där exakt samma skalfråga ställdes, har det skett en klar ökning av förtroendet, från ett medelvärde på 5,8 till ett på 6,6. Betyder detta att det horisontella förtroendet i Sverige har ökat markant på två år?

Innan man drar den slutsatsen är det givet att se om de olika resultaten kan bero på undersökningstekniken. Härvidlag är den stora skillnaden mellan dessa undersökningar, liksom mellan SOM och WVS, att valundersökningen gjordes genom besöksintervjuer medan SOM-undersökningen sker med postenkäter. En hypotes är att svarspersonerna vid besöksintervjuer har en tendens att ge mer "socialt anpassade" (eller med en mera populär term "politiskt korrekta") svar, medan deras "sanna misstänksamma natur" kommer fram tydligare då de utan intervjuarens påverkan mera anonymt kan svara på en postenkät. Det kan vara rimligt att anta att

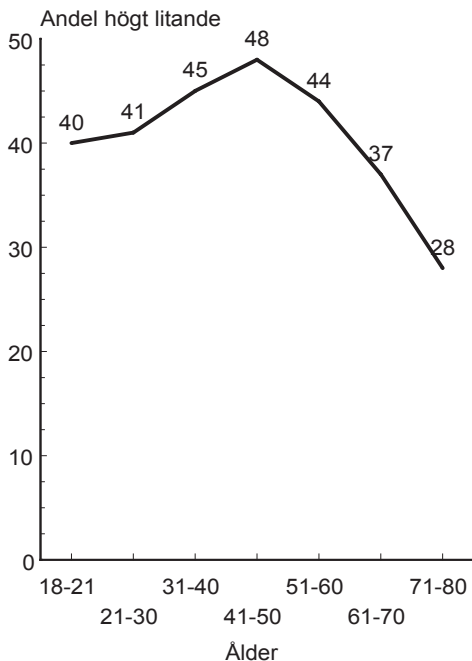
ett påstående som att man kan "lita på" sina medmänniskor är ett mera "politiskt korrekt" svar än det motsatta. Som framgår ovan är emellertid skillnaden i opinion här den motsatta, dvs det är en betydligt större grad av tillit på svaren i SOM-undersökningen 1996 än i valundersökningen 1994 respektive i WVS studien från 1996. Hypotesen om vad som skall anses vara det socialt mest anpassningsbara svaret måste kanske kastas om. Det är män vid mötet med intervjuaren som svarspersonerna blir mer misstänksamma mot sina medmänniskor, alternativt inte vill framstå som naiv.

En mera genomträngande analys om denna differens måste emellertid anstå till ett senare tillfälle. Vi kan emellertid dra en slutsats redan nu, nämligen att det ras i vertikal tillit, dvs i politiskt förtroende för t ex riksdagen och regeringen (och för många andra samhällsinstitutioner) som dokumenteras på annan plats i denna volym, *inte* tycks ha någon motsvarighet i det horisontella förtroendet. Tvärtom kan man konstatera att nivån på det mellanmänniska förtroendet är stabilt, både om man jämför med 1994 års valundersökning och i jämförelse med 1981 och 1990 års WVS undersökningar.

Vilka är det som litar på och vilka är det som misstror sina medmänniskor?

Nästa fråga är, vilka är det som litar på andra människor och vilka är det som anser att man inte kan vara nog försiktig. Hur slår saker som ålder, kön, inkomst, social klass, medlemskap och aktivitet i frivilliga organisationer och om man bor på stad respektive landsbygd in. Om vi börjar med ålder så tycks vi stå inför ett tämligen sorgligt resultat, nämligen att de som levt länge litar mindre på sina medmänniskor. De som är över 60 ligger klart lägre än övriga medborgare, endast 66 procent uppgav att de litade på andra människor mot runt 73 procent för de som är yngre än 60. Motsvarande andelar som ansåg att man inte "kunde vara nog försiktig" var 30 procent för de äldre och 23 procent för de yngre och medelålders. Vad gäller svaren på 0-10 skalan så ger emellertid ålder inte alls samma klara utslag. Kurvan är här snarast formad som ett upp och ner vänt u, dvs det är de mycket unga och de mycket gamla som misstror sina medmänniskor och höglitarna finns i mellangenerationerna. Detta stämmer emellertid inte helt överens med 1994 års valundersökning vars resultat visas i figur 4 (nedan).

Figur 4 Andel med högt litande i förhållande till ålder

Kommentar: Data från 1994 års valundersökning. Högt litande är markeringar över 7 på 0-10 skalan.

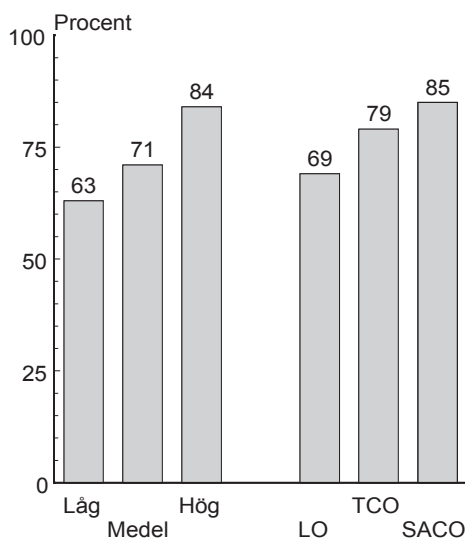
En utredning om varför åldersvariabeln ser något annorlunda ut mellan dessa undersökningar får tyvärr anstå. Helt klart är emellertid att äldre litar på sina medmänniskor i mindre utsträckning än medelålders. En möjlig men mindre sannolik faktor är att de som litar för mycket på andra dör i förtid. Naivitet och godtrogenhet kan männe ha ett högt pris.

I delar av den feministiska forskningen, inte minst den som handlar om kön och förhållandet i organisationer, har det framförts att kvinnor har lättare att samarbeta än män. Män antas vara mera inriktade på hierarki och konkurrens medan kvinnor antas vara mera tillfreds med vertikala nätverksliknande organisationer.¹⁰ SOM-undersökningen visar emellertid att innehav av manligt respektive kvinnligt kön inte alls påverkar tilliten/misstron till andra människor. På denna punkt kan vi inte konfirmera den moderna särartsfeminismens hypotes om systematiska skillnader mellan könen. Vi kan emellertid inte av denna undersökning utröna om det är så att kvinnor litar mer på kvinnor och män på män.

Vad gäller de övriga strukturella faktorerna kan vi lansera hypotesen att det är i det traditionella småskaliga samhället på landsbygden som tilliten bör vara som störst, medan det moderna urbana högutbildade stadsmänniskan med sina många men ytliga kontakter har mindre tillit. Frågan är om modernisering och urbanisering innebär att tilliten mellan människorna sjunker. Relationen mellan utbildning, fackligt medlemskap och mellanmännisklig tillit redovisas i figur 5.

Figur 5 Andel "litar på" i förhållande till utbildningsnivå och fackligt medlemskap

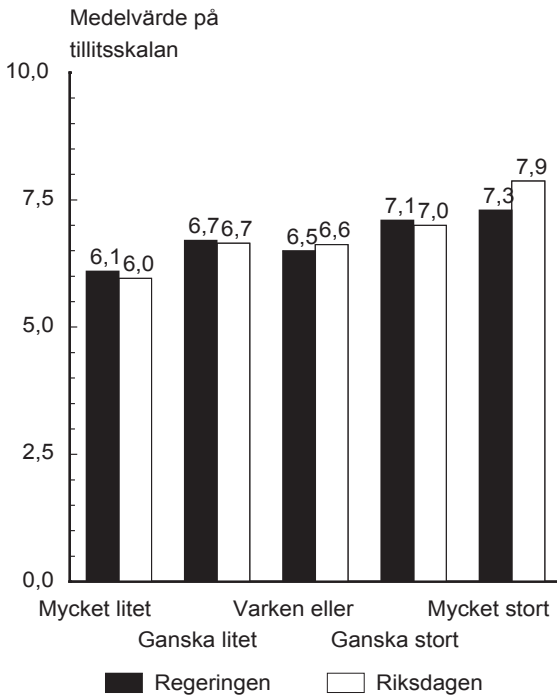
Kommentar: Data från SOM-undersökningen 1996.

Vad gäller typen av bostadsort går resultatet även där i motsatt riktning än vad man utifrån en moderniseringspessimistisk tes har anledning att förvänta, nämligen att människor på landsbygden skulle vara mer benägna att lita på andra människor än de som bor i tätort eller i städer. Så är inte enligt dessa data fallet - andelen som litar på sina medmänniskor på landsbygden är 64 procent jämfört med 73 för de som bor i mindre tätort och 75 procent för de som bor i städer.

Tillit, politik och engagemang

Från teorin om det tillitens och sociala kapitalets betydelse är det centralt om det finns något samband mellan det horisontella och det vertikala förtroendet i samhället. Är det så att de som anser att man kan lita på de flesta andra människor också hyser större förtroende för de centrala politiska institutionerna. För varje demokratiskt system är förtroendet för dess centrala politiska institutioner en viktig faktor. Visserligen kännetecknas enligt en av samhällsvetenskapens klassiker - Max Weber - varje stat av att den har monopol på det legitima användandet av våld. Men våld är ett dyrt och problematiskt styrmedel. Kan medborgarna fås att frivilligt samtycka till den offentliga politiken, t ex genom att de uppfattar de politiska institutionerna som legitima, så underlättas avsevärt den demokratiska processen. Frågan är vad som kan åstadkomma ett sådant samtycke. Om vi jämför medelvärdena på 0-10 skalan om tillit med vad samma personer ansett om de centrala politiska institutionerna legitimitet kommer följande resultat fram.

Figur 6 Samband mellan grad av tillit till andra människor och förtroende för riksdag och regering

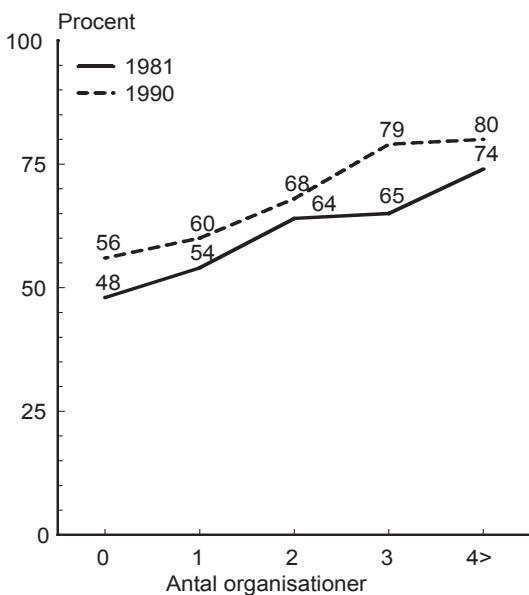

Kommentar: Data från 1996 års SOM-undersökning. Siffrorna i tabellen är avrundade till en decimal.

Det finns således ett svagt men positivt samband mellan horisontellt och vertikalt förtroende i Sverige. De med mycket litet förtroende för riksdag och regering hyser också mindre förtroende för andra människor. Skillnaderna mellan ytterligheterna är som framgår av figuren påtaglig. Sambandet mellan svaren på 0-10 skalan och graden av förtroende för regeringen (Persons r) var 0,13 och för riksdagen 0,15. Om det är så att det är det bristande förtroendet för de centrala politiska institutionerna som gör att man litar mindre på andra människor, eller om orsakspilen skall ritas åt andra hållet (eller på något helt annat sätt), kan vi naturligtvis inte med ledning av denna preliminära analys säga. Det intressanta, utifrån det teoretiska perspektiv som lanserats av Putnam, är att det faktiskt tycks finnas ett svagt men klart positivt samband. Detta gäller för samtliga de femton samhällsinstitutioner som frågan om grad av förtroende ställdes, dvs ju mer man litar på andra människor desto större grad av förtroende för de politiska institutionerna.¹¹

Som ovan nämnts är en central teori inom detta område sambandet mellan tillit och föreningsengagemang. Finns detta samband mellan grad av aktivitet i det frivilliga organisationsväsendet och åsikten att man kan lita på andra människor i 1996 års upplaga av Sverige. I förra årets SOM-rapport redovisade Sören Holmberg ett svagt men positivt samband mellan medlemskap i fackliga organisationer och politiska partier och åsikten att de flesta människor är att lita på (Holmberg 1996). I figur 7 nedan redovisas sambandet mellan antalet frivilliga organisationer som intervjupersonerna uppgivit sig vara medlemmar i och hur vanlig åsikten är att man kan lita på de flesta människor med data från WVS undersökningarna 1981 och 1990

Figur 7 Organisationsmedlemskap och andel som uppger att man kan lita på de flesta människor (1981 och 1990)

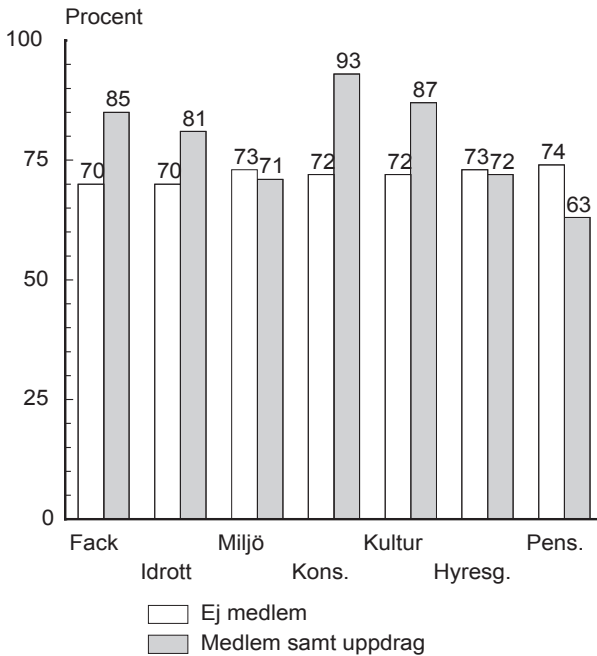

Kommentar: Data från WVS undersökningarna 1981 och 1990.

Det finns alltså ett klart samband från både 1981 och 1990 års WVS undersökningar som stöder tesen om hur socialt kapital genereras på individnivå - ju fler organisationer man är medlem i desto mer anser man sig kunna lita på andra människor. Även i 1996 års SOM-undersökning ställdes frågor om organisationsmedlemskap/aktivitet. Intervjupersonerna ombads uppge om de var medlem eller ej, om de varit på möte eller ej under det senaste året och om de hade någon typ av förtroendeuppdrag. För samtliga organisationstyper är korrelationerna svagt eller mycket svagt positiva

mellan föreningsengagemang och 0-10 skalan om tillit med kulturföreningar som högst.¹² Om man jämför svaren på den dikotoma frågan hos de som uppgett sig inte vara medlemmar med de som uppgett sig vara medlemmar samt ha något uppdrag så är resultatet som följer av figur 8 nedan.

Figur 8 Andel som anser att man kan lita på de flesta människor i förhållande till organisationsengagemang

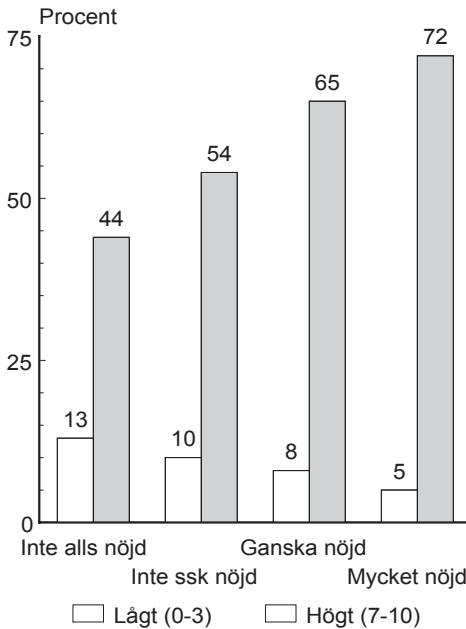

Kommentar: Data från SOM-undersökningen 1996.

De som är medlemmar och har något uppdrag i fackföreningar, idrottsrörelsen, konsumentkooperation eller kulturföreningar anser sig i högre grad kunna lita på de flesta andra människor än de som inte är medlemmar/har uppdrag. Vad som är oberoende och beroende variabel här är självklart inte lätt att uttala sig om, men vi kan säga att det finns ett samband. Däremot gäller detta inte för miljörörelsen eller hyresgäströrelsen. Här är sambandet obefintligt. För pensionärsorganisationerna får vi ett rakt motsatt resultat, dvs de som är aktiva misstror sina medmänniskor i högre grad än de som inte ens är medlemmar. Innan man börjar fundera på vad som försiggår i pensionärsorganisationerna skall man ha i åtanke att här spelar självklart den ovan nämnda åldersvariabeln in till skillnad från de övriga organisationerna.

Vad betyder då graden av tillit för demokratin. En vital demokrati kräver medborgare som är intresserade av politik och en fråga om detta återfinns i undersökningen. På 0-10 skalan ser då medelvärdena ut som följer. De som var "mycket intresserade" av politik har 7,3; de "ganska intresserade" 6,7; de "inte särskilt intresserade" 6,4 och de "inte alls intresserade" 6,1. Således ett klart positivt samband - ju mer intervjupersonerna anser sig kunna lita på andra människor, desto mera intresserade är de av politik. Men det kan, återigen också vara tvärtom, dvs att det är intresset för politik som gör att medborgarna ser med större tillit på sina medmänniskor. Metodologiskt är det förmodligen förenat med stora vanskligheter att reda ut vad som förklarar vad. Möjligen skall man förstå detta som utvecklingen av olika typer av "logiker" där t ex politiskt intresse och organisationsaktivitet föder tillit som i sin tur kan ge upphov till ännu starkare engagemang/intresse vilket ytterligare förstärker tilliten, osv. Man kan, beroende på inställning, förstå dessa olika logiker som utvecklingen av "goda" respektive "onda" cirklar. Istället för att försöka reda ut vad som förklarar vad kan det vara mer fruktbart att försöka förklara vad det för andra typer av faktorer som sätter igång den ena respektive den andra typen av logik (jfr Rothstein 1996a).

Slutligen är frågan vad detta med tillit betyder för synen på demokratin. Gäller även i samtidens Sverige att det finns ett positivt samband mellan graden av tillit och en väl fungerande demokrati? Detta kan inte till fullo utredas här, men vi kan låta intervjupersonerna ge sin syn på saken. De har även fått ta ställning till hur pass nöjda de är "med det sätt på vilket på vilket demokratin fungerar i Sverige". Fyra svarsalternativ gavs, nämligen "mycket nöjd", "ganska nöjd", "inte särskilt nöjd" och "inte alls nöjd". I nedanstående figur har jag för tydlighetens skull enbart jämfört svaren från de med låg tillit (0-3) på 0-10 skalan med de med hög tillit (7-10).

Figur 9 Inställning till den svenska demokratin funktion och grad av tillit

Kommentar: Data från SOM-undersökningen 1996.

Det tycks finnas ett tydligt samband mellan synen på hur den svenska demokratin fungerar och graden av horisontellt förtroende. Andelen ”höglitare” bland de som uppger sig vara mycket nöjda med hur den svenska demokratin fungerar är 28 procent högre än bland de som uppger sig inte alls vara nöjda med den svenska demokratin. Samma typ av samband finns i andra ändan av skalan - andelen ”låglitare” är mer än dubbelt så stor bland de som inte alls är nöjda med de svenska demokratin än bland de som är mycket nöjda.¹³ För varje steg vi rör oss på ”nöjd” skalan i positiv riktning så ökar andelen ”höglitare” och minskar andelen ”låglitare”.

Slutsatser

En mera genomträngande analys av dessa resultat måste anstå, men det finns skäl att redan i denna preliminära redovisning framhålla vissa saker. För det första att tvärtemot vad som ofta framhålls i debatten så kan vi inte skönja någon sjunkande mellanmänsklig tillit i samhället i denna slags undersökningar. För det andra att en även annan populär mytbildning visar sig inte hålla streck, nämligen att tilliten var något som fanns i det ”gamla” samhället där folk hade låg utbildning och levde i på landsbygden. De data som redovisas här tyder på raka motsatsen, nämligen att det är i det högutbildade storstadssamhället som tilliten till andra människor finns. Den pessimistiska synen på moderniseringen tycks sakna grund. Den tredje slutsatsen vi kan dra är att även om sambanden mellan organisationsengagemang och tillit är svaga, pekar de alla i hypotesens riktning, dvs att det finns ett positivt samband mellan dessa storheter. För det fjärde pekar också dessa resultat på att här även finns ett samband mellan värderingen av demokratins funktionssätt och synen på tillit. Även här måste det varnas för att sambanden på individnivå ibland är svaga men återigen pekar de alla i riktning att teorin om det sociala kapitalets betydelse har något intressant att säga oss. Möjligheten att undvika sociala fällor förefaller med ledning av dessa data vara tämligen goda i Sverige. Möjligen var detta själva essensen i det som en gång kallades för ”den svenska modellen”.

Noter

1. Andra metaforiska begrepp för att beskriva detta problem är ”allmänningens tragedi”, ”n-personers fångarnas dilemma” eller ”det kollektiva agerandets problematik. Se vidare Lichbach (1995) och (1997).
2. Det finns en mängd olika ”lösningar” på detta problem men som Mark Lichbach (1995) visat så bygger alla dessa lösningar på att samarbetsproblemet redan har lösts, dvs de för bara förklaringen ett steg bakåt. Med antaganden om individuell egennytta och rationalitet finns det ingen stabil lösning på samarbetsproblemet. Se även Molander (1994) och Rothstein (1996a) och (1996b).
3. Ostrom (1990) s 138.
4. Buchanan & Tullock (1962) s 20, jfr Lewin (1988)
5. Putnam (1992). Även utgiven på svenska med titeln ”Den fungerande demokratin”. SNS Förlag 1995.
6. För andra centrala verk inom detta område se Miztal (1996), Luhman (1979), och Gambetta (1988).

7. För tillfället deltar jag i ett projekt där avsikten är att utröna förändringen av det sociala kapitalet i Sverige jämfört med sju andra västländer. Det preliminära resultatet för Sveriges del är att, tvärtemot vad som ofta framhållits i den offentliga debatten, så har både det frivilliga engagemanget och vitaliteten i organisationsväsendet ökat under efterkrigstiden. Se även Lundström & Wijkström (kommande).

8. Data från den svenska delen av WVS har tillställts mig av professor Thorleif Pettersson vid religionssociologiska institutionen i Uppsala. Ett stort tack för detta och för värdefulla synpunkter.

9. Frågorna var i stort sett identiska - i WVS studiens svenska del fick svarspersonerna ta ställning till följande: "Tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med människor". Därefter följde tre alternativ: "1. Man kan lita på de flesta. 2. Man kan inte vara nog försiktig. 3. Tveksam, vet ej."

10. För en aktuell sammanfattning se Lindvert (kommande).

11. Korrelationerna (pearsons r) mellan 0-10 skalan och förtroende för institutionerna var följande: Polisen 0,18; sjukvården 0,16; försvaret 0,08; bankerna 0,04; dagspressen 0,07; facket 0,08; radio och TV 0,06; grundskolan 0,10; storföretagen 0,08; svenska kyrkan 0,10; domstolarna 0,18; kungahuset 0,10 och kommunstyrelsen 0,13.

12. Resultaten var följande (Pearsons r). Fackliga organisationer 0,09; idrott 0,07; miljöorganisationer 0,01; konsumentorganisationer 0,09; kultur 0,12; hyresgästförening 0,03 och pensionärsorganisationer 0,01.

13. Korrelationen (pearsons r) är 0,14.

Referenser

Buchanan, James M. and Tullock, Gordon (1962). *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Fukuyama, Francis (1995) *Trust : the social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish Hamilton.

Gambetta, Diego (1988) (red). *Trust: making and breaking cooperative relations*. Oxford: Basil Blackwell.

Holmberg, Sören (1996) "Medborgerlig tillit i det civila samhället". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Mitt i nittioalet*. SOM-rapport nr 16. Göteborg: SOM-institutet.

Lewin, Leif. 1988. *Det gemensamma bästa. Om egenintresset och allmänintresset i västerländsk politik*. Stockholm: Carlssons förlag.

Lindvert, Jessica (kommande) "Förändrade organisations- och styrformer ur ett genusperspektiv - makt och möjligheter". För publicering i kvinnomaktsutredningens rapportserie.

Lichbach, Mark Irving (1995) *The Rebel's Dilemma*. Michigan: The University of Michigan Press.

Lichbach, Mark Irving (1997). *The Cooperator's Dilemma*. Michigan: The University of Michigan Press.

Luhmann, Niklas (1979) *Trust and power*. Chichester: J. Wiley.

Lundström, Tommy & Wijkström, Filip (kommande). *The Swedish Nonprofit Sector*. Manchester: Manchester University Press.

Misztal, Barbara A (1996) *Trust in Modern Societies : The Search for the Bases of Social order*. Oxford: Polity Press.

Molander, Per (1994) *Akvedukten vid Zaghouan*. Stockholm: Atlantis.

Morrow, James D (1994) *Game Theory for Political Scientists*. Princeton: Princeton University Press.

Ostrom, Elinor. 1990. *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Putnam, Robert (1994) "Bowling Alone: Democracy in America at the End of the Twentieth Century". Arbetspapper presenterat vid Nobel symposiet vid Uppsala Universitet 1994-08-27 – 30.

Putnam, Robert (1996). *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag.

Rothstein, Bo (1994) *Vad bör staten göra. Om välfärdspolitikens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.

Rothstein, Bo (1996a) "Political Institutions: An Overview", i Robert E. Goodin & Hans-Dieter Klingemann (red). *A New Handbook for Political Science*. Oxford: Oxford University Press.

Rothstein, Bo (1996b) "Insikter i ekonomi är inte effektiva". *Ekonomisk Debatt* 1996:3

Sunstein, Cass R (1991) "Preferences and Politics". *I Philosophy and Public Affairs* 20.

VARIFRÅN KOMMER DET SOCIALA KAPITALET?

BO ROTHSTEIN

Begreppet *socialt kapital* har den senaste åren kommit att framstå som ett av de mera intressanta nytillskotten inom samhällsvetenskapen. Det är ett begrepp med vilket vanligtvis förstås normer som förtroende och ömsesidighet mellan medborgarna i ett samhället. Idén om betydelsen av socialt kapital går tillbaka till en delvis tekniskt komplicerad spelteoretisk modell som syftar till att försöka förklara under vilka villkor två eller flera egenintresserade och nyttomaximerande aktörer kan utveckla ett för båda parter givande samarbete. Ett klassiskt exempel är det med två bönder som både måste få in skörden snabbt för att rädda den undan vädrets makter. Om de hjälps åt ökar chansen betydligt för att bådas skördar skall hinnas bärgas, men problemet är att de på grund av odlingarnas geografiska belägenhet måste börja med den enes (bonde I:s) skörd först.

Det betyder att bonde II måste kunna lita på att bonde I kommer att ställa upp och solidariskt arbeta med att bärga bonde II:s skörd fastän bonde I:s egen skörd då redan ligger tryggt i ladån. Om de båda bönderna saknar detta förtroende för varandra kommer de inte att kunna/våga samarbeta och båda kommer då att förlora stora delar av sin skörd. De hamnar i vad som kommit att kallas en ”social fälla”, dvs en situation där alla inser att alla tjänar på att samarbeta, men där detta samarbete inte uppstår på grund av bristande förtroende för att andra kommer att samarbeta.¹

Detta problem är av utomordentligt generell räckvidd - det räcker med att nämna exempel som att det visserligen är hjältemodigt/solidariskt men rätt poänglöst att vara den ende som försvarar landet, eller källsorterar sitt avfall, eller inte fuskar med skatten, eller bidrar till kaffekassan, osv. I dessa fall måste åtminstone nästan alla andra ställa upp för att det goda som skall produceras skall bli verklighet. Sociala fällor kan också uppstå vad gäller grupper eller organisationers samarbete, t ex att det inte går att vara den enda gruppen i ett multietniskt samhälle som avstår från diskriminering, eller den enda löntagargruppen som tar samhällsekonomiskt ansvar i lönebildningen, eller den enda stat som beslutar sig för att införa restriktioner mot freonanvändning, eller den enda företag som väljer att inte använda mutor för att få offentliga kontrakt, osv.

Om man vill spetsa till det kan man hävda att de civilisatoriska framsteg som mänskligheten har gjort, och inte minst då rättstaten och det demokratiska styrelseskicket, alla byggt på att man lyckats skapa socialt kapital som gjort det möjligt att lösa sociala fällor av denna typ.² Ett samhälle, säger denna teori, har inte bara tillgångar i form av fysiskt kapital och humankapital, utan det har också mer eller mindre av socialt kapital.³

Socialt kapital och demokrati

Det förefaller som om det finns ett mycket intressant samband mellan medborgarnas villighet att lita på varandra och demokratins stabilitet. I sin senaste bok redovisar statsvetaren Ronald Inglehart data från "the World Value Study" som består av surveyundersökningar om folks åsikter och värderingar i mer än fyrtio länder insamlade i mitten av 1990-talet.⁴ En fråga som ställdes var denna:

"Allmänt sett, tycker Du att man kan lita på de flesta människor, eller att man inte kan vara nog försiktig i kontakten med andra människor?"

Svarspersonerna fick därefter två alternativ att välja mellan, nämligen:

1. Man kan lita på de flesta människor
2. Man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor.

Variationen i svaren från de olika länderna är mycket stora, från Sverige och de skandinaviska länderna som ligger i topp med drygt 60 procent som svarat att "man kan lita på de flesta människor" till länder som Turkiet, Brasilien är Rumänien där det bara är omkring 10 procent som svarar så. Det intressanta är att Inglehart hittar ett starkt samband mellan hög andel av befolkningen som "litar på" varandra och demokratisk stabilitet (mätt som hur länge landet varit utan avbrott demokratiskt styrt, pearsons $r = 0,72$). Tilläggas kan att ett antal europeiska länder som haft, för att använda ett understatement, besvärliga avbrott i demokratin (Tyskland, Italien, Österrike, Spanien) "klustrar", dvs har klart lägre andel "litare" än de flesta länder med stabilt demokrati.⁵

Att det finns ett samband mellan en fungerande demokrati och socialt kapital har hävdats i ett mycket uppmärksammat arbete om italiensk politik av statsvetaren Robert Putnam. Med något undantag är det en nord-syd historia, dvs i norr fungerar demokratin (och ekonomin) avsevärt bättre än i söder. Tiotusenkronorsfrågan i detta sammanhang är emellertid varifrån kommer då detta omtalade förtroende/sociala kapital. Putnams har i sin studie med stor empirisk tyngd hävdats att det är tätheten och vitaliteten i det lokala *organisationsväsendet* som är avgörande. Ju

mer människorna är organiserade i sådant som sångkörer, fågelskådarklubbar, idrottsföreningar, osv ju mer socialt kapital skapas i samhället. I det frivilliga organisationslivet uppstår ett sammanhållande kitt i form av starka sociala normer om förtroende och ömsesidighet som möjliggör samarbete och gör ”sociala fällor” mindre sannolika.

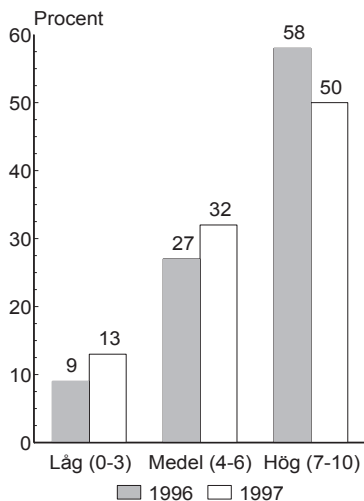
Även i svenska data hittar vi samband mellan organisationsdeltagande och förtroende medborgare emellan.⁶ Vad vi inte vet är om det är medborgare med ett initialt stort förtroende som väljer att gå in i organisationsväsendet, eller om det är organisationsdeltagandet som skapar förtroendet.⁷ Putnams tes har, som alla andra, kommit att ifrågasättas i den mycket omfattande vetenskapliga diskussion som uppstått i kölvattnet på hans arbete. Flera forskare har hävdad att hans starkt organiska och samhällscentrerade kausala modell, dvs att det sociala kapitalet källor skall sökas i det frivilliga organisationslivet, inte håller fullt ut. Istället har dessa författare hävdad att Putnam tenderat att bortse från de offentliga institutionernas betydelse.⁸

Politiska institutioner och socialt kapital

Framförallt att de statliga institutioner i södra Italien har av särskilda historiska skäl aldrig blivit accepterade av befolkningen som tvärtom kommit att betrakta dem som korrupta och/eller som en del av en oåtkomlig och okontrollerad, närmast ockupationsliknande, förtryckarapparat. I ett samhälle där medborgarna inte anser sig kunna vända sig till t ex polis och domstolor då de blivit utsatta för kriminalitet eller avtalsbrott och där sådant som fusk, mutor och korruption är legio, är det svårt att skapa förtroende för några andra människor än de mest närstående familj- eller klanmedlemmarna. Socialt kapital, säger dessa Putnams kritiker, kan lika mycket vara en effekt av hur de offentliga institutionerna fungerar som någonsin några sångkörer eller liknande. Denna diskussion är del av en ännu större diskussion inom den internationella statsvetenskapen om samhälls- vs. statscentrerade förklaringar.

I både 1996 och 1997 års SOM-undersökning ställdes en liknande förtroendefråga som den World Value Study utnyttjar. För att få mera variation i svarsalternativen användes en skala. I denna ombads svarspersonerna markera på en skala från 0 till 10, där 10 var markerad med att *”det går att lita på människor i allmänhet”* och 0 med att *”det går inte att lita på människor i allmänhet”*. Skillnaden mellan 1996 och 1997 är en liten förändring mot minskande förtroende.

Figur 1 Fördelning av mellanmänsklig tillit på 0-10 skala 1996 och 1997

Kommentar: Vet ej svar 6 procent 1996 och 4 procent 1997.

I SOM har också båda åren ställts frågor om "hur stort förtroende" svarspersonen har för "hur ett antal samhällsinstitutioner eller grupper sköter sitt arbete" där svaret angivits på en femgradig skala. Nedan visas sambandet mellan dessa två attityder från SOM 1997 och 1996.

Tabell 1 Sambandet mellan förtroende för andra människor och förtroende för samhällsinstitutioner

SOM-år	1997	1996
Regeringen	0,19	0,12
Polisen	0,18	0,18
Sjukvården	0,21	0,16
Försvaret	0,08	0,08
Riksdagen	0,19	0,15
Bankerna	0,06	0,05
Dagspressen	0,12	0,07
Fackliga org.	0,12	0,08
Radio/TV	0,08	0,06
Grundskolan	0,11	0,10
Storföretagen	0,11	0,08
Svenska kyrkan	0,13	0,10
Domstolar	0,22	0,18
Kungahuset	0,08	0,10
Kommunstyrelsen	0,20	0,13

Kommentar: Pearsons r, samtliga signifikanta på 0.01 nivån.

Resultatet från dessa korrelationer tyder på två saker. Dels ger de stöd åt den allmänna teorin om det sociala kapitalets betydelse för demokratin, dvs ju större förtroende man har för andra människor, desto större chans att man har förtroende också för de politiska institutionerna (eller tvärtom). Även om sambanden i vår undersökning inte är särskilt starka går samtliga i den riktning som teorin förväntar, dvs de är positiva.

Sambandet mellan medborgarnas förtroende för varandra och deras förtroende för rättsstatens och demokratins institutioner (regeringen, polisen, riksdagen, domstolarna och kommunstyrelsen) är också signifikant högre än sambandet för övriga institutioner (medelvärdena på Pearsons r är 0,20 jämfört med 0,11 för 1997 och 0,15 resp 0,9 för 1996).⁹ Även om skillnaderna är små kan man notera att störst samband med det mellanmännsliga förtroende för båda åren uppvisar förtroendet för domstolarna. Även den andra delen av rättsstaten, nämligen polisen kommer högt båda åren. Det tyder på att den statscentrerade hypotesen får visst stöd i våra data, dvs att det sociala kapitalet i samhället kan vara orsakat uppifrån, dvs av hur väl de politiska institutionerna fungerar och då inte minst de som är förknippade med rättsstaten.

Detta resultat är på ett sätt märkligt. Man kunde anse att i ett samhälle där förtroendet mellan medborgarna var stort, där var sådant som polis och domstolar av mindre betydelse, medan de tvärtom i ett samhälle där misstroende var utbrett var förtroendet för dessa institutioner av större betydelse. Det är i ett samhälle där folk har för vana att bryta ingångna avtal, stjäla och på andra sätt uppträda förrädiskt som vi behöver polis och domstolar, inte tvärtom.

Strategiskt agerande och socialt kapital

För att förstå detta kontraintuitiva resultat måste vi ta hjälp av något som i modern samhällsvetenskap kallas spelteori med ofullständig information.⁹ Denna teori är mycket användbar för att förklara problemet med "sociala fallor". Det intressanta med denna slags teori är utgångspunkten att det mänskliga agerandet är *strategiskt* i så motto att vad vi gör, (dvs om vi väljer att samarbeta eller om vi väljer att agera osolidariskt i situationer av typen "sociala fallor"), beror på vad vi tror att "de andra" kommer att göra. Bara om vi tror att de andra kommer att samarbeta, så är kommer vi välja att samarbeta själva. Detta är emellertid något som vi inte alltid kan veta med säkerhet, dvs vi måste alltid handla under ofullständig information om vad "de andra" kommer att göra. Det innebär att det är de mentala kartor vi har om vad "de andra" kan tänkas göra som styr vad vi själva kommer att göra. Detta strategiska moment, antar teorin, är viktigare för vårt beteende än sådant som värderingar, preferenser eller attityder.

Resonemanget skulle då kunna se ut som följer: Polis och domstolar har i jämförelse med de andra samhällsinstitutionerna i vår undersökning en särskild uppgift, nämligen att upptäcka och bestraffa ”förrådskt beteende”, dvs den slags agerande som skapar sociala fallor. Om vi då lever i ett samhälle där vi tror att dessa rättsstatens institutioner är rimligt effektiva vad gäller att upptäcka och bestraffa ”förrådskt beteende”, då tror vi också att andra medborgare tänker likadant och att de därför, på grund av upptäcktsrisken, avstår från att uppträda ”förrådskt” och att de därför följaktligen är att ”lita på”. Men om vi lever i ett samhälle där vi tror att rättsstatens institutioner är ineffektiva (förslöade, korrupta, etc) så tror vi att andra medborgare tänker som vi om dessa institutioner och att de därför ofta sysslar med ”förrådskt beteende” därför att upptäcktsrisken är liten. Och således är de inte att ”lita på”.

Om detta, det medges tämligen spekulativa orsakssammanhang skulle stämma, innebär det att vi kan ge ett preliminärt svar på var det sociala kapitalet kommer ifrån, nämligen från väl fungerande och allmänt betrodda politiska institutioner. Det tidsmässiga sambandet till en väl fungerande och stabil demokrati skulle då kunna se ut som följer: Stabila och förtroendeingivande rättsstatliga institutioner ger upphov till utökat mellanmedborgerligt förtroende som gör demokratin möjlig.

Noter

1. Andra metaforiska begrepp för att beskriva detta problem är ”allmänningens tragedi”, ”n-personers fångarnas dilemma”, problemet med ”kollektiva varor”, ”sociala dilemman” eller ”det kollektiva agerandets problematik”. Se vidare Lichbach (1995) och (1997) samt Ostrom (1998)
2. Detta argument har nyligen framförts av Elinor Ostrom i hennes ”presidential address” till det amerikanska statsvetarförbundets årsmöte i september 1997, jfr Ostrom (1998).
3. För andra centrala verk inom detta område se Miztal (1996), Luhman (1979), och Gambetta (1988).
4. Inglehart (1997)
5. Inglehart (1997) s 107.
6. Jfr Holmberg (1996). För en utomordentligt elegant analys av det mera pessimistiska slaget, dvs att den sociala fällan är oundviklig, se Molander (1994).
7. Putnam (1992). Även utgiven på svenska med titeln ”Den fungerande demokratin”. SNS Förlag 1995

8. Se t ex Tarrow (1996) och Levi (1996) och Rothstein (1998).

9. Jfr Wonnacott & Wonnacott (1985) s. 430-432.

Referenser

Gambetta, Diego (1988) (red.). Trust: making and breaking cooperative relations. Oxford: Basil Blackwell.

Holmberg, Sören (1996) "Medborgerlig tillit t det civila samhället". I Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red.) Mitt i nittioalet. SOM-rapport 16. Göteborg: SOM-institutet

Ingelhart, Ronald (1997) Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 countries. Princeton: Princeton University Press.

Levi, Margaret (1996) "Social and Unsocial Capital". Politics & Society 24.

Lichbach, Mark Irving (1995) The Rebel's Dilemma. Michigan: The University of Michigan Press

Lichbach, Mark Irving (1997)) The Cooperator's Dilemma. Michigan: The University of Michigan Press

Luhmann, Niklas (1979) Trust and power. Chichester: J. Wiley.

Misztal, Barbara A (1996) Trust in Modern Societies : The Search for the Bases of Social order. Oxford: Polity Press.

Molander, Per (1994) Akvedukten vid Zaghuan. Stockholm: Atlantis.

Ostrom, Elinor. (1998) "A Behavioral Theory of Rational Choice", American Political Science Reveiw 92

Putnam, Robert (1996). Den fungerande demokratin. Stockholm: SNS Förlag.

Rothstein, Bo (1998) Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State. Cambridge: Cambridge University Press.

Tarrow, Sidney. (1996) "Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work." American Political Science Review 90

FÖRTROENDE FÖR ANDRA OCH FÖRTROENDE FÖR POLITISKA INSTITUTIONER

BOROTHSTEIN

I november 1997 hade jag förmånen att föreläsa för en grupp ryska politiker och högre tjänstemän i Moskva. Svenska UD hade bestämt att inför president Jeltsins statsbesök kunde det vara på sin plats med lite information till ryska beslutsfattare om hur det svenska politiska systemet fungerade. Min föreläsning handlade om välfärdspolitikens ställning och problemen med medborgarnas uppslutning bakom den högskattepolitik som dess omfattande sociala åtagandena innebär. Efter min föreläsning kom jag i samspråk med en person som enligt uppgift var en av de högsta tjänstemännen i den ryska skatteförvaltningen. Han berättade för mig att han hade varit i kontakt med sina svenska kolleger vid Riksskatteverket i Stockholm och fått veta att i Sverige, där får skattemyndigheterna in drygt 98 procent av det totala belopp på vilket de skickar skattsedlar till medborgarna. Denna siffra var förbluffande för honom ity i Ryssland, sa han, var motsvarande siffra 26 procent. Detta är alltså då hela den gråa och svarta ekonomin redan är borträknad, dvs det handlar om vad staten enligt sina skattelagar fastslagit att medborgarna skall betala in i skatt. I en sådan situation är 26 procent inte mycket.

Det är, sa han vidare, inte så lätt att bedriva välfärdspolitik utan pengar. Det är överhuvudtaget inte lätt att bedriva någon politik alls. Vi diskuterade situationen och det stod klart att enligt hans åsikt var det egentligen inte så att de ryska medborgarna i princip inte ville betala skatt. Tvärtom, enligt hans uppfattning ville de flesta betala sina skatter eftersom de faktiskt insåg att om inte staten fick inkomster, så kunde den inte heller betala ut löner och pensioner eller bedriva, sjukvård, utbildning och allt annat som medborgarna efterfrågade. Skälen till att så många likväl inte ville betala sina skatter var enligt min sagesman istället två. Dels att de ansåg att eftersom ”alla andra” inte var att lita på utan smet undan skyldigheten att betala skatt, var det poänglöst att tillhöra den lilla hederliga minoriteten som betalade sina skatter. Dels ansåg de flesta att skattebyråkraterna inte var att lita på utan stoppade en försvarlig del av skattemedlen i egen ficka. När jag, lite försiktigt, då undrade om detta stäm-

de, svarade han att, jodå, förvisso var en hel del av de 150.000 skattebyråkraterna mer eller mindre korrupta. Problemet var emellertid i princip detsamma, de flesta skattetjänstemän insåg att detta var en ohållbar situation och ville egentligen sluta ta mutor. Men eftersom de inte litade på varandra utan ansåg att "alla andra" inom det gigantiska ryska skattebyråkratin tog mutor, var det ingen egentlig poäng att inte fortsätta själv.

Jag fick sedan frågan om jag som samhällsvetare hade några förklaringar till detta och jag kunde då tala om att detta är saker som vi har väl etablerade teorier för att kunna förklara. Utvecklingen inom vad som kallas icke-kooperativ spelteori ger utmärkta analyser över varför Stockholm är Stockholm och Moskva är Moskva. När väl ett suboptimalt jämviktsläge som det i Ryssland är etablerat, där vad som är individuellt rationellt samtidigt är patologiskt för kollektivet, är vi bra på att förklara varför så är fallet och vi kan också säga att det visar sig utomordentligt svårt att bryta denna slags "sociala fallor". Från Palermo till Columbia, från Belgrad till Sierra Leone, visar sig dessa socialt och ekonomiskt ineffektiva situationer tyvärr vara lika vanliga som stabila (Bardhan 1997). Enligt berömda samhällsforskare som nobelpristagaren Douglass C. North och statsvetaren Mancur Olsen är det dessutom just dessa brister i de politiska institutionerna som förklarar varför en så stor del av världens länder är och förblir fattiga. För att citera ur Mancur Olsens sista publicerade artikel:

"the large differences in per capita income across countries cannot be explained by differences in access to the world's stock of productive knowledge or to its capital markets, by differences in the ratio of the population to land or natural resources, or by differences in the quality of marketable human capital or personal culture. Albeit at a high level of aggregation, this eliminates each of the factors of production as possible explanation of most of the international differences in per capita income. The only remaining plausible explanation is that the great differences in the wealth of nations are mainly due to differences in the quality of their institutions and economic policies" (Olson 1996, s. 19 jfr North 1998; North & Weingast 1996)

De sociala och ekonomiska kostnaderna för att inte kunna skapa en hederlig förvaltning är enorma eftersom de leder till att människorna inte vågar investera och ta ekonomiska risker av rädsla för att staten antingen själv godtyckligt skall lägga beslag på tillgångarna eller att den är så svag att den inte kan erbjuda effektivt skydd för dessa tillgångar mot andra. Den korrupta eller på andra sätt dysfunktio-

nella förvaltningen gör vidare alla ekonomiska transaktioner utomordentligt kostsamma, så kostsamma att människorna ofta avstår från att göra vad som annars vore ekonomiskt fördelaktigt för såväl dem själva som för samhället. Just skattepolitiken verkar vara ett av de svåraste problemen i många gryende och därför instabila demokratier. En expert på Latinamerika uttalade nyligen i *New York Times* följande: "I don't think there is any more vital issue in Latin America right now.... It's a vicious cycle that is very hard to break. People don't want to pay taxes because they say government doesn't deliver services, but government institutions aren't going to perform any better until they have resources, which they obtain when people pay their taxes" (Rother 1999; jfr Blomkvist 1988)

Alltnog, min ryske samtalspartner ställde därefter frågan som gjorde mig fullständigt svarslös, nämligen: Hur kan Moskva bli Stockholm? Vad kunde han göra för att få de ryska skattebetalarna och skattebyråkraterna att lita på varandra och komma ur denna hopplösa "sociala fälla". Det visar sig nämligen att inom den rationalistiska teori som dominerat stora delar av samhällsvetenskaperna finns det ingen lösning på problemet. Om alla aktörer uppträder ekonomiskt rationellt kommer de aldrig att ta sig ur dessa situationer. De kommer att föredra att agera sk. fripassagerare, dvs hoppas att alla andra betala skatt/avstår från mutor men själv smita undan. Det är enbart om man kan få aktörerna inom staten att avstå från egenintresserad nyttomaximering och istället agera moraliskt som det är möjligt att etablera en okorrumpierad förvaltning. Men enligt den ekonomistiska teorin om hur det politiska systemet fungerar är det uteslutet eftersom man då bryter mot teorins utgångspunkter för mänskligt agerande (Lichbach 1995; Miller & Hammond 1994).

Allt fler samhällsvetare som arbetar med ekonomiska modeller har emellertid börjat inse att de innehåller en sådan inbyggd paradox, nämligen att om aktörerna uppträder ekonomiskt rationellt, såsom de antas göra i deras modellvärld, kommer de med stor sannolikhet att hamna i dylika patologiska "sociala fällor". De kommer, som en forskare uttryckt det, "att överlista varandra till ineffektiva jämviktslägen" (Hechter 1992). För att än en gång citera Mancur Olsen:

"If spontaneous Coase-style bargains,..., eliminated socially wasteful predation and obtained the institutions that are needed for a thriving market economy, then there would not be so many grossly inefficient and poverty stricken societies. ...Some impor-

tant trends in economic thinking, useful as they are, should not blind us to a sad and all-too-general reality: as the literature on collective action demonstrates, individual rationality is very far indeed from being sufficient for social rationality" (Olson 1996, s. 23).

En viktig nyorientering inom samhällsvetenskaperna gäller studiet av Adam Smiths ekonomiska tänkande från den andra halvan av 1700-talet. Som varje ekonom vet är han mest berömd för att ha lagt fram just idén om den "osynliga handen". Om bara varje ekonomisk aktör ser till sitt egenintresse av maximal vinst, kommer utfallet automatiskt också att bli kollektivt rationellt. Detta ifrågsätts i en ny bok redigerad av ekonomerna Avner Ben-Ner och Lois Putterman. De skriver att "taking self-interest to be as thoroughgoing as neoclassicism has heretofore presumed, and thus letting no institution be taken for granted but instead insisting that all be explained on grounds of self-interested action by rational individuals, raises the puzzle of how the Invisible Hand gets on with its work" (Ben-Ner & Putterman 1998, s. 4) I likhet med North och Olsen hävdar de att det i denna teori inte finns något som garanterar att de institutioner som behövs för att göra att utbytet fungerar effektivt alls kommer till stånd. Den nyare forskningen om Adam Smiths tänkande har också gett en betydligt mer komplicerad bild av dennes idévärld. Ekonomernas favorittes om den "osynliga handen" är hämtad från Smiths bok *Wealth of Nations* publicerad 1776. Vad som glöms bort, eller förträngs, i den vulgariserade version av Smiths tänkande som ofta torgförs, är att Smith publicerade två stora böcker. År 1759 publicerade han sin första bok med titeln *A Theory of Moral Sentiments* som behandlar betydelsen av sociala normer, moral och medborgarliga dygder. Vad den nyare forskningen om Adam Smith säger är att dessa två olika böcker bör förstås som ett teoretiskt sammanhållet projekt. Som t ex Patrica Werhane visat i sin nya bok om Smith förväxlar inte denne egenintresse med egoism. Istället framträder en tänkare som ser en effektiv ekonomi genom marknadens egennyttan omöjlig utan noggrann offentlig reglering som bygger på sociala normer som rättfärdighet, viljan att också kunna se till allmänintresset och andra icke-egoistiska moraliska dygder (*Adam Smith and his Legacy for Modern Capitalism*. Oxford University Press 1994). Ytterligare en ny bok som driver denna tes är Charles L. Griswolds *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment* av (Cambridge University Press 1988).

Inom statsvetenskapen har viktiga arbeten som Elinor Ostroms *Governing the Commons* (Cambridge Univ. Press 1990) och Robert Putnams *Making Democracy Work* (Princeton Univ Press 1993) pekat på möjliga lösningar av vår ryske skatte-

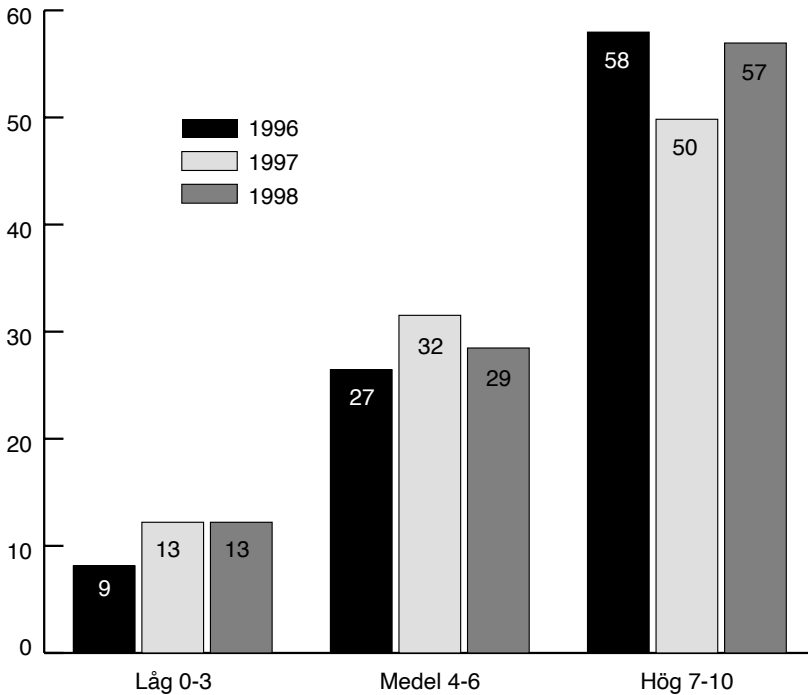

byråkrats problem. Båda betonar utvecklingen av sociala dygder som förtroende och tillit men har lite olika uppfattningar om hur de kan uppstå. Båda hävdar emellertid att lösningen på problemet inte är en fråga om altruism, utan snarare att om vad som är individuellt och kollektivt rationellt skall gå att få ihop, måste aktörerna lita på att ”de andra” är att lita på. Dygden att inför andra uppfattas som en trovärdig och hederlig person framstår som central, en slags socialt kapital i samhället. Svårigheten i denna problematik skall som sagt inte underskattas eftersom det för det för den strikt ekonomiskt rationelle alltid är bäst att alla andra betalar skatt (försvarar landet, källstorterar sina sopor, inte tar mutor, osv) men att man själv agerar fripassagerare och utnyttjar de andras solidaritet. Just inom skattepolitiken har empiriska undersökningar såväl på svenskt som amerikanskt material gett denna teori om förtroendets betydelse ett stort stöd. För att citera ett par amerikanska forskare, "citizens will meet obligations to the collective despite the temptation to free ride as long as they trust other citizens and political leaders to keep up their side of the social contract" (Scholz & Lubell 1998, s. 411; jfr. Laurin 1986; Levi 1998)

Vi står alltså inför en renässans för begrepp som moral, etik, dygder och normer inom stora delar av samhällsvetenskapen. Detta är delvis en ironisk utveckling eftersom de ekonomiska modellernas segertåg just byggde på att man, om man struntade i dessa ”mjuka” begrepp och istället bara utgick från ett antagande om strikt ekonomisk rationalitet, skulle man kunna konstruera matematiskt eleganta modeller med stor generell räckvidd, en slags samhällsvetenskapens naturlagar. Detta har som sagt alltmer visat sig vara ett misslyckat projekt eftersom modellen innehåller denna logiska paradox.

Hur ser då detta med förtroende och tillit ut i svenska förhållanden. Sedan 1996 har SOM-undersökningarna haft med den generella frågan om tillit till andra medborgare. I denna ombeds svarspersonerna markera på en skala från 0 till 10, där 10 är markerad med att ”det går att lita på människor i allmänhet” och 0 med att ”det går inte att lite på människor i allmänhet”. Som framgår av figur 1 nedan ligger det mellanmännsliga förtroende kvar på en hög och stabil nivå.

Figur 1. Fördelning av mellanmänsklig tillit på en 0-10 skala 1996, 1997 och 1998.

Kommentar: Andelen inget uppgivet svar var 6 procent 1996, 4 procent 1997 och 1 procent 1998

Det skall tilläggas att Sverige tillsammans med de övriga nordiska länderna internationellt sätt ligger högst på denna fråga (Inglehart 1997; jfr Rothstein 1999a). Men varifrån kommer detta förtroende? En mängd teorier har lanserats om vad som förklarar variationer i medborgerlig tillit mellan länder och mellan medborgare. En välkänd sådan har pekat ut deltagande i frivilliga organisationer som en viktig förklaring. Ju mer människor samverkar med andra i olika nätverk eller organisationer, desto mer kommer de att lita på varandra. På aggregerad nivå har detta fått ett relativt starkt stöd, länder och regioner med mycket frivilliga organisationer

har i allmänhet också höga värden på tillitsfaktorn. Problemet är att det på individnivå inte har varit lika lätt att belägga detta samband. Är det så att det verkligen är organisationsdeltagande som genererar hög tillit till andra människor, eller är det de som redan av andra skäl har hög tillit som deltar i organisationer. En intressant studie på data från Sverige, Tyskland och USA av Dietlind Stolle har ställt frågetecken för att den kausala mekanismen skulle gå från organisationsdeltagande till förtroende. Hennes analys ger för det första vid handen att de individer som beslutar sig för att gå med i frivilliga organisationer redan har en signifikant högre grad av tillit till andra medborgare än personer som inte går med. För det andra visar hennes data att det inte är så att ju längre man är med i organisationer, desto högre grad av tillit till andra har man (Stolle 1998). Liknande resultat kommer från Ken Newtons analyser av data från den omfattande World Values Study, nämligen att teorin att organisationsdeltagande ger upphov till högre förtroende för andra inte har något starkt stöd (Newton 1999). Möjligen är det så att förmågan att hysa förtroende för andra, och framförallt att kunna skilja på de som man bör och inte bör lita på, är något som istället grundläggs i socialisationsprocessen redan i barndomen. Nyligen har SNS demokratiråd utifrån en omfattande surveyundersökning kunnat konstatera att deltagande i det frivilliga organisationsväsendet i Sverige sjunkit mellan 1987 och 1997 och de uppger att detta ger ett oroande perspektiv för det sociala kapitalets utveckling och därmed för demokratins arbets sätt i Sverige (Petersson 1998, s. 62-68). I ljuset av Dietlind Stollés och Ken Newtons undersökningar och även med tanke på det allmänna mellanmännliga förtroendets stabilitet i Sverige förefaller demokratirådets oro på denna punkt måne som en smula förhastad (jfr även Brehm & Rahn 1997). Data från SOM-studierna visar också på en viss nedgång för andelen personer med någon form av uppdrag fackliga organisationer men i övrigt helt obetydliga skillnader.

Tabell 1. Deltagande i frivilliga organisationer: Procentandel som både är medlemmar och har något uppdrag (procent)

Typ av förening	1987	1998
Idrotts- och friluftorganisation	11	10
Facklig organisation	8	5
Annan förening	10	10

Den kraftiga ökningen av arbetslösheten kan vara orsaken till att just aktiviteten i de fackliga organisationerna minskat. Det skall tilläggas att SNS demokratiråds undersökning omfattar betydligt fler föreningstyper än SOM-undersökningen och att man kan se en nedgång av aktivitetsgraden i nästan samtliga i deras undersökning.

Att lite på andra och att lita på systemet

Hur ser då sambandet mellan mellanmänniskt förtroende och förtroende för olika politiska och samhälleliga institutioner ut. I SOM-undersökningarna har också under de tre senaste åren ställts frågor om "hur stort förtroende" svarspersonen har för "hur ett antal samhällsinstitutioner eller grupper sköter sitt arbete" där svaret angivits på en femgradig skala. Nedan visas sambandet mellan dessa två attityder från SOM 1998, 1997 och 1996.

Tabell 2. Sambandet mellan förtroende för andra människor och förtroende för samhällsinstitutioner (r)

Institution	1998	1997	1996
Regeringen	0,18	0,19	0,12
Polisen	0,19	0,18	0,18
Sjukvården	0,20	0,21	0,16
Försvaret	0,11	0,08	0,08
Riksdagen	0,22	0,19	0,15
Bankerna	0,07	0,06	0,05
Dagspressen	0,14	0,12	0,07
Fackliga org.	0,09	0,12	0,08
Radio/TV	0,11	0,08	0,10
Grundskolan	0,15	0,11	0,10
Storföretagen	0,12	0,11	0,08
Svenska kyrkan	0,11	0,13	0,10
Domstolarna	0,19	0,22	0,18
Kungahuset	0,11	0,08	0,10
Kommunstyrelserna	0,18	0,20	0,13

Kommentar: Korrelationskoefficienterna är Pearsons r, samtliga signifikanta på 0,01 nivå

Resultatet av denna undersökning av hur horisontellt och vertikalt förtroende samvarierar är intressanta av flera skäl. För det första ger de ett tämligen klart stöd åt den allmänna teorin om den mellanmännskliga tillitens betydelse för demokratin, dvs ju större förtroende man har för andra människor, desto större chans att man har förtroende också för de politiska institutionerna (eller tvärtom). För demokratiska samhällsinstitutioner är en hög grad av förtroende mellan medborgarna uppenbartligen en tillgång eller, om man så vill, ett socialt kapital (Brehm & Rahn 1997). Även om sambanden i vår undersökning inte är särskilt starka går samtliga i den riktning som teorin förväntar, dvs de är positiva.

För det andra visar det sig att sambandet mellan medborgarnas förtroende för varandra och deras förtroende för politikens centrala institutioner är högre än för andra institutioner. Om vi förstår politiska institutioner som de som sysslar med auktorativ fördelning av värden, så kan vi rimligen till dessa räkna regeringen, polisen, sjukvården, riksdagen, domstolarna och kommunstyrelsen. För dessa är medelvärdet på pearsons r är 0,18. Detta är dubbelt så högt som för övriga institutioner där medelvärdet är 0,09. Min tolkning av detta är att det finns ett klart högre samband mellan vilket förtroende medborgarna har för det politiska systemets centrala organisationer och graden av allmän mellanmännsklig tillit, än vad gäller för övriga institutioner.

En avslutande kommentar

Svaret till den ryske skattetjänstemannen jag mötte i Moskva har vi ännu inte, vi kan inte ge något klart besked om hur han skall göra Moskva till Stockholm (jfr dock Bird & Casanegra de Jantscher 1992 samt Durand 1998). Vi vet inte vad det är som orsakar den typ av bristande förtroende som skapar den ryska (och så många andra gryende demokratiers) problem med att få demokratins institutioner att fungera. Men det verkar finnas ett stabilt samband, ju mer medborgarna litar på det politiska systemets institutioner, ju mer litar de på varandra. Eller tvärtom, ju mer de litar på varandra, desto mer litar de på det politiska systemets institutioner. Det verkar vidare som att detta "lita på" inte är så direkt orsakat av det frivilliga föreningslivets vitalitet som tidigare forskning hävdar (Putnam 1993). Ett alternativ är att detta är styrt av kognitiva processer som skall förstås strategiskt. Det vill säga, vi antar andra är att lita på eftersom vi, av något skäl, antar att de andra antar att vi själva också är att lita på. Detta kan i sin tur vara styrt av sk. kollektiva minnen, dvs de historiskt etablerade föreställningar om vår egen identitet, om vilka vi är, och om vilka de andra är (Rothstein 1999b).

Referenser

- Bardhan, Pranab. 1997. Corruption and Development: A Review of the Issues. *Journal of Economic Literature* 35 (3):1320-1346.
- Ben-Ner, Avner, och Louis Putterman. 1998. Values and Institutions in Economic Analysis. In *Economics, Values, and Organization*, edited by A. Ben-Ner och L. Putterman. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bird, Richard M, och Milka Casanegra de Jantscher, eds. 1992. *Improving Tax Administration in Developing Countries*. Washington D. C.: International Monetary Fund.
- Blomkvist, Hans. 1988. *The soft state : housing reform and state capacity in urban India* (diss.). Uppsala: Uppsala University.
- Brehm, John, och Wendy Rahn. 1997. Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science* 41 (3):999-1023.
- Durand, Francisco. 1998. *State Institutional Development: Assessing the Success of the Peruvian Tax Reform*. San Antonio, Texas: University of Texas at San Antonio.
- Hechter, Michael. 1992. The Insufficiency of Game Theory for the Resolution of Real-World Collective Action Problems. *Rationality and Society* 4 (1):33-40.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press.
- Laurin, Urban. 1986. *På heder och samvete : skattefusketts orsaker och utbredning*. Stockholm: Norstedt.
- Levi, Margaret. 1998. *Consent, Dissent, and Patriotism*. New York: Cambridge University Press.
- Lichbach, Mark I. 1995. *The Rebel's Dilemma*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Miller, Gary, och Thomas Hammond. 1994. Why Politics is More Fundamental Than Economics: Incentive-Compatible Mechanisms are not Credible. *Journal of Theoretical Politics* 6 (1):5-26.

- Newton, Kenneth. 1999. Social and Political Trust in Established Democracies. In *Critical citizens : global support for democratic government*, edited by P. Norris. New York: Oxford University Press.
- North, Douglass C. 1998. Economic Performance Through Time. In *The New Institutionalism in Sociology*, edited by M. C. Brinton och V. Nee. New York: Russell Sage Foundation.
- North, Douglass C., och Barry R. Weingast. 1996. Constitutions and commitment; the evolution of institutions governing public choice in seventeenth-century England. In *Empirical Studies in Institutional Change*, edited by L. J. Alston, T. Eggertsson och D. C. North. New York: Cambridge University Press.
- Olson, Mancur Jr. 1996. Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor. *Journal of Economic Perspectives* 10 (1):3-22.
- Petersson, Olof, m. fl 1998. *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS.
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rother, Larry. 1999. Where Taxes Aren't So Certain. *New York Times*, March 21, 1999, 4:3.
- Rothstein, Bo. 1999a. Social Capital in the Social Democratic State. The Swedish Model and Civil Society. In *A Decline of Social Capital? Political Culture as a Precondition for Democracy*, edited by R. D. Putnam. Gütersloh: Bertelsmann Verlag.
- Rothstein, Bo. 1999b. *Trust, Social Dilemmas and Collective Memories*. Working Paper 142, Russell Sage Foundation, New York.
- Scholz, John T., och Mark Lubell. 1998. Trust and Taxpaying: Testing the Heuristic Approach to Collective Action. *American Journal of Political Science* 42 (2):398-417.
- Stolle, Dietlind. 1998. Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations. *Political Psychology* 19 (3):497-526.

PÅ SPANING EFTER DET SOCIALA KAPITAL SOM FLYTT

BO ROTHSTEIN

Begreppet socialt kapital fortsätter att vara en svår pusselbit för den nutida samhällsvetenskapen. Det har å ena sidan, alltsedan publiceringen av statsvetaren Robert Putnams *Making Democracy Work* 1993 kommit att framstå som ett av de mera intressanta nytillskotten inom samhällsvetenskapen.¹ Å andra sidan är oenigheten stor om hur man skall förklara dess variationer, vad som skapar det och vad som kan förstöra det "sociala kapitalet".

Begreppsligt finns det givetvis många och olika definitioner men det verkar inte vara här som huvudproblemet finns. De flesta forskare verkar ha accepterat den definition av begreppet som Robert Putnam hämtade från James Colemans monumentala arbete *Foundations of Social Theory* från 1988, nämligen att med socialt kapital skall vi förstå normer om förtroende, tillit och nätverk av ömsesidighet mellan medborgare i samhället.²

Betydelsen av det sociala kapitalet har alltmer kommit att bli en huvudfråga inom samhällsvetenskapen. Problemet är av utomordentligt generell räckvidd – det räcker med att nämna exempel som att det visserligen är hjältemodigt och solidariskt, men ändå rätt poänglöst att vara den ende som försvarar landet, eller källsorterar sitt avfall, eller inte fuskar med skatten, eller lägger pengar i kaffekassen på jobbet, osv. I dessa fall måste åtminstone nästan alla andra ställa upp för att ett produktivt samarbete skall uppstå. Bristen på socialt kapital leder nämligen till att det uppstår en sk. social fälla. Denna kan beskrivas enligt nedanstående schema:

Situationen är sådan att "alla" vinner på om "alla" väljer att samarbeta.

Men – om man inte litar på att "alla de andra" samarbetar, är det meningslöst att själv välja att samarbeta eftersom det som skall åstadkommas kräver att åtminstone nästan alla andra också samarbetar.

Det betyder att det kan vara rationellt att inte samarbeta om man inte litar på att "de andra" också samarbetar.

Slutsats – ett effektivt samarbete för gemensamma ändamål kan bara uppstå om man litar på att "de andra" väljer att samarbeta.

Utan denna tillit slår den sociala fällan obönhörligen igen, dvs vi hamnar i en situation där "alla" får det sämre, trots att "alla" inser att man skulle tjäna på att välja att samarbeta.

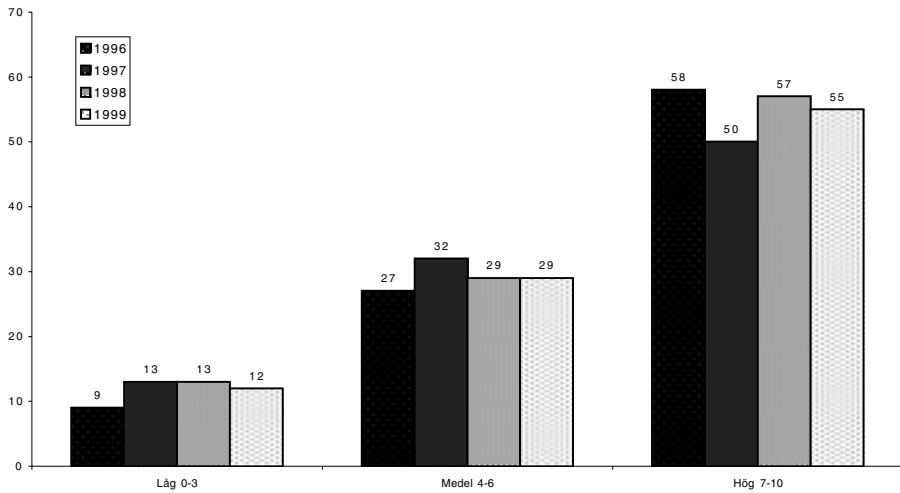
Sociala fällor kan också uppstå vad gäller grupper eller organisationers samarbete, t ex att det inte går att vara den enda gruppen i ett multietniskt samhälle som avstår från diskriminering, eller den enda löntagargruppen som tar samhällsekonomiskt ansvar i lönebildningen, eller den enda stat som beslutar sig för att införa restriktioner mot freonanvändning, eller det enda företag som väljer att inte använda mutor, osv. Om man vill spetsa till det kan man hävda att de civilisatoriska framsteg som mänskligheten har gjort, och inte minst då politiska institutioner som rättstaten och det demokratiska styrelseskicket, alla byggt på att man lyckats skapa socialt kapital som gjort det möjligt att lösa sociala fällor av denna typ. Ett samhälle, säger denna teori, har inte bara tillgångar i form av fysiskt kapital och humankapital, utan också mer eller mindre av socialt kapital.

Den fråga som står på dagordningen är hur vi skall förklara variationer i socialt kapital, dels mellan olika samhällen men också mellan olika individer eller grupper av individer i samma samhälle. Robert Putnams teori har varit att det är i det frivilliga organisationsväsendets som vi kan hitta den kausala kopplingen. Ju mer medborgarna deltar i olika frivilliga organisationer – eller med en annan term – ju mer vitalt det civila samhället är, desto mer omfattande är det sociala kapitalet. Genom sin aktivitet i sångkörer, scoutklubbar, idrottsföreningar och liknande organisationer lär sig medborgarna den nobla konsten om hur man framgångsrikt övervinner sociala fällor.

Denna teori har kommit att utmanas dels empiriskt och dels teoretiskt. Som jag pekat på i de två föregående årens SOM-rapporter finns det mycket som tyder på att socialt kapital också kan skapas ”uppifrån” genom etableringen av trovärdiga politiska institutioner som kan implementera en rättvis likabehandling av medborgarna, t ex en fungerande rättsstat eller ett socialförsäkringssystem som uppfattas som rättfärdigt. Demokratien förstådd som ett antal institutioner som garanterar politisk jämlikhet är givetvis en central sådan institution. Det finns som Ronald Ingelhard visat ett starkt empiriskt samband mellan i vilken grad medborgarna svarar ja på frågan om ”man kan lita på de flesta människor” och under hur lång tid landet ifråga haft en fungerande demokrati. Det finns nu också ett antal ledande ekonomer som pekar på att det är dessa kvalitéer i ett lands politiska institutioner som avgör möjligheten till ekonomisk utveckling.

I SOM-undersökningarna har sedan 1996 ställts frågor om graden av tillit till andra medborgare. Svarspersonerna ha fått markera på en elvagrädig skala i vilken utsträckning de anser att man kan lita på de flesta andra människor.

SOM-undersökningarna ger en förvånansvärt stabil bild av graden av förtroende svenskar emellan. Den tidigaste undersökningen av detta i Sverige gjordes 1981. Under dessa snart 20 år kan man inte se någon minskning av graden av tillit, utan snarare en svag ökning. Inte heller vad gäller andra indikatorer på det sociala kapitalets ställning, såsom deltagande i det frivilliga organisationsväsendet eller informella sociala nätverk kan man se en erodering av mängden socialt kapital i Sverige.³

Figur 1 Fördelning av mellanmänsklig tillit på 0-10 skala 1996 - 1999

Kommentar: Andelen inget uppgivet svar var 6 procent 1996, 4 procent 1997, 1 procent 1998 och 4 procent 1999.

Gudfadern och tilliten

Enligt en nyligen gjord omröstning av USA:s ledande filmkritiker är Francis Ford Coppolas *Gudfadern* 1900-talets mest betydelsefulla film. Man kan självklart fråga sig vad ett sådant omdöme grundas på. En inte orimlig tanke är att filmen säger något väsentligt om vad det är att vara människa. Så låt oss ta filmkritikerna på orden och analysera en scen ur denna berömda film och varför inte då börja med overtyren. Den allra första scenen i den första delen av denna film illustrerar nämligen på ett närmast övertydligt sätt den sociala fällans problem. Den första mening som yttras i filmen är följande: "I believed in America". Den som säger detta är den stackars begravningsentreprenören Bonasera vars dotter blivit svårt misshandlad av ett par WASP ynglingar (WASP = White Anglosaxon Protestants). Och eftersom denne Bonasera "trodde på Amerika" så gick han inte som i det gamla landet till sin lokale maffiaboss för att få "rättvisa", utan till polisen som också arresterar de båda ynglingarna. Men, när de ställs inför domstolens visar det sig att de, pga deras bakgrund, enbart får villkorliga domar och går fria samma dag. Så nu sitter den förtvivlade Bonasera hos Don Corleone och ber honom skipa rättvisa. Gudfadern är emellertid irriterad. Först därför att Bonasera vänt sig bort från honom och hans "vänskap" och trott att han skulle kunna få beskydd av polisen och domstolarna. Han ställer frågan hur i all världen hans gamle vän kunnat bli så urbota dum att han litat på dessa institutioner. Än mer irriterad

blir han när Bonasera erbjuder pengar för att få de två ynglingarna mördade. Det är nämligen förolämpande att bli sedd som en enkel brottsling som mördar för pengar. Vad Gudfadern vill ha är inte pengar, utan underkastelse, tillit och lojalitet. Om du varit min vän, säger han, skulle du kunnat lita på att de som förgripit sig på din dotter redan skulle fått sitt rätmätiga straff. Det är först när Bonasera böjer sig för hans auktoritet som han ”åtar sig fallet” genom att beordra att de båda ynglingarna som straff skall invalidiseras. Det är därefter som Gudfadern yttrar de centrala orden i detta drama – att Bonasera skall se detta som en väntjänst och att det kan komma en dag då han i sin tur kommer att i gengäld be Bonasera om en tjänst (och den dagen kommer, men det är en annan historia). Således är detta en historia om tillit, om vad som händer i ett samhälle där individerna inte anser att de kan lita på politiska och offentliga institutioner.

Logiken i denna centrala scen i Gudfadern är att den typ av organiserad brottslighet som plågar inte bara Sicilien utan även många andra delar av världen, uppstår genom att människor inte anser att de kan lita på de politiska institutionerna. Det är den direkta eller indirekta korruptionen av politiken som undergräver det sociala kapitalet, inte någon brist i det lokala föreningslivet eller någon slags moralisk defekt hos enskilda individer som finns i dessa samhällen. I denna typ av samhällen är det enbart hos den nära klanen eller ”familjen” som det kan finnas förtroende, medan alla utanför anses vara egenintresserade, strikt nytto-maximerande personer som kommer att använda varje möjlighet att bedra, utnyttja och förråda dig om de kan tjäna något på det. Idén att du skulle starta en sångkör eller en frimärksklubb med denna bild av människorna i det omgivande samhället är givetvis bisarr.

Har detta någon tillämplighet på svensk botten kan man fråga? Svårt att säga men vissa tecken finns. Ett exempel är en debattartikel i Göteborgs-posten 00-01-18 av Helena Gustafsson, som arbetar som projektledare i en av Göteborgs invandrartäta förorter. Hon beskriver den djupa misstro som många invandrarungdomar hyser mot polisen. Enligt henne är många ungdomar i dessa bostadsområden övertygade om att ”polisen stod och skrattade åt att ungdomar låg och dog runt omkring dem”. Som en konsekvens av denna misstro skriver hon att ”Jag vill hävda att rättstaten är illa ute i de svenska så kallade utsatta förortsområdena.... Rättstatens alternativ – att göra en polisanmälan, att avge ett vittnesmål om vad man sett, hört eller varit med om och låta domstolen sköta rättsskipningen, blir allt mindre ett reellt alternativ”. Istället gör man enligt Helena Gustafsson ingenting, eller så väljer man ”att ta saken i egna händer, att skapa sin egen rättvisa”. Denna utväg står dock enligt Helena Gustafsson bara öppen för den ”som har tillräckligt många, tillräckligt arga och tillräckligt beväpnade bröder eller kusiner eller farbröder eller syslingar. Hennes förklaring till att det blivit så är den omfattande nedrustning av polisens resurser i dessa områden som skett under 1990-talet, dvs brister i rättsstatens operativa institutioner.

Optimism, misantropi och tillit

En som utmanat även denna tes om institutionernas betydelse för individers tillit till varandra är Eric Uslaner. I en kommande bok lägger han fram en mera socialpsykologiskt orienterad teori om hur tillit och förtroende uppstår.⁴ Enligt hans analyser, som bygger på flera omfattande survey-undersökningar gjorda i USA, har tillit att göra med tidiga socialisationsprocesser där vi redan som barn blir präglade i synen på människor i vår omgivning som vi inte känner personligen. Uslaner skiljer mellan partikulära och generella "litare". De förra litar som i exemplet med Gudfadern, enbart på sin familj och sina närmaste vänner medan resten av samhället, inklusive dess offentliga/politiska institutioner, ses som hotande och fientliga. Dessa partikulära litare har dessutom en pessimistisk syn, både på framtiden och särskilt på den egna inneboende förmåga att förbättra sin situation. I samhällen där dessa misantropiska individer dominerar är det sociala kapitalet lågt.

De *generella litarna* är av motsatt slag. De är beredda att i allmänhet lita även på människor som de inte känner. De tror inte att det omgivande samhället är hotfullt eller att dess strukturella förhållanden är konstruerade så att de kommer att vara bland förlorarna. De har istället en optimistisk syn på framtiden och på sina möjligheter att genom egna insatser förbättra sin situation.

I SOM-undersökningen 1999 finns även med ett antal frågor som kan sägas mäta graden av optimism och synen på framtiden. Nedan har vi korrelerat dem med frågan om man anser att man kan lita på andra människor.

Tabell 1   **Optimism och tillit (Pearsons *r*)**

Hur nöjd är du med ditt arbete?	+0,10
Instämmer i påståendet: Det svenska samhället ger människor goda möjligheter att leva det liv de själva önskar	+0,17
Instämmer i påståendet: Sverige går mot bättre tider	+0,18
Instämmer i påståendet: Sverige blir ett bättre land att leva i	+0,18
Instämmer i påståendet: Motsättningarna mellan invandrare och svenskar kommer att minska	+0,25

Det mått som använts (Pearsons *r*) kan gå från minus 1 till plus 1, där minus visar på ett fullständigt negativt samband mellan hur svarspersonerna svarat på frågorna, och plus ett 1 visar ett fullständigt positivt samband. Som framgår av tabellen finns det ett svagt men ändå tydligt positivt samband mellan graden av optimism i synen på framtiden och graden av tillit till andra människor. Uslaner

teori får således ett visst, om än begränsat, stöd i svenska data. Frågan om var denna optimism i socialiseringsprocessen kommer ifrån och hur den står sig till den institutionella teorin om det sociala kapitalet lovar vi att återkomma till.

Noter

- 1 På svenska, *Den fungerande demokratin*, SNS Förlag 1998
- 2 Litteraturen är mycket stor, för en översikt se t ex Piotr Sztompka *Trust: A Sociological Theory* (Cambridge University Press 1999) och Bo Rothstein, "Trust, Social Dilemmas and Collective Memory", under utg. i *Journal of Theoretical Politics*.
- 3 Se Bo Rothstein "Socialt kapital i den socialdemokratiska staten", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 79, 2000, samt Eva Jeppsson Grassman och Lars Svedberg, "Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet", i SOU 1999:84 *Civilsamhället* (Forskarrapport från Demokratitredningen).
- 4 Eric Uslaner: "The Moral Foundations of Trust". Manuskript (kan hämtas från www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/), samt ds. "Morality Plays: Social Capital and Moral Behavior in Anglo-American Democracies" i Jan van Deth, mfl (red): *Social Capital and European Democracy*. Routledge 1999.

SOCIALT KAPITAL OCH SIERRA MADRES SKATT

BO ROTHSTEIN

För alla som sett den klassiska filmen *Sierra Madres skatt* med Humphrey Bogart i den oförglömliga huvudrollen som den misstrogne guldgrävaren är den sociala fällans problematik lätt igenkännbar¹. Tre guldgrävare har efter otroligt mycken möda lyckats vaska fram ansenliga mängder guld i ett avlägset bergsområde någonstans i Mexico. När de skall frakta guldet ner till staden för att sälja det, börjar de misstro varandra för att vilja stjäla varandras andelar. Det står klart för alla att om de kunde lita på varandra och samarbeta, skulle deras chanser att nå staden med guldet i behåll öka avsevärt. Men eftersom de i grunden misstror varandra, slutar det hela med att de alla förlorar sitt guld. Anledningen till att de misstror varandra förefaller dessutom vara att de känner varandra lite för väl efter de ensamma månaderna i bergen tillsammans. Det vill säga, de vet alla att de inte från början har valt att samarbeta för att de litade på varandra, utan enbart av egoistiska skäl – man måste vara minst tre för att utföra arbetet. Vad de tre guldgrävarna saknar för att realisera sitt fysiska kapital (guld) är en annan slags kapital, nämligen *socialt kapital*.

En av de mest kända definitionerna av socialt kapital har presenterats Robert D. Putnam. Enligt denne definieras socialt kapital som ”förtroende, normer och nätverk, som kan förbättra samhällseffektiviteten genom att underlätta samordnade operationer” (Putnam 1996, s 201). Till detta kommer att även ”den generaliserade reciprocitetens norm” ingår som en beståndsdel i definitionen av socialt kapital (s 207). I ett annat arbete av samme författare används en liknande definition – ”nätverk, normer och förtroende som möjliggör för aktörerna att agera tillsammans mera effektivt för att uppnå gemensamma mål” (Putnam 1995, s 664f). Problemet med denna definition är, för det första, att den innehåller så många olika saker vilka, för det andra, dessutom alla förmodligen har orsakssamband med varandra (Newton 1999, s 3). Att hysa *förtroende* för andra människor kan t ex vara en social norm. En person kan ha som en generell subjektiv norm att man bör kunna lita på andra människor och att man själv bör uppträda så att man får andras förtroende. Den tillit man har till andra människor eller samhällseliga institutioner kan emellertid också vara baserat på ett försanthållande i betydelsen av en särskild verklighetsuppfattning, dvs. man har efter hand och från olika håll insamlat information om vilken typ av beteende man kan förvänta sig av andra människor eller av t ex olika myndigheter och organisationer (Dasgupta 1988, s 50f). Eftersom sociala normer, verklighetsuppfattningar och ideologiska övertygelser (belief systems) är kausalt relaterade är det olyckligt att båda företeelserna ingår i definitionen av begreppet socialt kapital.

Aktivitet och deltagande i sociala nätverk är något annat, nämligen ett beteende eller en handling. Som Kenneth Newton framhållit finns det skäl att hålla isär dessa saker, eftersom det kan vara så att orsaken till att individer deltar i olika frivilliga organisationer och nätverk är att de på olika sätt och av olika skäl kommit att omfatta en sådan norm, eller en sådan verklighetsuppfattning, som gör att de i allmänhet är beredda att lita på andra människor. Det kan naturligtvis också vara tvärtom, nämligen att det är ett flitigt deltagande i frivilliga organisationer som skapar tillit till andra människor (Newton 1999, s 4). Beredvilligheten att hjälpa andra människor som man inte direkt är bunden till (generaliserad reciprocitet) kan naturligtvis öka om man från början litar på att man själv kan få hjälp i utsatta situationer, vilket i sin tur kan tänkas öka om man känner varandra från någon sångkör eller något fotbollslag. Allt detta är emellertid empiriska frågor, vilka bör hållas åtskilda från begreppets definition. Det kan också vara två olika dimensioner av begreppet som är kopplade till varandra.

I Putnams definition av socialt kapital ingår både en form av beteende (aktivt deltagande i frivilliga nätverk/organisationer), en funktion (som underlättar...), ett försanthållande (att kunna lita på andra människor) och en social norm (ömsesidighet). Detta är en alldeles för bred definition, där det dessutom förmodligen finns samband mellan de ingående delarna. Frågan är hur man kan precisera denna definition så att den blir teoretiskt användbar. Det första som då bör uteslutas är den funktionella delen, eftersom man med den bygger in i själva definitionen det som skall förklaras och därmed gör teorin om det sociala kapitalets betydelse tautologisk. Tillgången till socialt kapital hos en grupp individer kan inte både vara förklaringen till deras samarbete och själva det samarbete som skall förklaras. På motsvarande sätt skulle då bristen på socialt kapital hos en grupp vara detsamma som bristen på samarbete, vilket ju var det som skulle förklaras. Att ta med funktionen är helt enkelt att överladda begreppet och försöka lösa ett teoretiskt problem (frågan om hur samarbete mellan rationella aktörer är möjligt) genom att bygga in förklaringen i själva begreppet.

Delvis samma kritik kan riktas mot att bygga in den sociala normen om ömsesidighet i begreppet socialt kapital. Om man å ena sidan med ömsesidighet menar att aktörerna är inställda på att följa en social norm om att agera solidariskt för gemensamma ändamål, är även detta vad vi är ute efter att förklara (dvs. den beroende variabeln) och något som därför inte hör hemma i definitionen av den företeelse som vi tror kan utgöra orsaken till detta ömsesidigt solidariska agerande. Om man med ömsesidighet i stället avser en vilja att handla solidariskt ifall man tror att andra också handlar solidariskt, är begreppet identiskt med tillit och därför överflödigt.

Återstår då av Putnams definition dels en typ av beteende (aktivitet i frivilliga sociala *nätverk*), dels vad jag skulle vilja beteckna som ett system av övertygelser (eng. system of beliefs) som handlar om individernas uppfattning ifall människorna i deras omvärld i allmänhet är att lita på. Det senare kan ges beteckningen

mellanmänsklig tillit. Dessa båda företeelser (nätverk respektive tillit) bör hållas analytiskt skilda åt. Skälet är att de kan vara kausalt kopplade, dvs. de kan som variabler på olika sätt orsaka varandra. Det vill säga, det kan vara så att det är genom ett omfattande deltagande i olika frivilliga organisationer som övertygelsen om att man i allmänhet kan lita på de flesta andra människor i det samhälle man lever i skapas. Eller också kan det vara tvärtom, nämligen att det är personer som av olika skäl (uppföstran, läsande av särskilt uppbygglig litteratur) har bibringats en verklighetsuppfattningen att de flesta människor är pålitliga och som just av detta skäl väljer att vara aktiva i frivilliga organisationer. Att man bör ha med båda dessa kategorier i definitionen av socialt kapital (tillit och deltagande i nätverk) innebär inte att man ger dem lika vikt. Det finns enligt min mening ett avgörande skäl till att sätta mellanmänsklig tillit som den mera grundläggande ingrediensen. Skälet till detta är det s.k. Hells Angels – syndromet, dvs. att alla typer av sociala nätverk inte skapar tillit till de flesta andra människor i samhället. Tvärtom kan man argumentera för att många mellanmänskliga nätverk har som sin huvudsakliga funktion att skapa motsatsen, nämligen misstro eller hat mot det omgivande samhället. Det gäller naturligtvis många kriminella organisationer, men det gäller också en del etniska, religiösa, politiska och ekonomiska dito. Ett samhälle som domineras av denna typ av frivilliga sociala nätverk har inte ett stort socialt kapital.

Mitt andra argument för betrakta mellanmänsklig tillit som grundbulten i en definition av socialt kapital är följande. Att organisera ett nätverk eller en frivillig organisation för att åstadkomma något kan bara göras om ett tillräckligt mått tillit redan finns. Det som skall åstadkommas är ofta av det slaget att alla som deltar kommer att tjäna på det under förutsättning att (nästan) alla andra också ställer upp. Alla som har varit aktiva i någon form av förening är väl bekanta med problematiken. Det innebär att utan någon form av tillit deltagarna emellan är det osannolikt att frivilliga organisationer alls kommer tillstånd.²

Varför tillit är inte enbart kan vara en moralisk dygd

Det finns ett stort antal andra definitioner av tillit och förtroende och jag skall beröra två av dem här. Eric Uslaner har i ett omfattande nyligen publicerat arbete om tillit definierat detta som en moralisk orientering eller moralisk norm, dvs. ett påbud som den enskilde väljer att följa av normativa skäl tämligen oberoende av information om andra aktörers pålitlighet. A litar inte på B därför att A har en viss typ av specifik information om B som innebär att B är en person som man kan lita på. A litar inte heller på gruppen B (människor i allmänhet i A:s samhälle t ex) därför att A har sådan information om dem som gör detta till en rimlig uppfattning. A är helt enkelt en person som litar på andra människor, eller för att använda Uslaners egen formulering. "A litar". (Uslaner 2002). Att hysa tillit och förtroende för andra människor är enligt Uslaner en moralisk norm kopplad till optimism och som generas (eller inte genereras) i barndomens socialisationsprocesser inom famil-

jen. "Tillit är en välsignelse." skriver Uslaner i en färsk rapport (Uslaner and Badescu 2002, s 1)

Detta är emellertid en tveksam definition därför att det skulle innebära att människor valde att lita på människor aktörer alldeles oberoende av sin verklighetsuppfattning om deras *pålitlighet*. Ett sådant antagande är mindre sannolikt av följande skäl, nämligen vad som händer med aktörer som i vanliga fall utgår från att andra är att lita på i deras organisation eller samhälle, när de förflyttas till en annan organisation (samhälle) där graden av pålitlighet är betydligt mindre. En svensk som förflyttas till den organiserade brottslighetens och den sociala misstänksamhetens Sicilien eller till den eviga blodshämndens Albanien kommer att förändra sin benägenhet att lita på andra människor. Låt mig illustrera med ett exempel. De flesta svenskar utgår från att man med förtroende kan vända sig till polisen. Visserligen tror nog många att det förekommer en del saker som inte borde förekomma hos den svenska polisen, men om man utsätts för brott eller liknande tvekar den svenske medborgaren i allmänhet inte att kontakta polisen. Det är nog också en stark norm i det svenska samhället att man bör kunna lita på polisen men den kan också vara baserad på en verklighetsuppfattning om att polisen i allmänhet är *pålitlig*. I de mätningar som sedan 1986 gjorts vid SOM-institutet, framgår det att förtroendet för polisens sätt att sköta sina uppgifter ligger på en tämligen hög och stabil nivå. (Holmberg and Weibull 2001).

Svensken litar i allmänhet på polisen, men är det en social norm (man bör vara en sådan person som litar på polisen) eller beror det på en verklighetsuppfattning om hur polisen faktiskt fungerar? En ledtråd kan vara att jämföra kvinnor och mäns förtroende för polisen. I SOM-institutets årliga surveyundersökning av ett representativt urval svenskar frågas om förtroendet för ett tjugotal olika samhällliga institutioner. En av de institutioner där det finns en klar skillnad mellan kvinnors och mäns förtroende är just polisen. I förra årets SOM-mätning var balansmättet när det gällde att ha förtröende för polisen + 35 för män och hela + 51 för kvinnor.³ Det kan givetvis spekuleras länge i varför denna skillnad mellan könen finns just vad gäller polisen, men en förklaring kan vara att många fler män än kvinnor någon gång blivit föremål för polisingripande (mäns brottslighet är många gånger högre än kvinnors). Detta gäller vad jag vet inte några andra av de institutioner som finns med i SOM-undersökningen, dvs. detta är den enda av institutionerna där man på goda grunder kan anta att män generellt har andra och mera direkta erfarenheter av än kvinnor. Innebörden av detta är att mäns lägre förtroende för polisen kan förklaras med att många av dem har en annan verklighetsuppfattning om polisens konkreta sätt att agera. Slutsatsen är naturligtvis inte självklar utan en tolkning.

Ponera emellertid att den svenska kvinna som har ett högt förtroende för polisen funderar på att åka på semester, säg till Mexiko. Det finns, kan jag säga, många goda skäl för detta, till exempel de enastående Mayatemplen på den sagolikt vackra Yucatanhalvön. Det bästa sättet, sägs det i olika guideböcker, att ta sig runt är att

hyra bil. Men samma guideböcker varnar också för att man överhuvudtaget skall ha något att göra med den mexikanska polisen som sägs vara svårt anfrätt av korruption och inblandad i olika former av organiserad brottslighet. Om det inte är absolut nödvändigt, t ex av försäkringstekniska skäl, uppmanas man i guideböckerna att avstå från att polisanmäla stölder. Behöver man ett intyg från polisen om att man blivit bestulen, måste man vara beredd att betala mutor. Hyr man bil, kan man enligt dessa guideböcker förvänta sig att bli stoppad av poliser som falskeligen påstår att man överträtt tillåten hastighet och därför avkräver en böter, vilka går rakt ner i polismännens egna fickor.⁴ Poliserna är lågt betalda och detta är deras sätt att förstärka inkomsten. Man varnas emellertid bestämt för att protestera eller kräva kvitto, eftersom poliserna då snabbt "hittar" allehanda illegala droger i ens bil, varefter man riskerar att råka riktigt illa ut i form av några semesterdagar i mexikanskt häkte. Sedan blir det verkligen otäckt: Kvinnor som utsätts för sexuella övergrepp varnas för att alls kontakta polisen eftersom det är inte är ovanligt att man på polisstationen får syn på en av förövarna iklädd polisuniform!⁵

Min poäng gentemot Eric Uslaner är att även den skandinaviska person som må ha som moralisk norm att man bör kunna lita på polisen och på "människor i allmänhet", efter att ha fått ovanstående verklighetsbild förmedlad till sig, förmodligen inte kommer att vända sig till polisen när hon eller han är på semester i ett land som Mexiko och utsätts för något som polisen borde åtgärda. Detta beror inte på att hennes moraliska norm om tillit förändrats utan på att hon från tillgänglig information etablerat en annan verklighetsuppfattning om i vad mån poliskåren är *pålitlig* (som naturligtvis inte behöver vara sann i någon reell mening). Dessutom, och detta skall utvecklas längre fram, kommer hennes förtroende för människor i allmänhet i Mexiko att vara betydligt lägre än det hon uppger sig ha i Sverige eftersom hon kommer att anta att de förra, på grund av en illa fungerande och korrumperad polis, inte är att lita på. Både verklighetsuppfattningen om den svenska polisens pålitlighet som framkommer ur SOM-undersökningarna och den mexikanska polisen opålitlighet enligt tillgängliga guideböcker, kan naturligtvis sakligt sett vara helt felaktiga.⁶ De kan ha blivit strategiskt konstruerade och ideologiskt manipulerade av en härskande maktelit. Likväl är min utgångspunkt att det är denna slags verklighetsuppfattningar som utgör grund för graden av tillit och därmed socialt kapital, och inte uteslutande någon en gång för alla förvärvad social norm eller optimistisk läggning om att man bör lita på andra. Detta är också resultatet av Kenneth Newtons nyligen gjorda undersökning som bygger på surveydata från sex olika europeiska länder samt Syd-Korea, nämligen att social tillit har sin grund i *förvärvad information*, antingen genom direkta personliga erfarenheter eller på annat sätt (Newton 2002, s 18).

Exemplet ovan med polisen kan jämföras med vad som händer om man kommer till en ny arbetsplats eller ett nytt grannskap. Även om man har en stark norm om att man bör kunna lita på sina arbetskamrater respektive grannar, kommer ens verklighetsuppfattning av deras pålitlighet att vara avgörande för om man anser att

de är att lita på eller inte. Denna verklighetsuppfattning är naturligtvis inte absolut, få människor är beredda att lita på alla andra människor vad gäller allting. Detta skulle vara "blind tro" vilket inte är detsamma som förtroende. Förtroende och tillit är mera att se som en generell bedömning aktören gör, vilken bygger på tillgänglig information om hur verkligheten, i detta fall vad som kan förväntas av de andra aktörerna i vårt samhälle eller organisation. Slutsatsen av detta är att tillit och förtroende inte enbart kan definieras som en moralisk norm – något mera måste till. Det skall i rättvisans namn tilläggas att Uslaner vidgår (i förbigående) att betydelsefulla "kollektiva erfarenheter" som t ex Watergate-skandalen eller medborgarrättsrörelsen kan inverka negativt eller positivt på människor förtroende (Uslaner 2002, kap. 2).

Varför tillit inte enbart kan vara en fråga om nytta

Ett alternativt sätt att definiera förtroende och tillit har presenterats av Russell Hardin. Hans idé bygger på att förtroende enbart skall uppfattas som utfallet av en rationell bedömningsprocess. Detta resonemang bygger på ett antal antaganden. Det första är att individen A litar inte på individen B i allmänhet, utan A litar på B med avsikt på Y. Det vill säga, jag litar inte i allmänhet på den som reparerar min bil, utan jag litar på honom med avseende enbart på att jag har information om hans förmåga att reparera min bil. För övrigt kan han vara en ytterst opålitlig person. Det finns således enligt Russell Hardin överhuvudtaget inte något sådant som "allmän tillit" enligt den fråga som brukar ställas i t ex World Value Surveys eller i de svenska SOM-undersökningarna. Frågan mäter helt enkelt inget av värde eftersom det, enligt Russell Hardin, inte är möjligt att hysa förtroende för de flesta andra människor i allmänhet i ens samhälle eller organisation. Skälet till detta är att man inte kan ha information om alla dessa som gör ett sådant litande rationellt. Slutsatsen av detta är, enligt Hardins rationalistiska utgångspunkter, att jag litar enbart på människor om jag har skäl att tro att det ligger *i deras eget intresse* att uppträda förtroendefullt gentemot mig (Hardin 2002, kap. 1).

Konsekvensen av detta är att man inte kan lita på människor i allmänhet eftersom man inte har några återkommande relationer till dessa människor i allmänhet i det samhälle man lever i och således inte kan bedöma deras pålitlighet (Hardin 2001). Jag litar till exempel inte i allmänhet på min bilmekaniker eller tandläkare utan enbart därför att jag antar att det ligger i hans eget intresse att uppträda på ett sådant sätt att mitt förtroende för honom inte rubbas. Motivet till detta är då att han inte enbart skulle förlora mig som kund framöver, utan att han genom den information jag kunde tänkas sprida även skulle förlora andra kunder. Hardins benämning på detta är inkapslat (eng. encapsulated) förtroende. Med det menas att jag, i mitt beslut att lita eller inte lita på någon annan person, bedömer huruvida dennes agerande är "inkapslat" i en incitamentsstruktur som gör att det ligger i hennes intresse att uppträda förtroendefullt.

Denna incitamentsstruktur behöver emellertid enligt Hardin inte enbart vara materiell utan den kan också vara emotionell. Det vill säga att A kan lita på B för att A vet att B älskar A och det ligger då inte i B:s rationella intresse att uppträda opålitligt gentemot A eftersom B önskar att denna kärlek skall återgäldas. A:s bedömning av detta innehåller förvisso alltid ett moment av risk – jag kan t ex ha fel information om hur den incitamentsstruktur som personen ifråga agerar under ser ut eller har förändrats. Bilmekanikern kan t ex just ha sålt sin firma och det saknar då betydelse för honom om jag är kvar som kund eller om företaget framöver förlorar kunder.

Hardin tillägger att det också finns en tredje möjlighet, nämligen att A kan lita på B därför att A känner till att B styrs av starka moraliska normer och förpliktelser som förhindrar B från att uppträda svekfullt. Men han tillägger att denna slags moraliska normer är mycket sällsynta och att de inte kan spela någon roll för den övergripande sociala ordningen eller för hur de flesta mänskliga relationer fungerar (Hardin 2001, s 4).

Hardins exempel är att de flesta människor inte skulle låna en främling de möter på gatan 1000 kronor. De skulle inte heller låna en bekant 10 000 kr utan en skriftlig revers. Det är helt enkelt inte så, enligt Hardin, att det finns människor som litar på andra människor i allmänhet (s 13).

Hardins rationalistiska analys av tillit har implikationer även för synen på möjligheterna till förtroende för samhällliga och politiska institutioner. Hans första ståndpunkt är normativ, nämligen att understryka att i långa stycken bygger konstruktionen av de västerländska demokratierna på att man inte bör lita på staten och dess myndigheter. I detta har han naturligtvis rätt i det att konstruktioner som t ex självständiga domstolar med oavsättliga domare, en oberoende förvaltningsrevision, fristående universitet där politiska makthavare inte kan avskeda kritiska professorer, offentlighetsprinciper och garantier för fri opinionsbildning, alla är tänkta som en form av kontrollmekanismer över den offentliga maktutövningen. Men han hävdar också att det i princip inte är möjligt att tala om att människor har förtroende för olika offentliga myndigheter och organ. Skälet till detta är att vi i praktiken inte kan ha information om ifall den incitamentsstruktur som de offentliga tjänstemännen arbetar under uppfyller de krav som ligger i begreppet *inkapslat förtroende*. Vi kan helt enkelt inte veta om de kontrollmekanismer som skall finnas för att tjänstemännen inte skall uppträda svekfullt mot oss är effektiva eller tillämpliga i vårt särskilda fall. Därför bör vi inte, om vi uppträder ”förnuftigt” eller ”begåvat”, anförtro något som för oss är värdefullt till offentliga institutioner (Hardin 1999, s 23. Hardins engelska term är ”intelligently”). Kontroll- och incitamentssystemen är för stora och för komplicerade, vilket enligt Hardin ”gör det ytterst osannolikt att förtroende är en bakomliggande faktor i det flesta medborgares syn och förväntningar” på myndigheter och andra offentliga institutioner (Hardin 1999, s 35). På grund av detta är det enligt Hardin oförnuftigt av oss att överlåta till offentliga instanser sådant som inte är absolut nödvändigt och som kan

produceras av privata organisationer. Av detta skäl bör vidare den offentliga sfären begränsas till sådant som lag och ordning samt sådana ekonomiska åtgärder som kan karakteriseras som kollektiva nyttigheter (Hardin 1998).

Det finns enligt min mening ett par skäl till att vara kritisk mot Hardins strikt rationalistiska definition av begreppet tillit. Det första är att det inkapslade förtroendet enligt hans rationalistiska definition faktiskt gör förtroendefulla relationer till något mycket sällsynt. Skälet är att det för den rationellt egennyttige aktören A är bästa strategin att ge sken av att vara pålitlig i ett antal transaktioner av mindre värde. Med detta hoppas A att B anförtror honom något verkligt värdefullt. När så slutligen sker, blir det rationellt för A att visa sitt rätta jag och genast svika B:s förtroende. För att citera Fritz Scharpf: ”förmågan till tillit är naturligtvis det centrala problemet. Om den ena parten agerar utifrån en solidarisk orientering medan den andra styrs av konkurrensinriktade preferenser, så kommer den förtroendefulle aktören att hamna på sitt sämsta tänkbara utfall... med andra ord, att kunna hysa tillit och att uppfattas som pålitlig är fördelaktigt, men att utnyttja tillit kan vara ännu mera fördelaktigt” (Scharpf 1997, s 86f). Hardin argumenterar att även den person som enbart ger sken av att vara att lita på och samarbetar fram till dess att *det planerade* sveket sker, är att betrakta som en *pålitlig* person fram tills det svekfulla beteendet inträffar. Jag vill hävda motsatsen, nämligen att en sådan person är att betrakta som generellt opålitlig under hela processen, dvs även innan det att den svekfulla handlingen sker (Hardin 2002, s 2). Det är här som den moraliska dimensionen i tillit, som Hardin menar inte existerar, kommer in. Att vara pålitlig innebär just att vara en person som inte, trots att man skulle tjäna på det, väljer att utnyttja andra. Det är att t ex betala sina skulder, hålla sitt ord och stå vid sina löften trots att en renodlad nyttokalkyl pekar åt ett motsatt agerande. Att vara en person som det går att lita på kan därmed inte enbart infogas i ett renodlat incitamentstänkande.

Problemet som uppstår med Hardins definition är att om B från början antar att A:s moraliska orientering är sådan att A kommer att agera på ett bedrägligt vis när bara det rätta tillfället uppenbarar sig, blir det rationellt för B att överhuvudtaget aldrig inleda någon relation med A. A agerar enligt Hardin trovärdigt enbart så länge som A tjänar på det (ibid). Men om B antar att A är en sådan person, är det inte rationellt för B att lita på A. I spelteorin är detta problem känt som *baklänges induktion*: Anta att vi har två aktörer som handlar med varandra kontinuerligt. De litar på varandra därför att de vet att deras relation är fortgående. Men i deras sista interaktion tjänar A, som blivit anförtrord något värdefullt (varor), att välja att avbryta samarbetet med B (vägrar betala varorna). Om då B antar att A kommer att agera svekfullt (dvs. icke-samarbete) i deras sista möjliga interaktion, kommer B att välja icke-samarbete i deras näst-sista möjliga interaktion, varefter A givetvis kommer att välja icke-samarbete i deras näst-näst sista möjliga interaktion, och så vidare (Turner 2001). Att den rationellt egennyttige A gör detta antagande om B bygger naturligtvis på att hon själv skulle gjort likadant som B, dvs. vid ett lägligt tillfälle exploaterat det visade förtroendet för egen vinning.

Denna slags infinita analytiska regresser är i själva verket en viktig del av spelteorins antaganden om varför samarbete mellan instrumentellt rationella egennyttiga aktörer inte kan komma till stånd. Det har formulerats av Ziegler som att ”det i ett strategiskt förtroendespel vanligtvis finns ett incitament för den som har andras förtroende att missbruka detta förtroendet”. Det ömsesidiga mistroende som detta ger upphov till är då ett ”perfekt Nash-jämviktsläge”, dvs. en situation där ingen av aktörerna har något motiv för att byta strategi och börja samarbeta. Innebörden av detta är med andra ord att med Hardins rationalistiska utgångspunkter är den sociala fällan det mest sannolika resultatet av aktörernas mellanhavanden (Ziegler 1998, s. 430). Nu är, som väl är, inte verkligheten så dystert som denna del av spelteorin ger oss anledning att tro, förutsatt att aktörerna också använder sig av något annat beslutsunderlag än instrumentell egen nytta. Enligt Ziegler kan det t ex vara sådant som ”ära” ”skuldkänslor” eller andra typer av sociala extra-instrumentella normer som genereras av social interaktion. Slutsatsen är alltså att om definitionen av tillit skall begränsas till den rationalistiska teorin på det vis Hardin föreslår, kommer den att vara något mycket sällsynt, åtminstone utanför familjen och motsvarande relationer.

Hur problematisk är den rationalistiska ansatsen? Eckel och Wilson har med resultat från psykologisk forskning framfört att ”man kan argumentera att den rationella aktören i den gängse spelteorin är autistisk: Det vill säga att den bara fordrar av aktören att andra försöker uppnå samma fördelar som hon själv” (Eckel and Wilson 2003). De refererar till omfattande psykologiska experiment med småbarn som visar att de vanligtvis kan upptäcka signaler från andra personer och från dem dra korrekta slutsatser om dessas avsikter (t ex om de är välvilligt inställda eller ej). Barn som lider av autism har emellertid svårigheter att upptäcka och bedöma denna slags signaler och kan vanligtvis inte dra slutsatser om andras intentioner som är annorlunda än deras egna, vilket försvårar deras möjligheter till socialt utbyte (jfr Baron-Cohen 1995). Det är naturligtvis inte helt lyckat med samhällsvetenskapliga modeller som utgår från att aktörerna är av den beskaffenheten att de lider av en psykisk störning.

Ett annat skäl till att vara kritisk mot Hardins definition av tillit är empirisk. Hardin har den för politiska filosofer egenartade ovanan att i sina analyser av empiriska förhållanden bortse från tillgänglig empirisk forskning. Det är som om verkligheten kunde betvingas av omfattande begreppsexercis. Antalet empiriska studier som visar att förtroende inte kan reduceras till instrumentellt kalkylerande är i själva verket mycket stort och kommer från såväl fältstudier (Ostrom 1998), historiska fallstudier (Rothstein 2000), experimentella ansatser (Sally 1995) och surveyforskning (Inglehart 1999; Torpe 2000; Uslaner 2002). För att citera en av de mest omfattande analyserna som gjorts inom det senare området: ”För de flesta människor är tillit inte en fråga om att göra rationella kalkyler om möjligheten att dra nytta av andra genom att samarbeta med dem. Samhällsvetare som reducerar studiet av tillit till frågor om rationella val och som argumenterar att dessa inte har

något att göra med en moralisk diskurs, missar detta” (Wuthnow 1998, s 18). Utifrån omfattande paneldatastudier från USA har Eric Uslaner visat att hög tillit till andra människor inte kan förklaras som en effekt av ”återbetalning” av andras hjälp eller stöd tidigare i livet (Uslaner 1999).

En tredje punkt där man kan kritisera Hardins gäller hans syn på förtroende för offentliga institutioner. Det första som skall sägas är att det naturligtvis ligger mycket i hans normativa argument om att den liberala demokratin i mycket är konstruerad utifrån att man inte självklart skall lita på staten och dess myndigheter. Det har, för att låna en snärtig formulering, handlat om att ”tämja fursten” (Mansfield 1989). Men Hardins ståndpunkt att det generellt sätt är oförståndigt av människor att hysa förtroende för staten och dess myndigheter kommer i konflikt med att även han menar att man kan och bör ha förtroende just för det rättsliga maskineriet och den ekonomiska politiken. Varför de offentliga tjänstemännen i just dessa ofta synnerligen komplicerade system skulle kunna förmås handla oväldigt efter någon slags incitamentssystem är svårt att förstå. Särskilt som det rättsliga systemet som få andra offentliga system har möjlighet att tillfoga oss skada om det missbrukas.

Ett ytterligare skäl till kritik är att även på denna punkt får Hardin problem med empirin. Dels visar surveyundersökningar att medborgare i olika länder har högst olika förtroende för staten och dess myndigheter (Svallfors 1997). Detta visar sig inte bara i surveyundersökningar utan även högst reellt i hur pass omfattande den offentliga verksamheten är i olika demokratiska länder och vilken typ av uppgifter den har anförtrotts. Detta kan rimligen inte förklaras med att medborgarna i olika länder är olika ”förståndiga” på denna punkt. Det kan knappast vara så att medborgarna i de nordiska länderna är mycket mindre förståndiga än sina bröder och systrar i andra länder. En mera rimlig förklaring är att de genom särskilda erfarenheter och information har mindre anledning att misstro sina respektive stater och myndigheter än medborgarna i många andra länder (Kumlin 2002; Rothstein and Steinmo 2002). De stora variationer som finns här kan inte förklaras med hjälp av Hardins förståelse av begreppet politiskt förtroende.

Socialt kapital – ett försök till definition

Slutsatsen av vår diskussion blir att varken den ensidigt normativt moraliska eller den ensidigt rationalistiskt kalkylerande ansatsen vad gäller att komma fram till en definition av begreppet socialt kapital är användbara. I stället måste definitionen av socialt kapital innehålla element av både subjektiv rationalitet och moralisk etik. Det system av övertygelser som utgör grunden för individens sociala kapital bygger på flera olika dimensioner (Rothstein 2003, kap 2). Detta bygger på en tankegång som först lanserades av Howard Margolis och som senare har utvecklats av Margaret Levi och vars utgångspunkt att de flesta människor har duala nyttofunktioner. Med detta menas att de flesta människor inte enbart vill maximera sin egennyttva,

dvs. att ”homo economicus” är en alltför enkel och empirisk ohållbar utgångspunkt om vi skall förstå politiskt handlande. Motsatsen, dvs. att människor alltid är beredda att agera moraliskt oberoende av omständigheterna, är emellertid inte heller en rimlig utgångspunkt. Antalet *moder Theresa – människor* är tyvärr inte så stort i denna värld. När det gäller frågan om ifall människor handlar enbart utifrån sitt egenintresse eller om de agerar moraliskt för att se till det gemensamma bästa, hävdar Levi att

det finns både ett normativt och ett instrumentellt element i beslutet att samarbeta (eller ej) eller att ställa upp frivilligt (eller ej). Självklart finns det delar av befolkningen vars nyttofunktioner är ensartade; de är antingen renodlade inkomstmaximerare eller renodlat moraliska. En stor del förefaller emellertid ha en dual nyttofunktion. De vill bidra till det allmänna bästa, åtminstone i den utsträckning att de anser att något allmänt gott blir utfört. De vill också försäkra sig om att deras personliga intressen blir tillgodosedda så långt möjligt (Levi 1991, s 133).

Översatt till den sociala fällans problematik betyder detta ungefär följande. Givet att aktören A har tillräcklig tillit till aktörerna B, C, D ... är hon beredd att agera efter normer om ömsesidighet även om en strikt nyttokalkyl inte skulle ge vid handen att hon har en direkt personlig vinning av att göra så. Detta kan naturligtvis ifrågasättas som t ex med Hardins exempel om vår vilja att låna ut pengar till främlingar. Detta är emellertid ett illa valt exempel eftersom det inte är kopplat till ömsesidighet. Om man själv aldrig skulle komma på tanken att be någon främling på gatan om ett lån, finns det skäl att neka om man ställs inför en sådan fråga. Ett bättre exempel skulle kunna vara om man som bilförare är beredd att stanna för att hjälpa en annan bilist som hamnat i en nödsituation, t ex en som fått punktering eller bensinstopp på en öde väg. I ett samhälle med ett högt socialt kapital är många beredda att göra så, eftersom man kan tänka sig själv in i en sådan nödsituation. Situationen kan godtyckligt drabba vem som helst och alla bilister tjänar på om alla andra bilister är beredda att hjälpa till när en sådan situation uppstått även om de inte har någon direkt personlig vinning av detta. Låt oss emellertid återgå till vårt mexikanska äventyr. Om den information man fått från t ex guideböcker och reseledare är att detta är ett vanligt sätt för vägpirater att stanna bilar för att råna dem, minskar sannolikheten mycket drastiskt för att man skall stanna om man ser någon stå och vinka vid väggkanten. Med hjärtat i halsgropen kör de flesta vidare.

När det gäller s.k. upprepade spel är detta beteende välkänt inom spelteorin och kan förklaras med hjälp av egennyttmodellen. Vi är t ex beredda att hjälpa arbetskamrater och kolleger under förutsättning att vi kan räkna med deras hjälp, eftersom vi känner vederbörande och räknar med att samarbeta under lång tid (Axelrod 1987). Men exemplet ovan handlar om att hjälpa en person som vi aldrig träffat förut och som vi sannolikt aldrig kommer att träffa med igen. Detta är inte ovanligt – även före den 11 september 2001 skulle den som med kartan framme åkte tunnelbana på Manhattan till girighetens högborg vid Wall Street upptäcka att det inte

dröjde många minuter förrän någon ur den synnerligen välklädda gruppen unga män och kvinnor erbjöd sig att hjälpa till med att finna den rätta vägen. Tillgängliga undersökningar visar att i ett land som Sverige är antalet människor som hjälper andra människor i nöd utan hänsyn till egen materiell vinning tämligen omfattande (Busch Zetterberg 1996).

Det finns således skäl att vara kritisk mot definitioner av socialt kapital och tillit som ensidigt utgår från att det är en företeelse som kan innefattas i antingen enbart moraliska eller rationella modeller. En definition av socialt kapital kan därvidlag lämpligen starta med att begreppet är sammansatt av två olika termer. "Social" indikerar att det har något att göra med relationer mellan individer, "kapital" att det utgör någon slags tillgång för de människor som är i besittning av det och det samhälle i vilket de verkar.

På den individuella nivån vill jag hävda att socialt kapital refererar till två olika dimensioner – en kvalitativ och en kvantitativ. Den första, mera kvantitativa dimensionen, är antalet sociala kontakter en individ har som hon kan använda sig av för att göra olika saker. Enkelt uttryckt – ju flera och ju mera omfattande sociala nätverk en individ A har tillgång till, desto mer socialt kapital har A. Att detta är en tillgång är enkelt att inse. En arbetslös med många sociala kontakter i flera olika nätverk har, allt annat lika, lättare att hitta ett jobb (Aguilera 2002). I varje situation där vi behöver hjälp, råd, stöd, information, uppmuntran eller omsorg, är ett omfattande och varierat kontaktnät en tillgång. Dessa sociala kontakter behöver inte nödvändigtvis vara starka eller djupgående på det personliga planet. Som sociologen Mark Granovetter hävdat finns det även en stryka i organisationer och samhällen som utmärks av att människorna har omfattande "svaga band" med varandra (Granovetter 1985). Putnam skiljer t ex på "överbryggande" och "inbundet" socialt kapital där huvudsakligen det förra anses vara en tillgång för samhället genom att det skapar kontakter över sociala, ekonomiska, etniska och andra gränser som annars ofta utgör grund för misstro mellan olika grupper (Putnam 2001).

Denna kvantitativa dimension är emellertid inte tillräcklig för att definiera vad socialt kapital är. Det är inte bara antalet sociala kontakter som är viktiga, utan också deras kvalitativa karaktär. Tillit väljer jag att i likhet med Piotr Sztompka, definiera som *en förhoppning om andra aktörers framtida pålitlighet* (Sztompka 1998, s 21). Det innebär att hysa tillit alltid innebär ett visst moment av risktagande. Tillit skiljer sig därmed från blind tro, dvs. att vara förvissad. Jag kan vara förvissad om att solen går upp i morgon, men skulle den inte göra det så anklagar jag den inte för svek. Att hysa tillit är därmed delvis beroende av den faktiska information om andras pålitlighet, men det är också en moralisk orientering. Empiriska studier visar att personer som har hög tillit till andra människor är t ex beredda att lita på andra människor fram tills det att de har klara indikationer på motsatsen. Personer med låg social tillit är mera misstänksamma och väljer att inte lita på andra förrän de har klara indikationer på att personen ifråga gjort sig förtjänt av detta. (Rotter 1980).

Det innebär att social tillit är kopplat till trovärdighet och pålitlighet. Att vara känd av många men vara allmänt ansedd av dem som opålitlig, självisk, svekfull eller ohjälpsam är ingen tillgång. Det är inte heller en tillgång för den som är pålitlig, solidarisk och hjälpsam om de flesta av hennes sociala kontakter är motsatsen. Det är lätt att tänka sig sådana sociala nätverk, t ex kriminella organisationer, fångelser, arbetsgrupper där medlemmarna trakasserar varandra eller svekfulla och giriga nätverk av konkurrenter på en marknad. Denna typ av sociala nätverk kan inte användas av individen för att uppnå något av värde och är således inte att se som en tillgång. Tvärtom är sociala relationer med individer som man inte kan lita på en belastning. Man säger inte heller att ”jag litar på att hon skall komma att skada mig”, vilket indikerar att tillit till någon antingen innebär att denna skall vara en tillgång eller åtminstone inte åsamka oss skada (Warren 1999, s 311). På samma sätt är det naturligtvis en tillgång för individen att vara känd som pålitlig och kunna lita på dem man känner, men om detta bara är någon enstaka social kontakt är det inte mycket till kapital.

För att summera, på den individuella nivån är socialt kapital summan av antalet sociala kontakter multiplicerat med kvaliteten på förtroendet i dessa relationer. Möjligheten att faktiskt hitta kvantitativa mått på denna definition av socialt kapital är naturligtvis begränsad – hur jämför man t ex det sociala kapitalet mellan individen A som har fem sociala kontakter som hon litar fullständigt på, med individen B som har femtio sociala kontakter som hon delvis litar på. Inte desto mindre tror jag att mycket av problematiken med hitta någon allmänt accepterad definition av socialt kapital har att göra med att man inte insett att begreppet har både en kvantitativ och en kvalitativ dimension.

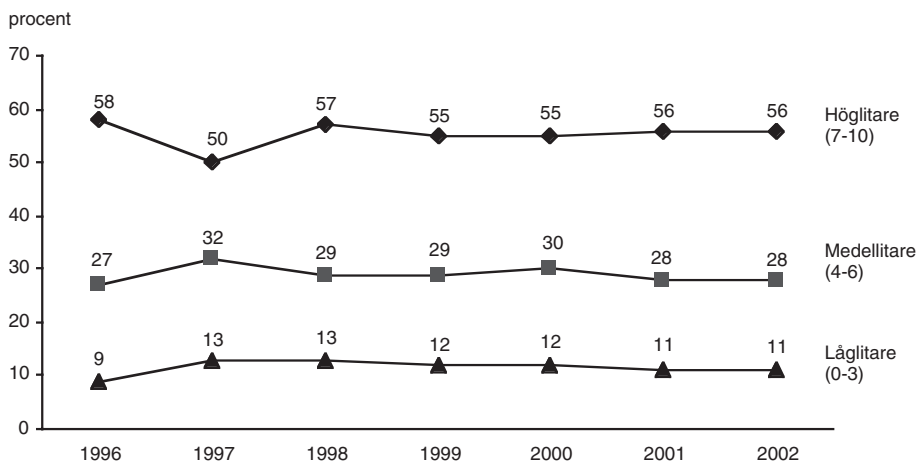
Precis på samma vis som humankapital och fysiskt kapital existerar socialt kapital på både en individuell och en kollektiv nivå. Vi pratar allmänt t ex både om välutbildade individer och samhällen med en generellt hög utbildningsnivå (Ostrom and Ahn 2001). Analogin när vi rör oss från mikro- till makronivå vad gäller socialt kapital blir då a) omfattning av de sociala kontakter och nätverk som människorna i ett samhälle i genomsnitt har och b) den utsträckning i vilken människorna i allmänhet anser att de kan lita på de flesta av dessa kontakter och nätverk och om de anser att de själva uppfattas som pålitliga av desamma. När människor svarar på surveyfrågan ”anser du att man i allmänhet kan lita på de flesta människor i ditt samhälle”, antar jag att de gör de en bedömning av andra människors *pålitlighet*. Det är tillgången på socialt kapital på denna grupp- eller samhällsnivå som avgör ifall människorna kan lösa problem av det sociala dilemmats karaktär eller om den sociala fällan skall slå igen för dem (Warren 1999). Ju fler människor i ett samhälle (eller i en organisation) som har många och spridda sociala relationer med människor som de anser att pålitliga, desto större är tillgången på socialt kapital i det samhället (alt. organisationen).

Sverige – landet med högt och stabilt socialt kapital

Sedan 1996 har SOM institutet mätt den mellanmännsliga tilliten hos den svenska befolkningen. Svartspersonerna har fått ange på en 0-10 skala sin grad av tillit till andra människor. Mätningarna ger, som visas i figur 1, ett överraskande stabilt resultat. Medan förtroendet för samhällets och politikens institutioner varierar kraftigt över tid, ligger det mellanmännsliga förtroendet i Sverige högt och stabilt. Svenskarna litar helt enkelt. Det gör så trots att det nyligen har rapporterats om en kraftig, för att inte säga dramatisk, nedgång när det gäller deltagandet i frivilliga organisationer.

Figur 1 Mellanmännslig tillit (procent)

Fråga: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? Svara med hjälp av nedanstående skala."

Kommentar: Skalan går mellan 0 och 10, där 0 innebär att "det går inte att lita på människor i allmänhet" och 10 "det går att lita på människor i allmänhet". Resultaten är baserade på alla svarande inklusive "vet ej-svar" (3 – 6 procent genom åren)

Under den tid som SOM-institutet mätt de svenska medborgarnas tillit till varandra, har deras aktivitet i folkrörelser och föreningar minskat kraftigt (Vogel et al. 2003). Det tyder på att den koppling som ofta gjorts mellan denna slags deltagande och den mellanmännsliga tilliten inte nödvändigtvis existerar. Anledning till att svenskar i hög grad litar på sina medmänniskor får sökas annorstädes (Rothstein 2003).

Noter

- 1 Denna text är en bearbetning av ett stycke ur min nyligen publicerade bok *Social fällor och tillitens problem* (SNS Förlag).
- 2 De kan naturligtvis komma till stånd genom att man har etablerat någon slags "selektiva incitament" som gör det rationellt för potentiella medlemmar att också bli medlemmar. Men skapandet av sådana "selektiva incitament" är i sig ett socialt dilemma, eller med en mera etablerad term, ett "andra ordningens problem för kollektivt agerande" (jfr Ostrom 1998).
- 3 Balansmättet motsvarar procentandelen som angett att de har 'mycket...' eller 'ganska stort förtroende' minus procentandelen som har angett att de har 'mycket...' eller ganska litet förtroende'. Siffrorna från Sören Holmberg & Lenart Weibull "Institutionsförtroendet" i ds. (red): *Det våra för politikens: SOM-undersökningen 2001*. SOM-institutet: Göteborgs universitet, s 47.
- 4 Ekonomen William Easterly ger i sin bok *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics* intressanta inblickar i sina öden och äventyr med den svårt korrumperade polisen i Mexico City (Easterly 2001, s 242-244).
- 5 Uppgifterna kommer från två mycket sålda guideböcker om Yucatanhalvon i Mexico, dels *Lonely Planet*, dels *First Guides*, båda utgivna 2001.
- 6 I den senast publicerade rapporten (2002) om korruption från Transparency International (Corruption Perception Index) ligger Mexiko på 3,6 på en 0-10 skala där 10 är bäst. Sverige ligger i samma mätning på 9.3. Se www.transparency.org. Finland anges i denna mätning som det minst korrupta landet i världen – vilket är något svårförståeligt för oss som brukar följa VM i längdskidåkning.

Referenser

- Aguilera, M. B. 2002. The Impact of Social Capital on Labor Force Participation. *Social Science Quarterly* 83 (3):853-874.
- Axelrod, Robert. 1987. *Från konflikt till samverkan*. Translated by M. Eklöf. Stockholm: SNS.
- Baron-Cohen, Simon. 1995. *Mindblindness. An Essay on Autism and Theory of Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Busch Zetterberg, Karin. 1996. *Det civila samhället och välfärdsstaten*. Stockholm: City University Press.
- Dasgupta, Partha. 1988. Trust as Commodity. In *Trust: making and Breaking Cooperative Relations*, edited by D. Gambetta. New York, Oxford: Basil Blackwell.

- Eckel, Catherine C., and Rick K. Wilson. 2003. The Human Face of Game Theory: Trust and Reciprocity in Sequential Games. In *Trust and Reciprocity*, edited by E. Ostrom and J. Walker. New York: Russell Sage Foundation.
- Granovetter, Mark. 1985. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91 (3):481-510.
- Hardin, Russell. 1998. Trust in Government. In *Trust & Governance*, edited by V. Braithwaite and M. Levi. New York: Russell Sage Foundation.
- . 1999. Do we want trust in government. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- . 2001. Conceptions and Explanations of Trust. In *Trust in Society*, edited by K. S. Cook. New York: Russell Sage Foundation.
- . 2002. *Trust and Trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Holmberg, Sören, and Lennart Weibull, eds. 2001. *Land du välsignade. SOM rapport 26*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Inglehart, Ronald. 1999. Trust, well-being and democracy. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- Kumlin, Staffan. 2002. Institutions – Experiences – Preferences: How Welfare State Design Affects Political Trust and Ideology. In *Restructuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change*, edited by B. Rothstein and S. Steinmo. New York: Palgrave/Macmillan.
- Levi, Margaret. 1991. Are There Limits to Rationality. *Achives Européennes de Sociologie* 32 (1):130-141.
- Mansfield, Harvey C, Jr. 1989. *Taming the Prince: the ambivalence of modern executive power*. New York: Free Press.
- Newton, Kenneth. 1999. Social Capital and democracy in Modern Europe. In *Social Capital and European Democracy*, edited by J. W. van Deth, M. Maraffi, K. Newton and P. F. Whiteley. London: Routledge.
- . 2002. Who Trusts?: The Origins of Social Trust in Six European Nations. Southampton: Department of Political Science, University of Southampton.
- Ostrom, Elinor. 1998. A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *American Political Science Review* 92 (1):1-23.
- Ostrom, Elinor, and T. K. Ahn. 2001. A Social Science Perspective on Social Capital: Social Capital and Collective Action. Exeter, U.K.: Social Capital: Interdisciplinary Perspectives.
- Putnam, Robert D. 1995. Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS Political Studies* 28 (4):664-683.
- Putnam, Robert D. 1996. *Den fungerande demokratin: Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- . 2001. *Den ensamme bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. 1. uppl. ed. Stockholm: SNS förlag.

- Rothstein, Bo. 2000. Det sociala kapitalet i den socialdemokratiska staten. Den svenska modellen och det civila samhället. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* (79):1-55.
- . 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo, and Sven Steinmo. 2002. Restructuring Politics. Institutional Analysis and the Challenges of Modern Welfare States. In *Restructuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change*, edited by B. Rothstein and S. Steinmo. New York: Palgrave/Macmillan.
- Rotter, Julian. B. 1980. Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *American Psychologist* 35:1-7.
- Sally, David. 1995. Conversation and Cooperation in Social Dilemmas – A Meta-analysis of Experiments from 1958 to 1992. *Rationality and Society* 7 (1): 58-92.
- Scharpf, Fritz W. 1997. *Games Real Actors Play: Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*. Boulder, CO: Westview Press.
- Svallfors, Stefan. 1997. Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western Nations. *European Sociological Review* 13 (3):283-304.
- Sztompka, Piotr. 1998. Trust, Distrust and Two Paradoxes of Democracy. *European Journal of Social Theory* 1 (1):19-32.
- Torpe, Lars. 2000. Democratic Community as Social Capital. Aalborg: Department of Economics, Politics and Public Administration.
- Turner, Mark. 2001. *Cognitive Dimensions of Social Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Uslaner, Eric M. 1999. Democracy and social capital. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- . 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M., and Gabriel Badescu. 2002. Honesty, Trust, and Legal Norms in the Transition to Democracy. Why Bo Rothstein Is Better Able to Explain Sweden than Romania. Budapest: Collegium Budapest Project on Honesty and Trust in Post-Socialist Societies.
- Warren, Mark E. 1999. Democratic Theory and Trust. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- Vogel, Joachim, Erik Amnå, Ingrid Munck, and Lars Häll. 2003. *Föreningslivet i Sverige. SCB rapport 98*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån/Statistics Sweden.
- Wuthnow, Robert. 1998. *The Foundations of Trust*. College Park, Maryland: Institute for Philosophy & Public Policy.
- Ziegler, Rolf. 1998. Trust and the Reliability of Expectations. *Rationality and Society* 10 (4):427-450.

DEN SVÅRA KONSTEN ATT LITA PÅ ANDRA, ATT VARA NÖJD MED SIG SJÄLV OCH ATT VARA UNG

BO ROTHSTEIN

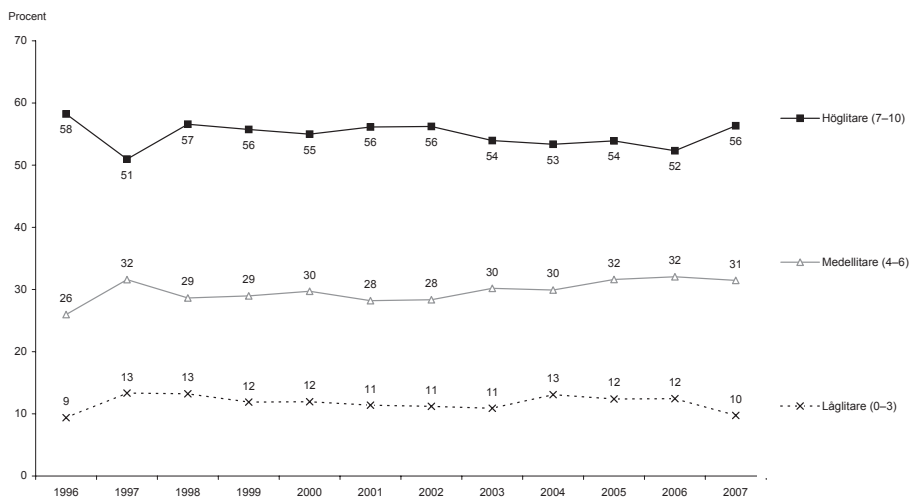
Förtroende för andra människor i det samhälle man lever i har kommit att framstå som en av samhällsvetenskapernas viktigaste frågor och forskningen om detta område har i det närmaste exploderat de senaste femton åren. Man kan spekulera länge om varför det har blivit så. Ett skäl är att förtroende som fenomen är kopplat till många saker som normativt anses mycket önskvärda. Samhällen i vilket människor anser att de i allmänhet kan lita på andra människor har oftast bättre fungerande demokratiska institutioner, högre ekonomisk tillväxt, mera ekonomisk jämlikhet och ett mera vitalt frivilligt föreningsliv. Individer som anser att man i allmänhet kan lita på andra människor är också mera optimistiska om framtiden och sina egna möjligheter att påverka sin situation. De är mer toleranta mot främlingar, mer positivt inställda till demokratins institutioner och har i allmänhet högre utbildning och är mer ekonomiskt framgångsrika än ”låglitare” (Castiglione, van Deth & Wolleb 2008, Uslaner 2002). Från ett teoretiskt perspektiv kan förtroende förstås som en tillgång som gör det möjligt att åstadkomma kollektiva stabila lösningar på många samarbetsproblem. Litar vi t ex på att våra grannar också källsorterar sina sopor ökar sannolikheten för vi själva också kommer att göra detta (Rothstein 2005).

Ett annat skäl till det stora intresset för förtroende är att det är en variabel som innehåller det som empiriskt inriktade samhällsforskare gillar, nämligen mycket variation. Det finns helt enkelt mycket att förklara och det är som nämnts av många skäl viktigt att hitta förklaringar till den variation man kan observera. Om man jämför länder när det gäller graden av mellanmänsklig tillit är de skillnader som finns närmast uppseendeväckande stora. Grovt sett kan man ge följande beskrivning av de data som kommer från *World Value Surveys*. I de nordiska länderna är det omkring 60 procent av befolkning som ”anser att man i allmänhet kan lita på människor i samhället”. I de kontinentaleuropeiska länderna är siffran i runda tal 40 procent, i Latineuropa runt 25 procent och i länder som Brasilien, Rumänien och Turkiet runt 10 procent (Rothstein & Uslaner 2005).

Sedan 1996 har SOM-institutet mätt i vilken grad personer som bor i Sverige anser att de i allmänhet kan lita på andra människor. Det är som framgår av figur 1 en av de mest stabila företeelser man kan mäta. Från de studier som gjordes innan SOM institutet började mäta 1996 kan vi se att uppfattningen om andra människors pålitlighet har varit stabilt hög sedan den första mätningen 1981, dvs

för mer än 25 år sedan. Eftersom liknande mätningar nu görs i mer än 70 länder vet vi att Sverige (tillsammans med de övriga nordiska länderna) ligger högst vad gäller andelen av befolkningen som uppger att de tror sig kunna lita på andra människor. I SOM-institutets undersökning av graden av mellanmännisklig tillit i det svenska samhället ställs frågan: ”Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?”. Svartalernativet har utformats som en 0-10 skala där 0 markerats med ”Det går inte att lita på människor i allmänhet” och 10 med ”Det går att lita på människor i allmänhet”. I tolkningen av svaren på denna fråga har de som fyllt i 0-3 på skalan klassificerats som ”låglitare”, de som fyllt i 4-6 som ”mellanlitare” och de kryssat i någon av rutorna 7-10 som ”höglitare”. Resultatet redovisas i figur 1.

Figur 1 Mellanmännisklig tillit 1996–2007

Kommentar: Resultaten baseras på samtliga personer som deltagit i undersökningen, även de som avstått från att besvara frågan, varför andelarna inte summerar till 100 procent; svarsbortfallet har varierat mellan 2 och 6 procent.

Det ser fortfarande stabilt och positivt ut på den svenska förtroendefronten. För just år 2007 ser man faktiskt en smärre uppgång av den mellanmänniskliga tilliten i Sverige, men det är ännu för tidigt att säga om detta är en ny trend eller om det beror på någon tillfällig situation just vid årets mättillfälle. Man kan lägga till att den sociala tilliten i Sverige varit stabilt hög sedan 1981 trots att andelen personer som invandrat från andra länder och kulturer ökat väsentligt (Putnam 2007).

Som förklaring till den höga mellanmänniskliga tilliten i Sverige har framförts faktorer som att Sverige är ett relativt jämlikt samhälle både vad gäller ekonomiska

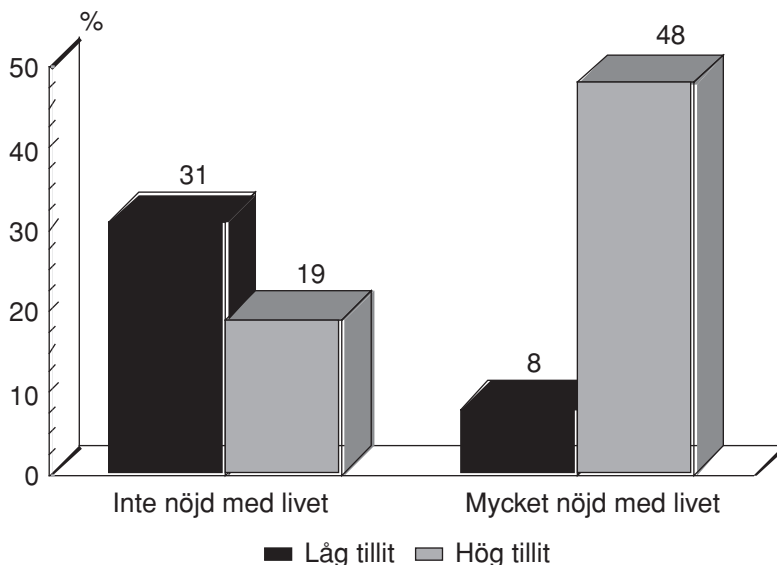
förhållanden och i att ge medborgare ur olika samhällsklasser likvärdiga möjligheter. Andra faktorer som pekats ut är att korruptionen är låg (Rothstein & Uslander 2006, Rothstein & Stolle 2008). Det finns emellertid alltid en risk att man i analyser av medeltal som dessa döljer att det kan finnas grupper som starkt avviker från denna ljusa bild. Bakom enkla statistiska medeltal kan döljas att det egentligen finns två extrema grupper – en som har väldigt högt förtroende och en annan som har väldigt lågt. Vi kan ha att göra med ett samhälle som egentligen inte alls består av människor som har ett genomsnittligt tämligen högt förtroende för andra människor. Istället består samhället av en grupp som har väldigt högt socialt förtroende och en som har väldigt lågt.

Temat för årets SOM-bok är just ”Skilda världar” med vilket man kan förstå en situation där det bakom medeltal som tycks visa på ett relativt välmående samhälle med nöjda och tillitsfulla medborgare kan dölja sig en situation där olika sociala grupper lever i just helt ”skilda världar”. Den så starkt omhuldade svenska välfärdspolitiken kan manne dölja att det finns grupper som trots alla socialpolitiska insatser far illa.

En tankelek man kan ägna sig är t ex följande: Vad skulle hända om vi i dag kunde väcka den svenska välfärdsstatens konstruktörer till liv och be dem titta på vad som har åstadkommits. Om t.ex. Gustav Möller, Per Nyström eller Bernhard Eriksson skulle ges en möjlighet att titta på vårt samhälle i dag, vad skulle de säga? Gissningsvis skulle de först vara synnerligen imponerade över bostadsstandarden, det materiella överflödet, den (nästan) fullt utbyggda barnomsorgen, äldrevårdens kvalitet, de stora satsningarna på skolan och så vidare. Men de skulle också ha blivit överraskade, tror jag, av en viktig sak. Deras föreställning var i stora drag att när människornas materiella nöd var borta, när alla hade goda, rena och varma bostäder, tillgång till bibliotek, utbildning och kultur och en hyfsad materiell standard, då skulle problem som kriminalitet, psykisk ohälsa, depressioner, kvinno- och barnmisshandel och liknande asocialt beteende drastiskt minska. I deras föreställningsvärld var problem av detta slag starkt förknippade med materiell nöd och med bristen på tillgång till utbildningsmöjligheter, rekreation och kultur. När dessa problem var lösta skulle också huvudparten av vad de kallade asocialt beteende försvinna – enbart personer med klara och huvudsakligen medfödda mentala sjukdomar skulle drabbas.¹ Och så har det ju inte riktigt blivit – i detta avseende kan man säga att den så omhuldade svenska social- och välfärdspolitiken misslyckats.

I SOM-undersökningarna har förutom frågan om social tillit också ställts två frågor som berör denna problematik. Den ena är hur pass ”nöjda med livet” svarspersonerna anser sig vara och den andra hur svarspersonerna uppfattar sitt eget ”allmänna hälsotillstånd”. Mätskalorna går i båda fallen från 0 (= mycket dåligt) till 10 (= mycket bra). Om vi först ser på frågan om ”nöjd med livet” är skillnaderna dramatiska vad gäller den sociala tilliten. I gruppen som anser sig vara mycket nöjda med sina liv återfinns enbart 8 procent ”lägligare” mot hela 48 procent ”höglitare”. I gruppen som anser sig inte vara nöjda med sina liv återfinns hela 31 procent ”lägligare” men bara 19 procent ”höglitare” (se figur 2).

Figur 2 Social tillit och att vara nöjd med sitt liv (procent)

Källa: Riks-SOM 2007

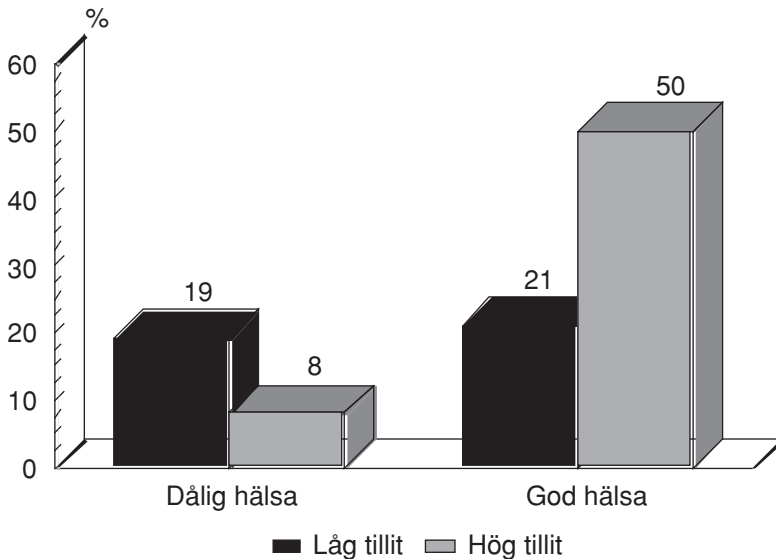
Om vi sedan jämför den mellanmänniska (sociala) tilliten för den grupp som anser sig ha ett mycket gott hälsotillstånd (9-10) med den grupp som anser sig vara vid relativt dålig hälsa (0-5) framkommer ytterligare ett intressant resultat. Personer som har god "subjektiv hälsa" litar också i betydligt högre utsträckning på andra människor än de som anser sig vara vid dålig hälsa. Och tvärtom, personer med ett lågt värde på sin "subjektiva hälsa" litar i klart mindre utsträckning på andra människor (se figur 3).

Vi kan alltså konstatera att uppfattningen om man kan lita på "folk i allmänhet" samvarierar tydligt med hur man anser sig må. Sannolikheten för att en person som är missnöjd med sitt liv och upplever sig vara vid dålig hälsa också skall vara en person som i allmänhet misstror andra människor är mycket stor. Och tvärtom, chansen att en person som är nöjd med sitt liv och anser sig vara vid god hälsa också skall hysa förtroende för andra människor är också den mycket stor.

Hur skall man då mäta kvaliteten i ett samhälle? De flesta samhällsforskare skulle nog antingen rygga tillbaka inför en sådan fråga och säga att den är alltför stor och omfattande. Eller också skulle de rada upp långa listor av variabler som skulle summeras till något slags allmänt välbefinnandeindex. Problemet med alla sådana index är hur de olika variablerna skall vägas mot varandra. Kan t.ex. en hög grad av miljöförstöring uppvägas av ett rikt kulturliv eller en hög materiell standard?² Ett mått som jag skulle vilja argumentera för är hur väl samhället lyckas producera

nya medborgare som är rimligt tillfreds med sig själva och sin situation. Man kan benämna detta samhällets *reproduktionsförmåga*. Ju högre ett samhälles kvalitet är, desto bättre förmår det att frambringa unga medborgare som är någorlunda väl tillfreds med sig själva och det samhälle de skall verka i.

Figur 3 Social tillit och subjektiv hälsa (procent)

Källa: Riks-SOM 2007.

Med ett sådant mått ser det tämligen dystert ut för den svenska välfärdsstaten. En nyligen framlagd offentlig utredning fastslår att ”psykiska problem har blivit avsevärt vanligare bland ungdomar under de senaste två decennierna”. Som ett av många exempel anförs att år 1989 angav nio procent av kvinnor i åldern 16-24 år att de hade besvär av ångslan, oro eller ångest. ”Sexton år senare år 2005 är det tre gånger fler, 30 procent, som har sådana problem” (SOU 2006:77, s 15)

Att det skett en ökning av psykisk ohälsa bland barn och ungdomar visar även andra studier från de nordiska länderna. Ett exempel är Leeni Berntssons avhandling om barns hälsa och sociala välbefinnande (Berntsson 2000). Hon finner att de psykosomatiska besvären hos barn har ökat i alla nordiska länder. Enligt hennes uppfattning har de psykosomatiska problemen nästan fördubblats mellan 1984 och 1996. Dessa slutsatser får även stöd i den svenska Barnpsykiatriutredningens rapport från 1998. Här konstaterar man att problem som ångest, nedstämdhet, magont och huvudvärk blir allt vanligare hos svenska barn och ungdomar. Framförallt flickor

visar besvär av denna mer inåtriktade karaktär. Pojkars psykiska problem tar sig ofta mer aggressiva uttryck i form av dålig självkontroll och normbrytande beteende. Även den utredning som regeringen tillsatt för att studera effekterna av nedskärningarna inom det välfärdspolitiska området och som letts av framtidforskaren Joakim Palme har påvisat att det under 1990-talet skedde en kraftig ökning av barn och ungdomar med psykisk ohälsa eller andra liknande problem som krävt olika slags samhällsinsatser (Välfärd vid vägskalet, SOU 2000:3). I en alldeles färsk rapport från den svenska *Ungdomstyrelsen* om ungdomars hälsa (2007:14) konstateras att "år 1980 hade 13 procent av kvinnorna mellan 16 och 24 år problem med ångslan, oro eller ångest medan 30 procent uppgav samma problem 25 år senare. Unga kvinnor är den grupp av befolkningen som i särklass har haft sämst utveckling den studerade tiden". Rapporten uppger också att andelen kvinnor i ålderskategorin 16-25 år som under år 2006 hämtat ut antidepressiva eller lugnande läkemedel är dryga sex procent, vilket är dubbelt så mycket som för pojkar/män i samma ålder. Ytterligare en studie som bekräftar denna dystra utveckling har nyligen lagts fram av den svenska *Socialstyrelsen* där man visar att medan det fysiska och sociala välbefinnandet har ökat generellt bland befolkning gäller raka motsatsen för ungdomar och unga vuxna, dvs personer 16-24 år gamla. I denna grupp har det enligt rapporten skett en kraftig ökning av den psykosociala ohälsan sedan mitten av 1990-talet, särskilt för de unga kvinnorna (*Socialstyrelsen* 2008, s. 19) .

Ökningen av den psykiska ohälsan hos barn och ungdomar är på många vis en paradox eftersom Sverige aldrig varit så materiellt rika som nu. Aldrig tidigare har det funnits så stora ekonomiska resurser för att skapa ett gott samhälle. I en offentlig utredning framställs paradoxen på följande sätt:

De nordiska länderna, inkluderande Sverige, har lägst andel fattiga barn i världen. Välfärdssystemen för barn och unga hör till de bäst utvecklade. Förskola av svensk kvalitet finns inte utanför de nordiska länderna. Lärartätheten i skolan hör till den högsta inom OECD området. Troligen har inget land i världen lika utvecklad elevvård som den som finns i Sverige. Inget annat land har heller lika omfattande verksamhet av den typ som bedrivs vid de svenska ungdomsmottagningarna. Tillgången till dessa resurser har varit oförändrad eller har ökat under de senaste 20 åren. Om psykiska problem skulle förklaras av brister i välfärdssystem skulle den psykiska hälsan i Sverige bland unga vara påtagligt god (SOU 2006:77, s 21)

Till detta kommer att en av de få komparativa och longitudinella studier som finns där svenska 15-åringar jämförs med samma åldersgrupp i tio andra europeiska länder ger vid handen att denna slags sjukdomssymptom både är vanligare i Sverige och ökat mera i Sverige än i de andra länderna (SOU 2006:77, s 254). Det är därför inte orimligt att se denna utveckling av ökande psykisk ohälsa hos barn och tonåringar som en rätt så förödande civilisationskritik av det svenska samhället.

SOM-undersökningarna görs varje år och en fördel med detta tillvägagångssätt är att man kan slå ihop undersökningar från flera år för att, när man vill undersöka

Tabell 1 Mellanmänsklig tillit efter livstillfredsställelse och ålder (procent)

		Mkt nöjd	Ganska nöjd	Inte nöjd	Samtliga	Diff mkt nöjd- inte nöjd
15--19 år	Svarsbortfall	1	2	1	1	
	Låglitäre (0--3)	8	16	49	17	-41
	Medellitäre (4--6)	39	42	37	40	2
	Höglitäre (7--10)	52	40	13	42	39
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	602	940	182	1724	
20--29 år	Svarsbortfall	1	1	0	1	
	Låglitäre (0--3)	11	15	35	16	-24
	Medellitäre (4--6)	25	37	41	34	-16
	Höglitäre (7--10)	63	47	24	50	38
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	998	1927	333	3258	
30--39 år	Svarsbortfall	1	1	2	1	
	Låglitäre (0--3)	9	11	28	12	-20
	Medellitäre (4--6)	22	29	41	28	-20
	Höglitäre (7--10)	69	59	29	60	40
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	1321	2425	381	4127	
40--49 år	Svarsbortfall	1	1	1	1	
	Låglitäre (0--3)	8	10	33	12	-25
	Medellitäre (4--6)	21	29	33	27	-12
	Höglitäre (7--10)	70	60	32	60	38
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	1127	2677	439	4243	
50--59 år	Svarsbortfall	2	2	2	2	
	Låglitäre (0--3)	9	10	31	11	-22
	Medellitäre (4--6)	24	30	29	28	-5
	Höglitäre (7--10)	65	59	37	59	28
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	1471	3018	408	4897	
60--65 år	Svarsbortfall	1	1	3	1	
	Låglitäre (0--3)	7	11	28	11	-21
	Medellitäre (4--6)	26	34	31	31	-5
	Höglitäre (7--10)	65	53	38	57	27
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	944	1526	154	2624	
66--75 år	Svarsbortfall	2	3	3	3	
	Låglitäre (0--3)	8	10	28	10	-21
	Medellitäre (4--6)	27	35	40	32	-12
	Höglitäre (7--10)	63	53	30	55	33
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	1223	1698	149	3070	
76--85 år	Svarsbortfall	3	5	7	5	
	Låglitäre (0--3)	10	9	15	10	-5
	Medellitäre (4--6)	27	35	41	33	-13
	Höglitäre (7--10)	59	51	38	53	21
	Summa procent	100	100	100	100	
	Antal personer	631	999	123	1753	

Kommentar: Resultaten baseras på en sammanslagning av data från SOM-undersökningarna 2000-2007, i syfte att erhålla statistiskt bearbetningsbara grupper.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen.

förhållandena i olika mindre undergrupper, få tillräckligt antal svarspersoner för att en statistisk analys skall vara meningsfull. I tabell 1 ovan har vi undersökt hur den sociala tilliten samvarierar med att vara ”nöjd med livet” för befolkningen uppdelat på åtta olika åldergrupper med data från alla undersökningar under 2000-talet. Som framgår skiljer sig de unga (15-19 år) klart ut från övriga grupper i att man hos dem finner ett klart högre samband mellan att vara missnöjd med sitt liv och att inte lita på andra människor. Både den mellanmännskliga misstron och missnöjet med livssituationen är klart högre för denna grupp unga än för resten av befolkningen. Än så länge vet vi inte om de ungas sociala och politiska misantropi är bestående, dvs att de tar med sig den när det blir äldre, eller om det är ett övergående fenomen. Skulle den förra hypotesen slå in innebär det sannolikt problem både för ålderskohorten i sig och för den svenska samhällets framtida funktionsduglighet.

Noter

- ¹ Tankegången bygger på två intervjuer jag gjorde i mitten av 1980-talet med Per Nyström som var statssekreterare i Socialdepartementet 1945-50 och tillsammans med Gustav Möller ansvarig för den svenska välfärdsstatens grundläggning
- ² För ett undantag se Holmberg 2007

Referenser

- Berntsson, Leeni. 2000. *Health and well-being of children in the five Nordic countries in 1984 and 1996 (Diss.)*. Göteborg: Nordic School of Public Health (Nordiska hälsovårdshögsk.).
- Castiglione, Dario, Jan van Deth & Guglielmo Wolleb (red.). 2008. *Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören. 2007. "The Good Society Index." Gothenburg: The Quality of Government Institute, University of Gothenburg. Working paper 2007:6.
- Putnam, Robert D. 2007. "E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century." *Scandinavian Political Studies* 30:137-174.
- Rothstein, Bo. 2005. *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo & Dietlind Stolle. 2008. "Political Institutions and Generalized Trust." Pp. 273-302 in *Handbook of Social Capital*, edited by Dario Castiglione, Jan van Deth & Guglielmo Wolleb. Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, Bo & Dietlind Stolle. 2008. "The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust." *Forthcoming in Comparative Politics*.
- Rothstein, Bo & Eric M. Uslaner. 2005. "All for All. Equality, Corruption and Social Trust." *World Politics* 58:41-73.

- Rutter, Michael, Henri Giller & Ann Hagell. 1998. *Antisocial behavior by young people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, David J & Michael Rutter. 1995. "Time Trends in Psychosocial Disorder of Youth." Pp. 764-781 in *Psychosocial Disorders in Young People*, edited by David J Smith and Michael Rutter. Chicester: Wiley.
- Socialstyrelsen. 2008. *Folkhälsa och sociala förhållanden: Lägesrapport 2007*. Stockholm: Swedish National Board for Health and Social Welfare.
- SOU. 2006:77. *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa : analyser och förslag till åtgärder: slutbetänkande (SOU 2006:77)*. Stockholm: Fritzes.
- Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.

SOCIAL TILLIT, LYCKA, KORRUPTION OCH VÄLFÄRDSSTAT

BO ROTHSTEIN

Låt oss börja med årets data. Alltsedan 1996 har SOM-institutet mätt den sociala (alternativt mellanmännskliga) tilliten. Detta har gjorts genom att fråga svars-personerna i vilken grad de anser att de i allmänhet kan lita på andra människor. Det är som framgår av figur 1 en av de mest stabila företeelser man kan mäta i den svenska opinionen. Noteras kan att årets siffror visar på att den sociala tilliten har ökat något.

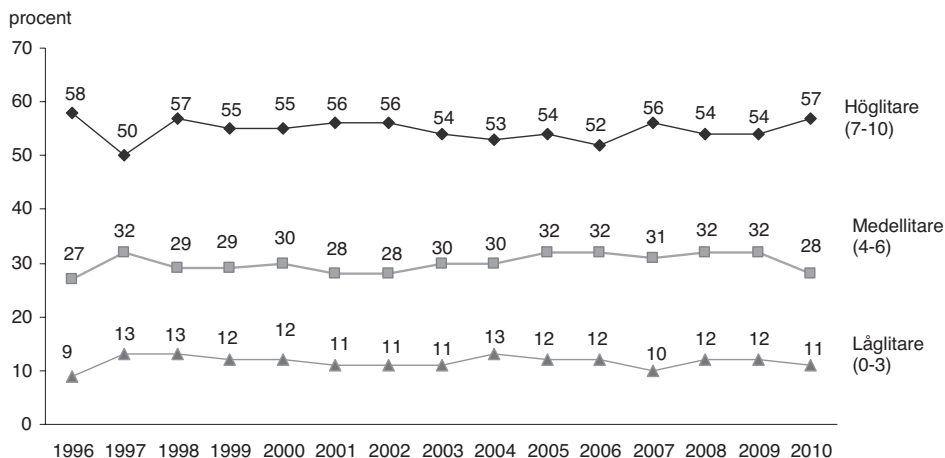
Från de studier som gjordes innan SOM institutet började mäta 1996 kan vi se att uppfattningen om andra människors pålitlighet har varit stabilt hög sedan den första mätningen 1981, dvs för snart 30 år sedan. Detta är remarkabelt, inte minst med tanke på de många förändringar av befolkningens sammansättning som skett sedan början av 1980-talet. Tanken att ett mera etniskt heterogent samhälle skulle innebära lägre social tillit, vilken bland annat framförts av den mest uppmärksammade forskaren på detta område – Harvardstatsvetaren Robert Putnam – får inget stöd av dessa data och inte heller av analyser från förhållandena i Danmark¹

I SOM-institutets undersökning av graden av social (mellanmännsklig) tillit i det svenska samhället ställs frågan: ”Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?”. Svartalternativet har utformats som en 0-10 skala där 0 markerats med ”Det går inte att lita på människor i allmänhet” och 10 med ”Det går att lita på människor i allmänhet”. I tolkningen av svaren har de som fyllt i 0-3 på skalan klassificerats som ”lägligare”, de som fyllt i 4-6 som ”mellanlitare” och de som kryssat i någon av rutorna 7-10 som ”höglitare”. Resultatet redovisas i figur 1.

Redaktörerna för denna bok har valt temat ”lycksalighet”. Frågan är om det inte bör anses en smula förmätet att analysera vad detta begrepp innebär och inte minst om man med politiska medel kan åstadkomma en ökad ”lycka” i samhället.² En så kallad realist (eller cyniker) skulle förmodligen mena att politiken, även i stabila demokratier, inte kan ses som stort mer än ett maktspel mellan olika egennyttiga eliter, och förväntningar om att de ska åstadkomma ”välfärd” för folkflertalet kommer mestadels på skam. Utifrån en mer idealistisk – eller aristotelisk – utgångspunkt skulle man kanske säga att politikens mål i en demokrati är att skapa en befolkning bestående av dygdiga individer. Enligt detta aristoteliska synsätt antas dygd leda till en tillfredsställelse med livet, vilket är det politiska systemets yttersta mål.³ Uppenbarligen kan det demokratiska systemet (hur detta nu definieras) i sig inte utgöra det yttersta målet för den politiska processen, eftersom det just endast är en process

i vilken kollektivt bindande politiska beslut fattas. Dessutom finns det inget i den demokratiska processen som i sig kan tjäna som en garanti mot normativt dåliga beslut som kan leda till dygdens motsats.

Figur 1 Mellanmänsklig tillit 1996-2010 (procent)

Kommentar: De som inte svarat (2-6 procent) ingår i procentbasen

Nu går det naturligtvis att lägga fram en rad möjliga alternativ till vad som bör vara politikens yttersta mål i en demokrati. Skydd av de mänskliga rättigheterna kan förvisso vara ett förslag, utvecklandet av den mänskliga förmågan ett annat. I en nyligen publicerad och mycket uppmärksammad bok har två framstående samhällsvetare, statsvetaren Peter Hall och sociologen Michèle Lamont, hävdad att olika mått på befolkningens hälsa skulle kunna vara en god mätare på ett *framgångsrikt* samhälle.⁴ Ur empirisk synpunkt innebär detta en uppenbar fördel eftersom tillgången är god på ”hårddata” inom detta område såsom spädbarnsdödlighet och förväntad livslängd. Tankegången är att hälsa är en grundläggande faktor bakom Amartya Sen’s idé om ”grundläggande förmåga” och att ett politiskt system som kunde garantera medborgarna ett långt, friskt liv kunde definieras som ”framgångsrikt”. Ett problem med att enbart hålla sig till faktorer som mäter befolkningens fysiska hälsa är att detta ju inte självklart kan likställas med mänskligt välbefinnande. Men kan tänka sig ett samhälle med mycket god befolkningshälsa men där medborgarna samtidigt uppfattade sig vara djupt olyckliga. Motsatsen är också möjlig – Danmark har t ex klart lägre befolkningshälsa än många jämförbara länder men danskarna kommer i enkätundersökningar ut som ett av jordens allra lyckligaste folk. Att tillvarata och öka

medborgarna förmågor är inte heller utan problem eftersom individerna kan göra bruk av sina färdigheter för att skada andra. Det är här tanken på att använda mer subjektiva indikatorer som livstillfredsställelse och lycka som demokratins yttersta mål kommer in i bilden. En fördel med sådana mått är att de är icke-elitistiska, eftersom medborgarna själva, när de svarar på forskarnas enkätfrågor, får avgöra hur nöjda de är med sina liv i stället för att låta experterna avgöra politikens yttersta mål (ekonomisk välmåga, god hälsa, personlig förkovran eller frihet att utöva sin religion för att nämna några). Tack vare det ökande antalet jämförande enkätstudier finns det numera en uppsjö data som försöker fånga detta i form av svar från representativa urval av befolkningen i olika länder på frågor om och i vad mån man anser sig själv vara lycklig eller nöjd med sitt liv. Detta har i den samhällsvetenskapliga litteraturen kommit att benämnas subjektivt välbefinnande. Eftersom denna variabel uppvisar ansevnliga variationer såväl mellan som inom länderna har följden blivit en tämligen omfattande, på empiriska fakta baserad ”lyckoforskningsindustri” som till och med har sin egen internationella tidskrift.

Listan på tänkbara orsaker till dessa variationer i subjektivt välbefinnande är sannerligen ändlös. Empirisk forskning tycks ge vid handen att det subjektiva välbefinnandet ökar om man är gift, har barn, känner sig fri och frisk samt är religiöst aktiv.⁵ Det är lätt att föreställa sig att faktorer som personlig sorg, långvarig arbetslöshet, psykisk ohälsa, olycklig kärlek och dylikt gör folk mindre lyckliga. Det finns också många goda skäl till varför politiken inte kan och kanske inte ska försöka lösa många av dessa problem på individnivå. Det finns även de som hävdar att den dominerande kulturen eller livsstilen i ett land (eller en region) betyder mer för det subjektiva välbefinnandet än de välfärdspolitiska åtgärder och reformer som det politiska systemet levererar. Detta förefaller vara den främsta förklaringen till att folk i Latinamerika uppvisar högre nivåer av subjektivt välbefinnande än vad man kunde ha förväntat sig utifrån mer indirekta indikatorer som det ekonomiska välståndet, graden av ojämlikhet, förekomsten av korruption och folkhälsan.⁶

Särskilt intressant ur ett politiskt perspektiv vad gäller det subjektiva välbefinnandet är att redan den första granskningen av variationerna mellan olika länder avslöjar några oväntade förhållanden. Data ger vid handen att det som man förväntat inte bara finns skillnader mellan de fattiga, odemokratiska utvecklingsländerna och de rika, demokratiska industriländerna utan också stora skillnader mellan de senare. Om man tar Västeuropa som exempel borde man kunna förvänta sig att länder med varmt klimat, där solen skiner det mesta av året, där kontakterna med familj och vänner, åtminstone enligt den gängse stereotypen, är täta och som de flesta européer gärna vill tillbringa sin semester i (Italien, Spanien, Grekland) skulle uppvisa de högsta nivåerna av livstillfredsställelse. Omvänt borde folken i de kalla, socialt isolerade, individualistiska och disciplinerade (återigen enligt våra stereotypiska fördomar) nordiska länderna ligga lågt på skalan för lycka och livstillfredsställelse. Men så är inte fallet; enligt den senaste Europabarometern (från september 2009) uppger endast 8,6 procent av de tillfrågade i dessa tre sydeuropeiska länder att de är

”mycket nöjda” med sina liv medan genomsnittet för Danmark, Sverige och Finland ligger på hela 52 procent. Dessa skillnader har dessutom varit tämligen stabila ända sedan den första Europabarometern genomfördes 1975.

Ur ett komparativt perspektiv är dessa resultat förbryllande eftersom vi här har att göra med länder som alla är demokratiska, som alla är medlemmar av Europeiska unionen, som alla tillhör den rika, industrialiserade västvärlden och som alla anses vara välfärdsstater. Här kan vi uppenbarligen redan dra en viktig slutsats, nämligen den att det bara är några välfärdsstater som förmår skapa lycka. Innan vi ger oss in på att försöka förklara förhållandet mellan välfärdsstaten och det subjektiva välbefinnandet bör något sägas om datas validitet och tillförlitlighet. Som man kan förvänta sig har en hel del skepsis riktats mot försöken att fånga något så subtilt och komplext som detta i en enkel enkätundersökning. Går man igenom litteraturen i ämnet finner man att det mesta av denna kritik kan avfärdas. De på enkäter baserade undersökningarna av subjektivt välbefinnande överensstämmer ofta väl med andra mått på lycka såsom externa uppskattningar från vänner och familj samt vad som framkommer vid kliniska studier.⁷

Välfärdsstaten och lyckan – vad vet vi?

Eftersom det finns jämförbara mätningar av nivån för det subjektiva välbefinnandet i olika länder samt mått på hur generösa och omfattande de olika välfärdsstaterna är har det blivit möjligt att genomföra statistiska analyser av om och under vilka villkor dessa två storheter är relaterade med varandra. Enkelt uttryckt: bidrar en generösare och mer utbyggd välfärdsstat till att göra folk lyckligare och öka deras livstillfredsställelse? En genomgång av tillgängliga empiriska forskningsrön ger ett klart svar som lyder: Ja, definitivt. Genom att jämföra de arton mest utvecklade OECD-länderna med hjälp av en uppsjö av högkvalitativa data och efter att ha kontrollerat dessa mot ett ansevärt antal andra variabler (till exempel arbetslöshet, graden av social tillit, BNP per capita, graden av individualism) kunde de amerikanska forskarna Pacek och Radcliff nyligen dra slutsatsen att deras analys ”klart och entydigt bekräftar hypotesen att välfärdsstaten bidrar till mänskligt välbefinnande.”⁸ Detta resultat har bekräftats i andra studier med liknande inriktning⁹.

I viss mån är detta resultat överraskande eftersom de går stick i stäv mot mycket av den kritik som riktats mot välfärdsstaten, inte minst i de anglosaxiska länderna. Anklagelsepunkterna har varit ganska många, och olika kommentatorer har menat att välfärdsstaten ger upphov till en beroendekultur, leder till klumpiga byråkratiska ingrepp i privatlivet och skapar problem för den personliga integriteten, är dålig för den ekonomiska tillväxten, stigmatiserar de fattiga och urholkar civilsamhället för att bara nämna några. Detta är således ett fall där mycket av den allmänna debatten går på tvärs mot vad den empiriska forskningen visat. Om mer av ”välfärdsstaten” leder till mer livstillfredsställelse, hur kan det då komma sig att densamma så länge varit en syndabock för mycket som gått snett i det moderna samhället?

En närmare granskning av de empiriska studierna ger vid handen att ju generösare och mer omfattande välfärdsstaten är, desto högre är graden av subjektiv tillfredsställelse, och dessa resultat beror i stor utsträckning på de nordiska länderna. Detta väcker frågor som a) utmärker sig de nordiska välfärdsstaterna sig på något kvalitativt sätt som möjligen kan förklara dessa resultat och b) finns det något annat i undersökningarnas data som kan misstänkas ha något att göra med dessa variabler? För att börja med den senare frågan uppvisar de nordiska länderna inte bara en ovanligt hög grad av subjektivt välbefinnande, de ligger också högt med avseende på två andra variabler som är viktiga för förståelsen av människors inställning till välfärdsstaten, nämligen graden av (upplevd) korruption och graden av social tillit. Att bringa klarhet i orsakssambandet mellan dessa variabler är ett mycket komplicerat företag, men vi kan börja med att undersöka hur de hänger samman i kluster. Om vi håller oss till de arton ovannämnda OECD-länderna hyser invånarna i de generösa och utbyggda välfärdsstaterna större tillit till "folk i allmänhet", uppvisar högre grad av subjektivt välbefinnande samt menar att korruptionen i deras respektive länder inte är särskilt utbredd. De tenderar dessutom att lägga sin röst på partier som är för en omfattande välfärdspolitik.

Den generella välfärdsstatens logik

Många missförstånd råder om hur den nordiska typen av välfärdsstat fungerar, även bland sympatiskt inställda kommentatorer.¹⁰ Det vanligaste är den utmål som ett mycket kostsamt projekt som på grund av de höga skatterna blir ett hinder för ekonomisk tillväxt. Denna uppfattning röjer ett missförstånd om vad välfärdsstaten handlar om. Den absoluta merparten av transfereringarna i denna typ av välfärdsstat utgår inte i form av stöd till fattiga människor utan till generella socialförsäkringar och samhällstjänster (som sjukvård, pensioner och utbildning) som gagnar hela eller mycket stora delar av befolkningen. Dessa förmåner skattas högt av nästan alla medborgare, och forskningen visar att det faktum att dessa behov tillgodoses av ett universellt system gör att de i många fall blir det mest kostnadseffektiva.

Den ekonomiska teorin om problemen med asymmetrisk information på marknaderna duger inte mycket till om man vill förstå detta.

Även om denna teori är ganska teoretisk är logiken mycket enkel. I till exempel ett system med privata försäkringar kan kostnaderna för sådana informationsproblem leda till (överbehandling, överdebitering, administrativa kostnader för försäkringsbolagen att sortera bort riskindivider, kostnader för juridiska tvister om vad försäkringen täcker med mera) bli astronomiska, något som fallet USA visar. Universella system är mycket kostnadseffektiva då det gäller att handskas med dessa problem eftersom riskerna sprids över hela befolkningen och vårdgivarens incitament för att överdebitera eller att överbehandla är minimala. Som den brittiske ekonomen Nicholas Barr hävdar bjuder dessa informationsproblem

både ett rättfärdigande av och en förklaring till ett välfärdssystem som är mycket mer än blott ett säkerhetsnät. En sådan välfärdsstat är berättigad inte bara på grund av de fördelningsmässiga mål man kan ha (eller inte ha) utan för att den åstadkommer något som marknaderna av tekniska skäl antingen utför ineffektivt eller inte alls.¹¹

Enkelt uttryckt: om medelklassen i de nordiska länderna berövades sina universella sociala förmåner och samhällsliga tjänster skulle den med all sannolikhet besluta sig för att köpa dessa på marknaden, vilket skulle bli betydligt dyrare. Ur jämlikhetssynpunkt har de universella systemen den fördelen att det inkluderar befolkningsgrupper som med sina ”marknadslöner” aldrig skulle ha råd med dessa tjänster. Eftersom dessa system omfattar även medelklassen kommer denna att kräva hög kvalitet på tjänsterna, något som förhindrar det välkända faktum att samhällsservice till fattiga människor oftast blir det samma som usel service.

En annan missuppfattning av de universella välfärdssystemen tar sig uttryck i det nyliberala argumentet att stora offentliga utgifter är ett hinder för marknadsbaserad ekonomisk tillväxt. Som ekonomhistorikern Peter Lindert¹² visat och som också står att läsa i en nyligen utgiven bok av ekonomipristagaren Douglass North (skriven tillsammans med John Wallis och Barry Weingast) är detta helt enkelt inte sant.¹³ I ett globalt perspektiv har de rika länderna en skattenivå som är nästa dubbelt så hög om de fattiga. Och när de rika västländerna jämförs över tid finner man helt enkelt inga belägg för att höga offentliga utgifter är negativt för deras ekonomiska tillväxt. Skälet till detta är, enligt North med flera, att stora delar av de offentliga utgifterna går till allmänna nyttigheter som är nödvändiga för ekonomisk tillväxt men som marknaderna inte kan tillhandahålla, delvis på grund av de ovannämnda informationsproblemen. Intressant nog räknar North med flera inte bara gängse företeelser som infrastruktur, forskning och rättssamhälle till dessa nyttigheter utan också utbildning, socialförsäkringar och samhällsservice.¹⁴ När World Economic Forum (den viktigaste internationella ekonomiska organisationen) rangordnar ländernas konkurrenskraft hamnar de nordiska staterna i den absoluta toppen, betydligt högre än flertalet länder med låga skatter och offentliga utgifter.¹⁵

Tilläggs kan att bland de OECD länder som i dagsläget (våren 2011) har svårartade underskott i sina offentliga finanser (Grekland, Spanien, Portugal, Storbritannien, Irland och USA) återfinns inget med särskilt höga offentliga utgifter medan länder med socialdemokratisk typ av politik (Danmark, Finland, Nederländerna, Norge, Sverige, Österrike) i huvudsak har god ordning på sina statsfinanser. Nyliberalismens huvudtema, att vi måste välja mellan ”rättvisa” och ”effektivitet” och att höga offentliga utgifter skulle vara skadligt för samhällsekonomin visar sig med andra ord inte alls stämma. Vad som är avgörande för samhällsekonomin är således inte nivån på de offentliga utgifterna utan vad dessa används till.

Orsakssamband

Så här långt har jag identifierat fyra viktiga variabler som korrelerar på ett särskilt sätt i detta pussel, nämligen *social tillit*, *subjektivt välbefinnande*, *välfärdsstaten* och *graden av korruption*. Resten av detta kapitel kommer jag att ägna argument för orsaken till att de hänger samman, och på vilket sätt. Härvidlag utgår jag från begreppet social mekanism, vilket innebär att man för att förstå kausalitet inom samhällsvetenskaperna inte får nöja sig med att visa att variablerna korrelerar på aggregerad nivå.¹⁶ Därutöver ska det till två andra saker. Den första är en teori som beskriver logiken i varför det bör finnas ett kausalt samband mellan dessa variabler på individuell nivå – eller mikronivå. Skälet till detta är att de sociala strukturer vi behandlar endast kan reproduceras av individuella aktörer, vilket nödvändiggör en förklaring av hur detta fungerar. För det andra tarvas det vissa empiriska indikatorer som stöder denna logik. Detta är naturligtvis betydligt svårare på grund av bristen på data. I realiteten kan man bara få fram sådana riktigt tillförlitliga orsakssamband i experimentell forskning, där det går att hålla alla andra möjliga variabler konstanta. I brist på sådana data får vi helt enkelt nöja oss med de empiriska indikatorer vi har tillgång till. Alltnog, fyra variabler resulterar i sex korrelationspar och i teorin tolv olika kausala mekanismer eftersom vi sannolikt kommer att finna dubbelriktade orsakssamband (lycka kan skapa social tillit och vice versa ...). Med tanke på det begränsade utrymmet kan jag bara bidra med en spekulativ översikt över argumenten för hur dessa fyra variabler kan samverka och varför de tenderar att bilda specifika kluster eller, för att använda ekonomernas språkbruk, varför två klart olika jämviktsslagen har etablerats som förklarar sambandet mellan välfärdsstat och lycka.

Välfärdsstat och lycka

Varför uppvisar folk i en universell välfärdsstat högre grad av subjektivt välbefinnande än invånarna i andra typer av välfärdssamhällen? Flera möjliga hypoteser har lagts fram. En är att universella välfärdsstater sannolikt skapar mer ekonomisk och social jämlikhet, något som enligt en färsk och mycket uppmärksam studie utförd av socialepidemiologerna Richard Wilkinson och Kate Pickett har en starkt positiv effekt på det allmänna hälsotillståndet i ett land (även vad gäller medelklassen), vilket i sin tur är en mycket god indikator på subjektivt välbefinnande.¹⁷

För det andra spelar den generella fördelningen av resurser och möjligheter en roll då det gäller att skapa en föreställning att samhällsmedlemmarna delar ett gemensamt öde och har liknande grundläggande värderingar. När resurser och möjligheter fördelas mer jämlikt blir folk mer benägna att se sig ha gemensamma intressen med andra samhällsmedlemmar och som delaktiga i ett större socialt sammanhang. Men om välståndet och möjligheterna till att forma sitt eget liv är mycket ojämnt fördelade kan folk i båda ändar av inkomstskalan uppleva sig ha mycket litet gemensamt.¹⁸

Ett tredje viktigt skäl till att en universell välfärdsstat kan skapa subjektivt välbefinnande har att göra med administrativ (eller som det också kallas, proceduriell) rättvisa. Problemet med behovsprövning ur administrativ rättvisesynpunkt är som visats i kapitel fyra, är att den ställer stora krav på såväl den offentliganställda som den hjälpsökande. Den offentliganställda tvingas ägna stor möda åt att tolka ett komplicerat regelsystem för att sedan försöka tillämpa det på enskilda, hjälpsökande individer. Svårigheten ligger i att reglerna sällan är så precisa att de ger helt entydiga besked om vilket det rätta beslutet är i det enskilda fallet. För att övervinna denna svårighet tvingas, som Michael Lipsky påpekat, ”gräsrotsbyråkrater” utveckla sina egna metoder för att tolka dessa regler. Detta förfaringssätt är ofta informellt och mindre transparent varför byråkratier som har att sköta behovsprövningen lätt kan misstänkas för att hemfalla åt ”fördomar, stereotyper och okunskap när de fattar sina beslut”.¹⁹

I denna situation har medborgaren å sin sida incitament och möjlighet att hålla inne med relevanta fakta och på olika sätt försöka övertyga byråkraten om att hon har rätt till stödet eller bidraget i fråga. Detta urartar lätt till en ond spiral, där klientens misstro leder till ökad kontroll från byråkraten sida (som dessutom har stor handlingsfrihet), vilket i sin tur spår på klientens misstro och så vidare. Det finns skäl att förmoda att detta inte är ett system som leder till större lycka på ömse sidor av bordet. Den i USA verksamme statsvetaren Joe Soss skriver om behovsprövade förmåner i USA förmedlade genom ett program som heter Aid to Families with Dependent Children (AFDC):

Att be om hjälp, i synnerhet inom ramen för ett offentligt biståndsprogram, kan vara förödmjukande. Den undergrävdade självkänsla detta för med sig kan lätt beröva individen känslan av att tillhöra samhället fullt ut och på samma villkor som andra.²⁰

En mottagare av AFDC berättar hur hon kände sig nedvärderad när hon sökte bistånd:

De är cowboys och du är en ko ... Du gör allt för att vara till lags. Det är som att fösa ett kreatur med elektriska stötar ... Jag kände det som om jag satt i fängelse ... dessa människor är likadana: ”Jag hjälper dig. Detta gör jag för dig. Så håll dig bara lugn och inordna dig i ledet.”²¹

Detta kan jämföras med hur de som uppbär förtidspension inom det amerikanska Social Security-systemet, ett generellt program, upplever sin situation. Mottagarna av detta stöd behöver inte besvara ingående frågor om deras personliga liv, de menar sig inte löpa risk att förlora sina förmåner och de anser att deras handläggare behandlar dem med respekt – och de känner sig inte alienerade från övriga medborgare.²²

Förekomsten av förödmjukade mottagare av behovsprövat offentligt bistånd tenderar att leda till sociala spänningar och förlust av subjektivt välbefinnande på två sätt: Mottagarna känner sig isolerade och upplever att omgivningen dömt ut dem

som oduglingar, vilket oftast leder till stigmatisering. Experimentell forskning visar att detta kan leda till ”självstereotypisering”, i synnerhet bland rasmässiga och etniska minoriteter, något som i sin tur har ett negativt inflytande på deras möjligheter att leva upp till sina verkliga förmågor.²³ Det programmatiska förödmjukandet av bidragstagarna leder till en allmän uppfattning att de fattiga har sig själva att skylla – till ett utbrett tal om ”de oförtjänta fattiga”.²⁴ Ingendera sidan anser sig dela öde med den andra. Generella program, däremot, kastar inte skulden på bidragstagarna och ödelägger därmed inte heller deras tillit till samhället. När de fungerar väl kan de till och med bidra till att stärka den genom att öka känslan av att behandlas som en like och att ha samma möjligheter som andra.²⁵

Korruption och välfärdsstaten

Om en universell typ av välfärdsstat har en positiv inverkan på lycka och livstillfredsställelse infinder sig naturligtvis den centrala frågan varför inte alla industrialiserade, liberala demokratier upprättat sådana system för socialförsäkringar och samhällstjänster. Denna fråga har under de senaste tre årtiondena gett upphov till en omfattande forskning, och ett skäl till detta är att dessa samhällen har en rad gemensamma grundläggande drag, strukturella, sociala, politiska och institutionella. Detta borde, kan man mena, ha lett till likheter och konvergens vad gäller graden av socialt skydd och jämlikhetsbefrämjande åtgärder i stället för de rådande stora och i vissa fall ökande skillnaderna.²⁶ Om till exempel alla kulturellt sett är västerländska, liberala och marknadsorienterade demokratier kan variationerna i deras sociala skyddsnät knappast förklaras med hänvisning till grundläggande, genom historien nedärvda kulturella drag som borde ha resulterat i allmänt utbredda uppfattningar om vad som är rätt och rättvist eller om vilket ansvar som åvilar individen respektive kollektiva/offentliga system. Som Larsen med flera har visat finns det i själva verket mycket lite som talar för uppfattningen att skillnaderna mellan till exempel de omfattande och universella välfärdssystemen i de skandinaviska länderna å ena sidan och de behovsprövade och riktade sociala systemen i USA å den andra kan förklaras med hänvisning till skillnader i folkliga inställningar till social rättvisa eller löneskillnader.²⁷

En nyckel till lösning av denna gåta finner man i Theda Skocpols välkända bok *Protecting Soldiers and Mothers*.²⁸ Hon inleder sin framställning med välfärdssektorn i USA i slutet av 1800-talet, som var tämligen stor. Ett centralt inslag i denna var pensionssystemet för krigsveteraner som deltagit i det amerikanska inbördeskriget och de av dem beroende familjemedlemmar, ett program som decennierna efter krigsslutet blev ett väldigt företag såväl ekonomiskt som ifråga om antalet förmånstagare. Problemet var emellertid att systemet för att fastställa vem som var pensionsberättigad var komplicerat och krävde ett stort mått av administrativ finkänslighet. Det är inte svårt att föreställa sig vad för slags åkommor som kunde anses vara följderna av strid eller militärtjänstgöring i allmänhet. Men att avgöra vad som berodde på allmän

skräpighet som kommit med åldern var en grannlaga och komplicerad uppgift att lösa i varje enskilt fall. Resultatet blev, som Skocpol skriver, att ”statuterna snabbt blev så förvirrande komplexa att det gavs stort utrymme för tolkningar”.²⁹ Vad som skedde var att administrationen av krigsveteranpensionerna blev en källa till ett slags politisk klientelism:

Eftersom själva framgångarna med veteranpensioner var så intimt förknippad med hur den beskyddande demokratin fungerade, beredde dessa framgångar vägen för negativa återkopplingar som påverkade den framtida inriktningen för USA:s sociala stöd på djupet. Under den progressiva eran återropades ständigt veteranpensionernas fördelar av många amerikanska eliter som ett skäl för att förhindra eller försinka varje tendens mot mer generella ålderspensioner ... Dessutom fick den partibaserade ”korruption” som många amerikanska reformvänner förknippade med införandet av veteranpensionerna dem att hävda att man i USA inte kunde administrera några nya utgiftsprogram effektivt och bederligt.³⁰

Skocpols poäng är att det faktum att dagens USA har en jämförelsevis liten, riktad och inte särskilt omfördelande välfärdsstat inte kan förklaras enbart med avsaknaden av en socialdemokrati av europeisk typ eller med hänvisning till normativa ideal om en befolkning präglad av ”kärv individualism”. Tvärtom var den amerikanska välfärdsstaten jämförelsevis väl utvecklad i början av 1900-talet. Men därefter blev den politiskt svår försvarbar på grund av den allmänt utbredda uppfattningen att staten skötte den illa.

Utifrån detta resonemang tvingas medborgarna (och deras valda representanter) handskas med två dilemman när de ska besluta sig för om de ska stödja en socialpolitisk åtgärd, exempelvis en arbetslöshetsförsäkring eller ett offentligt sjukvårdssystem. När medborgarna hamnar i en situation, i vilken de är i behov av och berättigade till stöd, måste de kunna lita på att systemet levererar vad som utlovats. I viss utsträckning har vi att göra med en mycket djup ”förtroendeklyfta”. Kraven är inte bara stora när det gäller kvaliteten på resultatet, utan de är med all sannolikhet också av procedurmässig natur. Människor vill inte bara få del av den ”tekniska sidan” av, låt säga, sjukvården, att bli behandlade enligt professionell standard. De vill också bli respekterade och lyssnade till samt ha rätt att klaga om de anser sig inte ha blivit behandlade professionellt och rättvist. Den upplevda graden av procedurmässig rättvisa är med andra ord troligen lika viktig som den substantiella.³¹ Med hjälp av mycket ingående forskningsdata från Sverige, en av de mest utbyggda välfärdsstaterna i världen, har Staffan Kumlin visat att medborgarnas direkta upplevelse av olika sociala program har ett tydligt inflytande på deras politiska sympatier, och att sådana erfarenheter dessutom är mycket viktigare än deras personliga ekonomiska synpunkter när de ska bilda sig en uppfattning om olika välfärdspolitiska åtgärder.³²

Utifrån en stor undersökning i fyra latinamerikanska länder har Mitchell Seligson dragit slutsatsen att det är den upplevda graden av korruption som har en starkt

negativ effekt på uppfattningarna om statens legitimitet och oväld.³³ Utifrån data från World Value Survey från 72 länder har Bruce Gilley kunnat konstatera att en uppsättning variabler för statsapparatusens kvalitet (en kombination av faktorer som förekomsten av ett rättsamhälle, korruptionskontroll och statens effektivitet) ”har stor, rentav övergripande betydelse när det gäller medborgarnas bedömning av staternas legitimitet”.³⁴

Dessutom måste man när man utformar många välfärdsprogram, både dem som är avsedda att vara ekonomiskt omfördelande och dem som är mer socialförsäkringsmässiga, skapa procedurer så att de inte överutnyttjas eller rentav missbrukas. Till exempel: även medborgare som stöder en generös arbetslöshetsförsäkring kräver oftast att arbetsförmögna människor som det finns lämpliga jobb för också arbetar. Vare sig toleransnivån för fripassagerare eller beredvilligheten att framstå som snyltare är i allmänhet särskilt hög. Detta är det tredje dilemma som medborgare i behov av socialt bistånd står inför. Frågan om huruvida välfärdsstaten leder till att det personliga ansvaret undergrävs är således viktig och dylika uppfattningar kan medföra att den allmänna idén om ett offentligt socialt skyddsnet förlorar i legitimitet.³⁵

Med andra ord måste välfärdsstaten för att uppfattas som legitim kunna skilja mellan sådant som bör vara individens ansvar och sådant som de har rätt att kräva stöd för.³⁶ De som är för en generös försäkring vid arbetsolyckor eller rätten till förtidspension för människor som drabbats av kronisk sjukdom kan ha legitima skäl att frukta att sådana förmåner missbrukas. Min poäng är att till och med människor som verkligen tror på solidaritet och hyser en socialdemokratisk vision för samhället kan vara benägna att dra tillbaka sitt stöd för en omfattande välfärdsstat om dessa tre krav inte är uppfyllda. Annorlunda uttryckt är deras stöd ”villkorligt”, avhängigt av hur de bedömer kvaliteten på de offentliga institutioner som har att genomföra de sociala programmen. Ett citat ur John Rawls berömda bok *A Theory of Justice* ger en god förklaring på denna moraliska logik:

*Ty även om människor vet att de har samma uppfattning om rättvisa och alla vill hålla sig till gällande regler, kan de detta till trots sakna fullt förtroende för varandra. De kan misstänka att några inte gör vad de ska, varför de kan frestas att bete sig likadant. Den allmänna medvetenheten om dessa frestelser kan eventuellt få systemet att bryta samman. Misstanken om att andra inte uppfyller sina förpliktelser förstärks av det faktum, att om några auktoritativa tolkningar av reglerna och förmågan att genomdriva dem saknas blir det särskilt lätt att finna ursäkter för att bryta mot dem.*³⁷

För att summera: vi kan tänka oss detta som att medborgarna står inför två med varandra sammanlänkade förtroendedilemman när de har att besluta sig för om de ska stödja en politik för social trygghet eller ekonomisk omfördelning; frågan om denna kan förväntas bli genomförd i enlighet med ”procedurmässig rättvisa” och hur stort antalet ”fripassagerare” kan tänkas bli.³⁸ Häri ligger således logiken till att det finns ett kausalt samband mellan korruption och ojämlikhet.³⁹

Korruption och lycka

Korruption är ett problem som från att tidigare varit förbiset ganska nyligen fått en framträdande plats i de samhällsvetenskapliga disciplinerna⁴⁰. I en stor empirisk studie av över sjuttio länder baserad på data från World Value Survey och WHO, drar Helliwell och Huang slutsatsen att

*följderna av en hederligt statsapparat är den enskilt viktigaste variabeln för att förklara skillnaderna länderna emellan i livstillfredsställelse i hela det globala urvalet, medan skillnader i percapitainkomst ofta är oväsentliga.*⁴¹

Samanni och Holmberg drar en liknande slutsats: ”Samhällsstyrningens kvalitet” – mätt som i vad mån man i ett land följer principer som rättssamhälle, har opartiska tjänstemän, kan kontrollera korruptionen och en effektiv förvaltningsapparat – ”har ett oberoende samband med människors livstillfredsställelse i såväl rika som fattiga länder”, även när variabler som religiositet, graden av demokrati, förväntad livslängd samt postmaterialistiska värden har kontrollerats.⁴² Skälen till att ett liv under ett korruperat, klientelistiskt och diskriminerande styre leder till olycka är förvisso komplicerade men kan relateras till en logik omvänd den ovanstående som gällde generella system för sociala förmåner och tjänster.

En illustration av detta kan hämtas ur en rapport utgiven av FN:s Human Development-program rörande situationen i Bosnien Hercegovina 2002. Efter att ha uppgett att resultaten från en undersökning visade att omkring 70 procent av befolkningen i Bosnien Hercegovina trodde att såväl deras lokala myndigheter som de internationella hjälporganisationerna på plats (inklusive FN:s) var ”djupt korruperade” drog man i rapporten följande slutsats:

*För den genomsnittliga medborgaren förefaller det därför som om korruptionen sprängt alla fördämningar och dikterar tillvaron. Detta är inte stort annorlunda än att säga att de tolkar livet i termer av korruption.*⁴³

Att individer som ”tolkar livet i termer av korruption” troligtvis inte bildar ett lyckligt folk förefaller vara en rimlig slutsats.

Social tillit och lycka

Liksom med korruptionen har forskningen kring social tillit (och det därmed förknippade begreppet socialt kapital) ökat något enormt sedan mitten av 1990-talet. Det beror delvis på att den empiriska forskningen visat att en hög grad av social tillit på individnivå är relaterad till ett antal viktiga faktorer som tolerans gentemot minoriteter, deltagande i det offentliga livet, utbildning, hälsa och subjektivt välbefinnande. Att förstå ett begrepp som social tillit är inte enkelt, De flesta människor vet uppenbarligen inte riktigt om de flesta andra människor i deras samhälle är att

lita på. En tolkning som lanserats av Eric Uslaner är att social tillit är ett uttryck för optimism inför framtiden och möjligheterna att ha kontroll över sitt liv.⁴⁴ En annan tolkning har lagts fram av Jan Delhey och Ken Newton, som hävdar att när respondenterna besvarar enkätfrågan om de tror (eller inte tror) att de flesta andra är att lita på svarar de faktiskt på en annan fråga; de gör i själva verket en bedömning av den etiska nivån i samhället de lever i.⁴⁵

Båda dessa tolkningar av frågan om social (eller generaliserad) tillit, som använts i flera undersökningar, implicerar att social tillit bör förknippas med subjektivt välbefinnande eftersom det förefaller rimligt att hävda att människor som ser optimistiskt på framtiden och anser att den moraliska standarden på samhället de lever i är hög också bör ha en ljusare syn på sin nuvarande situation. Och omvänt är troligen inte människor med en pessimistisk syn på tillvaron och en låg uppfattning om det moraliska tillståndet i samhället benägna att ge uttryck för lyckokänslor. Ett annat exempel på det nära sambandet mellan dessa variabler är rönen från flera stora kanadensiska undersökningar, som visar att livstillfredsställelse korrelerar starkt med tillit på arbetsplatsen (det vill säga till medarbetare och ledning), också sedan lönen för jobben i fråga kontrollerats.⁴⁶ Sambandet med generaliserad tillit består i att erfarenheterna från arbetslivet är så viktiga för många människors uppfattning i frågor så som den moraliska standarden på ”folk i allmänhet”.

Social tillit och välfärdsstaten

Som ovan sagts är folken i de nordiska länderna mer benägna än människor i andra delar av världen att tro att ”de flesta andra människor går att lita på”. I World Value Study för 1995–1997 svarade i genomsnitt 64 procent av nordborna ja på frågan om ”de flesta andra människor går att lita på”, vilket är nästan tre gånger så mycket som genomsnittet för hela världen. Dessutom uppvisar de nordiska länderna inga tecken på minskande social tillit, något som rapporterats från USA.⁴⁷ Den höga graden av social tillit i de nordiska länderna kan te sig förbryllande, och det av flera skäl. Ett är att social tillit, inte minst inom vissa politiskt inflytelserika kretsar, betraktats som något som uppstått genom deltagande i frivilliga organisationer, vilka setts som alternativ till staten när det gäller att ”få saker och ting gjorda”. Därför hade man kunnat förvänta sig en ”utträngningseffekt”, i så måtto att det offentliga kraftigt utökade ansvar, representerat av den universella välfärdsstaten, borde gå stick i stäv mot utvecklandet av ett levande civilsamhälle.⁴⁸ Dessutom skulle man kunna hävda att människorna i ett samhälle där staten tar på sig ansvaret för en lång rad sociala behov inte behöver utveckla och upprätthålla tillitsfulla relationer samt investera i sociala nätverk. Men som visats ovan motsäger den empiriska verkligheten dessa förväntningar. Studier visar att den sociala tilliten är som störst i de nordiska staterna, och att medborgarna i dessa länder tillhör de flitigaste när det gäller arbete i frivilligorganisationer.⁴⁹ Relationen mellan social tillit och den nordiska typen av universell välfärdsstat ställer oss således inför något av en gåta.

Ett sätt att förstå hur dessa variabler är förknippade med varandra är att betrakta en universell välfärdsstat som något som brukar benämnas som ett storskaligt ”kollektivt organiseringsproblem”.⁵⁰ I en universell välfärdsstat måste medborgarna kunna förlita sig på att flertalet andra medborgare samarbetar i stället för att bete sig som ”fripassagerare”. Minst två typer av sådant beteende är problematiska i detta system. För det första: eftersom det rör det sig om ett system som kräver relativt höga skatter måste den hederliga medborgaren kunna förlita sig på att de flesta andra medborgare också betalar sina skatter och då motstår frestelsen att agera ”fripassagerare” på andras bekostnad. För det andra kan många av välfärdsstatens sociala tjänster och förmåner missbrukas. För att ta ett par exempel kan människor som inte är riktigt sjuka besluta sig för att lura försäkringskassan, och andra kan försöka utnyttja arbetslöshetskassan trots att det finns för dem lämpliga arbeten. Det vore förmodligen omöjligt att skapa en universell välfärdsstat i ett samhälle i vilket flertalet invånare var övertygade om att de flesta andra försökte agera ”fripassagerare” genom undandra sig skatt och missbruka eller överutnyttja välfärdssystemet. Man skulle därför kunna hävda att en universell välfärdsstat bara kan upprättas i ett samhälle där medborgarna hyser ett stort mått av social tillit. Orsakssambandet kan emellertid också gå i motsatt riktning. Empiriska studier visar att förvisningen om att man blir jämlikt och rättvist behandlad av välfärdsstatens företrädare – något som vanligare förekommande om programmen är generella – har en positiv inverkan på den sociala tilliten, i synnerhet bland etniska minoriteter.⁵¹

Social tillit och korruption

Det sista problemet då det gäller att första sambandet mellan våra fyra variabler är hur social tillit och korruption hänger samman. Är social tillit nödvändig för att övervinna korruptionen eller ödelägger korruption den sociala tilliten? Det första som måste understrykas i detta sammanhang är att korruption uppträder i många former. Talar vi om det som i litteraturen kring korruption kallas ”systematisk korruption” är det rimligt att se problemet som ett strategiskt ”tillitsspel”. De flesta aktörerna i ett korrupt system förstår mycket väl att de alla skulle tjäna på att sluta ta emot eller ge mutor. Men för den enskilde korrupte polismannen, domaren eller offentligt anställda läkaren är det föga förnuftigt att välja detta alternativ så länge de inte är övertygade om att deras kollegor gör likadant.⁵² Denna logik fångades väl av ekonomipristagaren Gunnar Myrdal redan i slutet av 1960-talet, när han skrev om problemet med den ”mjuka sten” i utvecklingsländerna. Enligt Myrdal kan aktörerna resonera så här: ”Nå väl, om alla förefaller vara korrumperade, varför skulle då inte jag vara korrumperad?”⁵³ Att bli kvitt korrumperat beteende kräver således en hög grad av social tillit. Det är också detta vi finner på aggregerad nivå – länder med lite korruption tenderar att ha hög grad av social tillit och vice versa.

Den mer komplexa frågan är om korruption också förstör den sociala tilliten (och därmed det subjektiva välbefinnandet). Med hjälp av en experimentell metod för att jämföra respondenterna i Rumänien, där korruptionen är omfattande och

den sociala tilliten låg, och Sverige, där det motsatta förhållandet gäller, har jag och tillsammans med psykologen Daniel Eek i två experimentella studier visat att upplevd korruption från offentliga myndigheters sida inte bara minskar människors förtroende för dessa utan för ”folk i allmänhet”.⁵⁴ Den kausala logiken är att eftersom människor inte riktigt vet om de kan lita på ”folk i allmänhet” måste de tillgripa exempel och en heuristisk metod för att bilda sig en uppfattning om samhällets moraliska standard. Som exempel kan det upplevda bemötandet från läkare, anställda vid försäkringskassan och poliser tjäna. Om dessa inte är att lita på, då kan man inte heller lita på ”folk i allmänhet”.⁵⁵

Slutsatser

Frågan huruvida det finns ett positivt samband mellan välfärdsstat och lycka kan besvaras med ett klart ja. Det är emellertid inte välfärdsstaten i allmänhet utan en särskild variant av den som befrämjar medborgarnas välbefinnande bäst, nämligen den där huvuddelen av programmen är av generell natur. Denna välfärdsstat förefaller dessutom vara relaterad till två andra viktiga sociala faktorer, graden av social tillit och korruptionens omfattning. Det går att hävda att empiriskt sett tenderar dessa faktorer att bilda kluster så att länder med omfattande och mestadels generella välfärdsprogram också uppvisar en låg grad av korruption, hög grad av social tillit och en hög andel människor som är lyckliga med det liv de lever. Och omvänt tenderar länder mindre omfattande och behovsprövade välfärdssystem att ligga sämre till vad gäller korruption, social tillit och välbefinnande. I brist på tillförlitliga historiska data är det svårt att avgöra i vilken riktning kausaliteten går mellan dessa variabler, men jag har försökt att utifrån tillgängliga data klargöra varför det finns kausala samband dem emellan. En sak förefaller stå klart, att i de nordeuropeiska länderna var den systematiska korruptionen i stor utsträckning utrotad långt innan några generella välfärdssystem sjuosatts.⁵⁶ Allmänt sett bör man dock hålla i minnet att det troligen förekommer mycket av återkopplingsmekanismer mellan dessa variabler, vilket över tiden har resulterat i ett komplicerat orsaksmönster, något som gör det extremt svårt att klargöra exakt i vilken riktningen kausaliteten går.

När det gäller de nordiska länderna kan vi ställa frågan: Var det den höga graden av lycka under första hälften av 1900-talet som ökade den sociala tilliten, som banade väg för minskad korruption, vilket i sin tur ledde till att generella välfärdsreformer kunde införas? Eller ökade införandet av vissa generella välfärdspolitiska reformer lyckan, något som stimulerade den sociala tilliten och gjorde det möjligt att ta itu med korruptionen? Och fick den från början låga graden av korruption medborgarna att uppfatta sitt samhälle som på det hela taget moraliskt gott, något som stärkte den lyckofrämjande sociala tilliten, vilket i sin tur gav upphov till idéer om ökad solidaritet i samhället? Svårigheterna och komplexiteten i hur den kausala logiken fungerar bör tjäna som en stilla varning mot att dra alltför enkla politiska slutsatser av detta slag av analys.

Noter

- ¹ Kumlin & Rothstein 2010, Dinesen 2011.
- ² Detta är en reviderad version av min artikel ”Happiness and the Welfare State”, som publicerats i tidskriften *Social Research* 77:2, 2010
- ³ Bradley 1991 och Kraut 2006.
- ⁴ Hall & Lamont 2009
- ⁵ Haller och Hadler 2006.
- ⁶ A.a. s. 200.
- ⁷ Myers och Diener 1997.
- ⁸ Pacek och Radcliff 2008a s. 272 samt Pacek och Radcliff 2008b.
- ⁹ Haller och Hadler 2006, Ryan, Hughes och Hawson 1998. För en, i mitt tycke, besvärande ytlig och i grunden missvisande analys av dessa forskningsresultat se Derek Bok 2010.
- ¹⁰ Judt 2009.
- ¹¹ Barr 1992 s. 781.
- ¹² Lindert 2004.
- ¹³ North, Wallis och Weingast 2009.
- ¹⁴ Ibid.
- ¹⁵ Porter med flera 2007.
- ¹⁶ Shapiro 2005.
- ¹⁷ Wilkinson och Pickett 2010, se även Marmot 2004.
- ¹⁸ Uslander 2002.
- ¹⁹ Lipsky 1980.
- ²⁰ Soss 2000 s. 46.
- ²¹ Soss 2009 s. 99.
- ²² Soss 2000 s. 144f. och s. 154.
- ²³ Steele 2010.
- ²⁴ Katz 1999.
- ²⁵ Rothstein och Uslander 2005.
- ²⁶ Alber 2006, Scruggs och Allan 2006.
- ²⁷ Larsen 2006 och 2008.

- 28 Skocpol 1992.
- 29 Skocpol 1992 s. 121.
- 30 A.a. s. 59.
- 31 Kumlin och Rothstein 2005.
- 32 Kumlin 2004 s. 199f.
- 33 Seligson 2002.
- 34 Gilley 2006 s. 57.
- 35 Schmidt 2002 och Rothstein under utg..
- 36 Paz-Fuchs 2008.
- 37 Rawls 1971 s. 240.
- 38 Rothstein 2001.
- 39 You och Khagram 2005.
- 40 Rothstein under utgivning
- 41 Helliwell och Huang 2008a s. 617.
- 42 Samanni och Holmberg 2010 s. 11.
- 43 UNDP 2002 s. 77.
- 44 Uslander 2002.
- 45 Delhey och Newton 2003.
- 46 Helliwell och Huang.
- 47 Larsen 2007.
- 48 Ostrom 2000.
- 49 Wollebæk och Selle 2003.
- 50 Rothstein 2001.
- 51 Kumlin och Rothstein 2005, Kumlin och Rothsten, under utgivning) samt Nannestad och Svendsen 2005.
- 52 Rothstein 2000 och Teorell 2007.
- 53 Myrdal 1968 s. 68.
- 54 Rothstein och Eek 2009.
- 55 Ibid.
- 56 Rothstein, under utgivning

Referenser

- Barr, Nicholas. 1992. "Economic Theory and the Welfare State: A Survey and Interpretation." *Journal of Economic Literature* 30.
- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo. 2000. *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsmodeller i den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora Förlag.
- Bok, Derek. 2010. *The Politics of Happiness. What Government Can Learn from the New Research on Well-Being*. Princeton. Princeton University Press.
- Bradley, A. C. 1991. "Aristotle's Conception of the State." *A Companion to Aristotle's Politics*, i David Keyt & Fred D. Jr. Miller (red.). Oxford: Blackwell.
- Delhey, Jan & Newton, Ken. 2003. "Who trusts? The origins of social trust in seven societies." *European Societies* 5.
- Dinesen, Peter T. 2011. *When in Rome, Do as the Romans Do*. (Diss). Aarhus: Aarhus University, Department of Political Science.
- Gilley, Bruce. 2006. "The Determinants of State Legitimacy: Results for 72 countries." *International Political Science Review* 27.
- Hall, Peter A. & Lamont, Michèle (red.). 2009. *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*. New York: Cambridge University Press.
- Haller, Max & Hadler, Markus. 2006. "How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis." *Social Indicators Research* 75.
- Helliwell, John. F. & Huang, Haifaing. F. 2008a. "How's your government? International evidence linking good government and well-being." *British Journal of Political Science* 38.
- Helliwell, John F & Huang, Haifaing. F. 2008b. "How's the Job? Well-Being and Social Capital in the Workplace." *Industrial & Labor Relations Review* 63.
- Judt, Tony. 2009. "What is Living and What is Dead in Social Democracy." *The New York Review of Books* 17 December 2009.
- Katz, Michael B. 1989. *The Undeserving Poor: From the War on Poverty to the War on Welfare*. New York: Pantheon Books, 1989.
- Kraut, Richard. 2006. *Aristotle political philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kumlin, Staffan. 2004. *The Personal and the Political: How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust and Ideology*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo. 2005. "Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare State Institutions." *Comparative Political Studies* 38:3
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo 2010. "Questioning the New Liberal Dilemma: Immigrants, Social Networks and Institutional Fairness." *Comparative Politics* 43
- Larsen, Christian Albrekt. 2007. "How welfare regimes generate and erode social capital – The impact of underclass phenomena." *Comparative Politics* 40.
- Lindbom, Anders. 2007. *Friskolorna och framtiden – segregation, kostnader och effektivitet*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.

- Lindert, Peter H. 2004. *Growing public: social spending and economic growth since the eighteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marmot, Michael. 2004. *The status syndrome: how social standing affects our health and longevity*. New York: Henry Holt.
- Mau, Steffen. 2003. *The moral economy of welfare states: Britain and Germany compared* London: Routledge.
- Myers, David & Diener, Ed. 1997. "The Science of Happiness." *The Futurist* 31.
- Myrdal, Gunnar. 1968. *Asian Drama: An Enquiry into the Poverty of Nations*. New York: Twentieth Century Fund.
- Nannestad, Peter & Svendsen, Gert T. 2005. "Institutions, Culture and Trust." Göteborg: The Quality of Government Institute, Göteborg University, 2005. www.qog.pol.gu.se
- North, Douglass C. & Wallis, John J. & Weingast, Barry R. 2009. *Violence and social orders: a conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, Elinor. 2003. "Crowding out Citizenship." *Scandinavian Political Studies* 23.
- Pacek, Alexander C & Radcliff, Benjamin. 2008a. "Assessing the Welfare State: The Politics of Happiness." *Perspectives on Politics* 6.
- Pacek, Alexander C. & Radcliff, Benjamin. 2008b. "Welfare policy and subjective well-being across nations: An individual-level assessment." *Social Indicators Research* 89.
- Paz-Fuchs, Amir. 2008. *Welfare to Work: conditional rights in social policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Porter, Michael E. & Schwab, Klaus & Sala-i-Martin, Xavier. 2007. *The global competitiveness report 2007-2008*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1971.
- Rothstein, Bo. 2000. "Trust, Social Dilemmas and Collective Memories." *Journal of Theoretical Politics* 12.
- Rothstein, Bo. 2001. "The Universal Welfare State as a Social Dilemma." *Rationality and Society* 14.
- Rothstein, Bo. (under utgivning). *The Quality of Government. Corruption, Inequality and Social Trust in International Perspective*. The University of Chicago Press
- Rothstein, Bo & Eek, Daniel. 2009. "Political Corruption and Social Trust – An Experimental Approach." *Rationality and Society* 21.
- Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M. 2005. "All for All. Equality, Corruption and Social Trust." *World Politics* 58.
- Sainsbury, Diane. 1999. *Gender and welfare state regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Samanni, Marcus & Holmberg, Sören. 2010. "Quality of Government Makes People Happy." Gothenburg: The Quality of Government Institute, University of Gothenburg. (Working Paper 2010:1). www.qog.pol.gu.se

- Schmidt, Vivien A. 2002. "Does discourse matter in the politics of welfare state adjustment?" *Comparative Political Studies* 35.
- Scruggs, Lyle & Allan, James P. 2006. "The material consequences of welfare states – Benefit generosity and absolute poverty in 16 OECD countries." *Comparative Political Studies* 39.
- Seligson, Mitchell A. 2002. "The Impact of Corruption on Regime Legitimacy: A Comparative Study of Four Latin American Countries" *Journal of Politics* 64.
- Shapiro, Ian. 2005. *The Flight From Reality in Human Sciences*. Princeton: Princeton University Press.
- Skocpol, Theda. 1992. *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Soss, Joe. *Unwanted Claims: The Politics of Participation in the U.S. Welfare System*. 2000. Ann Arbor: Michigan University Press.
- Steele, Claude. 2010. *Whistling Vivaldi: And other clues to how stereotypes affect us*. New York: W.W. Norton & Company.
- Teorell, Jan. 2007. "Corruption as an Institution: Rethinking the Nature and Origins of the Grabbing Hand." Gothenburg: The Quality of Government Institute, University of Gothenburg (Working Paper 2007:5). www.qog.pol.gu.se
- UNDP. *Human Development Report 2002 – Bosnia and Herzegovina*. New York: United Nation Development Program.
- Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Wilkinson, Richard G. & Pickett, Kate. 2010. *Jämlikhetsanden : därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen*. Stockholm: Karneval.
- Wollebæck, Dag, and Per Selle. 2003- "Participation and social capital formation: Norway in a comparative perspective." *Scandinavian Political Studies* 26.
- You, Jong-Sung & Khagram, S. 2005. "A comparative study of inequality and corruption." *American Sociological Review* 70.

UTAN SJÄLVFÖRTROENDE DÅLIGT FÖRTROENDE FÖR ANDRA

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Mellanmänsklig tillit är med och bygger goda samhällen. Men vad bygger mellanmänsklig tillit? Med hjälp av SOM-data från åren 2007-2016 kan vi visa att självförtroende är en av faktorerna bakom mellanmänsklig tillit. Ett tillsynes självklart resultat, men nu för första gången empiriskt belagt. Människor som litar på sig själva tenderar att också lita på andra. Därmed är självförtroende indirekt via mellanmänsklig tillit en viktig ingrediens i byggandet och bevarandet av ett välfungerande samhälle. Gott självförtroende är med och bygger det goda samhället. Ett potentiellt problem är att självförtroende tenderar att vara starkast i ett samhälles "centrum" – bland män, i övre medelklass och bland högutbildade.

Rubriken är ingen knäsat sanning inom forskningen. Den är en hypotes. Men Ren självklar hypotes kan det tyckas. Litar du inte på dig själv är det svårt att lita på andra. Detta är en hypotes som underligt nog inte har testats tidigare. En koppling mellan självförtroende och mellanmänsklig tillit förefaller central, men har så vitt vi kunnat se inte systematiskt studerats tidigare. Dock tror vi att hypotesen kommer få ett klart positivt stöd när vi testar den. Det bygger vi på vad psykologisk forskning kommit fram till när det gäller hur viktigt självförtroende är för människor och vilka goda effekter det har (Bénabou and Tirole 2002, Compton and Postlewaite 2004, McLeod 2012).

Psykologisk forskning kring självförtroende och den nära släktingen självkänsla visar så gott som genomgående att människor som tror på sin egen förmåga (självförtroende) eller har en positiv inställning till sig själva (självkänsla) har fördel av det i nästan alla sammanhang (Bandura 1986, 1997, Maslow 1943, Rosenberg 1979, Baumeister 1993). Inte minst när det gäller hälsa, sociala relationer och produktivt handlande. Människor med ett gott självförtroende tenderar att vara friskare, ha bättre sociala relationer och få mer gjort.¹ Och det som är bra för de många människorna är också bra för samhället. Gott självförtroende är med och bygger goda samhällen.

Vår hypotes är att det finns ett tydligt samband mellan människors grad av självförtroende och tendensen att lita på andra människor. Kopplingen mellan graden av självförtroende och graden av mellanmänsklig tillit skall vara positiv – ju mer

självförtroende människor har i ett samhälle desto mer tillit till andra människor, eller tvärtom ju mindre självförtroende desto mindre tilltro till andra.

Hypotesen kommer att prövas med hjälp av data från SOM-undersökningarna 2007 till 2016. Båda våra variabler mäts på elvagrada skala. När det gäller självförtroende betyder det ett subjektivt självklassificeringsmått: ”Allmänt sett, hur är Ditt självförtroende? Du kan svara med hjälp av nedanstående skala.” Svarskalan har elva skalsteg mellan 0 (mycket dåligt) till 10 (mycket bra).² Graden av mellanmännisklig tillit mäts på ett liknande sätt med en perceptionsfråga: ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?” med svarsmöjligheter mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet).

Självförtroende

Svenskt självförtroende är inte normalfördelat kring mittpunkten på vår elvagrada skala. Det vanligaste svaret är alltså inte en lite försiktig 5:a. Endast 8 procent placerar sig där. Det vanligaste svaret är istället en kaxigare 8:a med hela 27 procent som markerar den höga självförtroendenivån. Om vi för enkelhetens skull delar in svaren i tre grupper får vi 76 procent med ett högt självförtroende (svar mellan 7-10), 19 procent med ett mellanförtroende (4-6) och 5 procent med ett lågt självförtroende (0-3).³ Medeltalet blir 7,5.

Resultaten gäller för den senaste SOM-mätningen hösten 2016. Men de är inte annorlunda än de resultat vi sett i tidigare mätningar (Holmberg 2008). Självförtroende mätt enligt vår subjektiva skala är mycket stabilt över tid. Och de mönster som finns i olika sociala och politiska grupper är också mycket snarlika över tid. Det är ett mycket tillfredställande utfall i den meningen att det stärker vår tilltro till att vi mäter något reellt. Resultaten hoppar inte omkring mer eller mindre slumpmässigt. Det finns tydliga och stabila och teoretiskt förväntade mönster i materialet.

Detaljredovisningen i tabell 1 (sociala grupper) och tabell 2 (politiska grupper) visar tydligt att självförtroendet uppvisar ett centrum-periferimönster i enlighet med Johan Galtungs teori (Galtung 1961). Och att mönstren i olika grupper är stabila över tid. Galtungs teori postulerar att människor som befinner sig mer centralt än perifert placerade på olika samhällsliga dimensioner – t ex när det gäller makt, ekonomi, information, välbefinnande, hälsa eller utanförskap – också uppvisar en högre grad av självförtroende. Huruvida det är självförtroende som medverkat till att människorna hamnat i centrum eller om det tvärtom är centrumpositioner som hjälper till att stärka självförtroendet preciseras inte i teorin. Som ofta när det gäller sådana här kausala problematiker får vi anta att båda processerna är verksamma.

Tabell 1 Svenskt självförtroende 2007–2016 (medeltal)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Samtliga	7,3	7,1	7,2	7,4	7,2	7,1	7,5	7,5
Kvinna	7,1	6,9	7,0	7,2	7,0	6,9	7,3	7,3
Man	7,5	7,4	7,5	7,5	7,5	7,4	7,7	7,7
16–29	6,7	6,7	6,6	6,9	6,7	6,7	6,9	7,0
30–49	7,5	7,1	7,2	7,2	7,3	7,0	7,4	7,3
50–64	7,5	7,4	7,3	7,8	7,3	7,3	7,6	7,7
65+	7,3	7,2	7,5	7,4	7,3	7,3	7,7	7,7
Lågutbildad	7,1	6,9	7,5	7,3	7,3	7,1	7,4	7,2
Mellanlåg	7,2	7,1	7,1	7,3	7,1	7,0	7,4	7,5
Mellanhög	7,4	7,2	7,0	7,3	7,1	7,1	7,5	7,4
Högutbildad	7,5	7,4	7,4	7,6	7,4	7,3	7,6	7,7
Arbetslösa	7,0	6,9	7,0	7,1	6,9	6,9	7,1	7,2
Tjänstemannahem	7,5	7,3	7,3	7,5	7,3	7,3	7,6	7,5
Högre tjänstemannahem	7,6	7,7	7,6	8,1	7,6	7,7	8,0	8,1
Företagarhem	7,8	7,3	7,5	7,7	7,8	7,3	7,9	7,6
Landsbygd	7,2	7,1	7,1	7,7	7,1	7,1	7,6	7,3
Tätort	7,2	7,2	7,1	7,2	7,2	7,1	7,4	7,5
Stad	7,3	7,1	7,3	7,3	7,2	7,2	7,6	7,5
Storstad	7,5	7,3	7,2	7,4	7,2	7,1	7,3	7,4
Uppväxt i:								
Sverige	7,3	7,1	7,2	7,4	7,2	7,1	7,5	7,4
Norden	7,5	7,5	7,7	7,5	7,3	7,3	7,8	7,5
Europa	6,9	7,1	7,2	7,7	7,4	7,3	7,1	7,4
utanför Europa	7,6	7,4	7,5	7,9	7,9	7,3	8,0	7,9
Förvärvsarbetande	7,5	7,3	7,3	7,6	7,3	7,2	7,6	7,5
Arbetslös	6,9	6,5	6,0	7,2	6,7	6,2	7,3	6,6
Sjuk-/ aktivitetsersättning	6,6	5,6	5,9	5,6	5,7	6,1	5,9	6,7
Studierande	6,7	6,9	6,6	6,7	6,8	6,8	6,8	7,3
Dålig hälsa	5,5	5,4	5,4	5,8	5,4	5,5	5,3	5,6
Mellan	7,1	7,1	7,1	7,2	7,1	7,1	7,2	7,3
Bra hälsa	8,1	8,1	8,2	8,2	8,2	8,0	8,5	8,6
Nöjd med det liv Du lever:								
Mycket	8,1	8,0	8,1	8,2	8,3	7,9	8,5	8,4
Ganska	7,2	6,9	7,0	7,1	7,0	6,9	7,2	7,2
Inte särskilt	5,1	5,0	5,2	5,7	5,3	5,3	5,1	5,2
Inte alls	4,7	3,8	3,1	4,0	2,8	4,7	3,4	3,6

Kommentar: Frågan lyder: *Allmänt sett, hur är ditt självförtroende?* Svarsskalan går mellan 0 (*mycket dåligt*) och 10 (*mycket bra*). Resultaten bygger på ca 1 600–1 700 svarspersoner varje år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2007, 2010–2016.

Tabell 2 Självförtroende och politik 2007–2016 (medeltal)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Samtliga	7,3	7,1	7,2	7,4	7,2	7,1	7,5	7,5
Klart vänster	7,4	6,7	7,1	7,2	6,9	7,0	7,3	7,4
Något vänster	7,2	7,0	6,8	7,1	7,0	7,1	7,2	7,1
Varken/eller	7,1	7,0	7,1	7,2	7,1	6,9	7,4	7,4
Något höger	7,6	7,3	7,4	7,6	7,5	7,3	7,6	7,6
Klart höger	7,4	7,6	7,9	7,9	7,8	7,5	8,1	8,2
V	7,0	7,3	6,9	7,3	6,7	6,8	7,3	7,1
S	7,3	6,8	7,2	7,2	7,1	7,1	7,3	7,4
MP	7,0	7,1	6,9	6,9	6,9	6,8	7,0	7,0
C	7,3	7,2	7,1	7,1	7,3	7,1	7,6	7,3
FP/L	7,3	7,5	6,9	7,8	7,5	7,3	7,6	7,6
KD	7,2	7,1	7,2	7,7	7,3	7,2	7,7	7,7
M	7,7	7,5	7,7	7,7	7,6	7,5	7,8	7,8
SD	7,0	6,9	7,0	7,5	6,8	7,1	7,5	7,6
FI	-	-	-	-	-	7,0	6,8	7,9
ÖVR	7,0	6,8	6,4	6,9	6,2	6,9	7,1	7,0
Inget parti	7,3	6,7	6,6	7,0	7,1	6,7	7,5	7,2

Kommentar: Se tabell 1. Vänster-högergrupperingen bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati, en fråga om bästa parti.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2007, 2010–2016.

Centrum-periferimönstret är i flera fall mycket tydligt. Människor i centrum har i genomsnitt mer självförtroende än människor i periferin. Det gäller kön där män har högre självförtroende än kvinnor; ålder där äldre har högre självförtroende än framförallt de yngsta; utbildning där högutbildade har mer självförtroende än lågutbildade; yrkestillhörighet där övre medelklassen har högre självförtroende än arbetarklassen och boende där storstadsbor har en tendens att ha något högre självförtroende än landsbygdsbor.

Mönstret centrum = mer självförtroende, periferi = mindre självförtroende syns också tydligt när det gäller hälsa och välbefinnande. Och här är sambanden mycket starkare än för olika demografiska och sociala variabler. Människor som självklassificerar sin hälsa som god, vilket de allra flesta gör, har ett mycket högre genomsnittligt självförtroende än människor som upplever den egna hälsan som dålig. Detsamma gäller när vi ser på hur människor bedömer den egna livssituationen. Majoriteten som tenderar att vara mycket/ganska nöjda har ett klart större självförtroende jämfört med minoriteten som inte är särskilt eller inte alls nöjda med sin livssituation.⁴

Intressant nog, även när det gäller politik kan vi notera ett slags centrum-periferimönster. Människor med en ideologisk vänsteruppfattning – i dagens

Sverige en minoritetsståndpunkt – tenderar att ha ett något lägre självförtroende än personer med ideologisk tyngdpunkt åt höger. Partipolitiskt kan man iakttä ett motsvarande mönster. Sympatisörer med utanför-etablissemangpartierna Miljöpartiet och Vänsterpartiet tenderar att ha lägst självförtroende medan sympatisörer med Moderaterna har störst självförtroende. Skillnaderna är inte dramatiska men klart närvarande under den tioårsperiod vi genomfört mätningarna.⁵ Tendensen till lägre självförtroende syns också i två perifera minoritetsgrupper i väljarkåren – sympatisörer med gruppen övriga partier och bland personer som inte har någon partisympati.

Förtroende för en själv bygger förtroende för andra

Forskningen kring betydelsen av mellanmännisklig tillit har visat hur viktig den är för hur väl ett samhälle fungerar. Hög mellanmännisklig tillit tenderar att minska alla former av så kallade transaktionskostnader och gör därmed det mesta som behöver göras i ett samhälle snabbare, smidigare och effektivare. I samhällen med låg tillit mellan människor kommer ofta många för båda parter fördelaktiga utbyten inte till stånd just därför att tilliten mellan dem är låg och att åtgärda detta med formella kontrakt blir för komplicerat och dyrt. Dessa utbyten kan naturligtvis vara av ekonomisk natur, med de kan också handla om professionella, sociala och emotionella former av samverkan. Detta är skälet till varför mellanmännisklig tillit (som ibland benämns socialt kapital) är en central tillgång för alla samhällen.⁶

Nu kan vi visa att självförtroende är med och bygger och bevarar mellanmännisklig tillit, och därmed också indirekt bidrar till samhällsbygget. Människor med självförtroende är en av byggstenarna i ett framgångsrikt samhälle.

Resultaten i tabell 3 visar att det finns ett klart samband mellan människors grad av självförtroende och graden av generaliserad tillit till andra människor. Ju mer självförtroende desto mer tillit till andra. Sambandet är tydligt, men inte hundra procentigt. Det finns personer med lågt självförtroende som har en hög tilltro till andra människor (1 procent), liksom det finns personer med ett högt självförtroende som har en låg tillit till andra människor (6 procent). Men de utgör en liten minoritet. De allra flesta har ett högt självförtroende och litar på sina medmänniskor (53 procent) eller har ett medel- eller lågt självförtroende och litar *inte* på andra människor (11 procent).

Den statistiska korrelationen mellan graden av självförtroende och graden av mellanmännisklig tillit reflekterar att sambandet är tydligt men inte helt hundra. Korrelationen är medelstark och håller sig kring .28 i våra åtta undersökningar. Det betyder att självförtroende som oberoende variabel till mellanmännisklig tillit som enskild okontrollerad faktor förklarar cirka 8 procent av variansen i tilliten. En mindre, men inte en oansenlig andel i samhällsvetenskapliga sammanhang. Analysen i tabell 3 visar att en klar majoritet av personer med högt självförtroende tenderar att också bli höglitare på andra människor (70 procent) medan tvärtom

endast en minoritet bland människor med ett lågt självförtroende blir höglitare (29 procent). Fler bland personer med svagt självförtroende blir låglitare på andra människor (42 procent).

Tabell 3 Sambandet mellan självförtroende och mellanmänsklig tillit 2016 (procent)

		Mellanmänsklig tillit			
		Låglitare	Medellitare	Höglitare	
Självförtroende	Lågt	2	1	2	5
	Medel	2	9	8	19
	Högt	5	18	53	76
		9	28	63	100
		Mellanmänsklig tillit			Summa procent
		Låglitare	Medellitare	Höglitare	
Självförtroende	Lågt	42	29	29	100
	Medel	9	46	45	100
	Högt	7	23	70	100

Kommentar: Graden av mellanmänsklig tillit liksom självförtroende är båda mätta på elvagrada skalor mellan 0 (lågt) och 10 (högt). Vid tredelningen har lågt definierats som svar mellan 0–3, medel som svar mellan 4–6 och högt som svar mellan 7–10. Resultaten baseras på 1 631 svarande på båda enkätfrågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Man kan spekulera vidare hur detta samband kan förklaras. Går vi utanför den psykologiska dimensionen hamnar vi på betydelsen av samhällets institutioner. Ett tydligt forskningsresultat är att människor som lever i länder där de offentliga institutionerna uppfattas som orättfärdiga, diskriminerande och/eller korrupta både litar mindre på andra människor och är mindre nöjda med sina liv, eller med andra ord mera olyckliga (Helliwell mfl. 2014 och 2017). Skälet till detta förefaller vara att i samhällen med dysfunktionella institutioner uppfattar människor att de i stora drag saknar kontroll över sin livssituation. På grund av myndigheternas och den offentliga servicens låga kvalitet, oförutsebarhet och allmänt orättfärdiga beteende, uppfattar människor att de inte kan påverka sin egen livssituation, utan att de istället är utlämnade åt krafter som de inte kan påverka (Helliwell 2003, Helliwell mfl 2017. Uslaner 2008, Rothstein 2010) Detta, kan man anta, har en negativ inverkan på människors självförtroende och därmed också på deras förtroende för andra människor. Personer som lever under trygga samhällsinstitutioner blir trygga i sig själva och tenderar att också vara trygga med andra. Och bidrar därigenom till att bygga trygga samhällen.

Noter

- ¹ Ibland brukar det framhållas att ett alltför gott självförtroende/en alltför hög självkänsla kan vara skadligt. Högt men inte för högt är bäst. Narcissism kan vara dysfunktionell. Men var mer exakt gränsen går mellan högt och för högt har vi inte sett någon studie som försökt bestämma.
- ² Inom psykologisk forskning används ofta större frågebatterier med minst ett 10-tal olika frågor för att mäta graden av självförtroende. Det har vi inte haft utrymme för i SOM-studierna.
- ³ I SOM-mätningen 2016 blir fördelningen bland dem som besvarar frågan följande: Skalsteg 0-1= 1 procent; 2=1 procent; 3=3 procent; 4=3 procent; 5=8 procent; 6=8 procent; 7=18 procent; 8=27 procent; 9=15 procent; 10=16 procent.
- ⁴ En grupp som självförtroendemässigt inte passar in i centrum-periferimönstret är invandrare som vuxit upp utanför Europa. Det är fråga om en periferigrupp som genomsnittligt inte har ett lägre självförtroende än medel, utan som har ett klart genomsnittligt högre självförtroende; ett snitt på 7,7 jämfört med medeltalet 7,3. Frågan är dock hur representativa utomeuropeiska invandrare som ställer upp i en SOM-undersökning är för gruppen utomeuropeiska invandrare. Men samtidigt som man betänker den representativitetsfrågan kan man begrunda vilken form av självförtroende och andra resurser/färdigheter det krävs för att lyckas fly/ta sig till Sverige från ofta krigsdrabbade och avlägsna länder bortom Europa.
- ⁵ I genomsnitt över de åtta mätningar som redovisa i tabell 2 uppvisar personer klart till vänster ett självförtroende på 7,1; något till vänster 7,1; varken vänster eller höger 7,2; något till höger 7,5 och klart till höger 7,8. Med andra ord ett stigande självförtroende när vi går från vänster till höger. Partipolitiskt blir motsvarande genomsnitt: V 7,1; S 7,2; MP 7,0; C 7,3; FP/L 7,4; KD 7,4; M 7,7; SD 7,2; FI 7,2 och Övriga partier 6,8. Det genomsnittliga självförtroendet bland personer utan partisympatier är 7,0.
- ⁶ Den mellanmänskligatilliten som hittills varit mycket hög i Sverige fortsätter att så vara även i SOM-institutets mätning år 2016. I den första mätningen som Bo Rothstein initierade år 1996 var andelen höglitare 58 procent, medellitare 27 procent och låglitare 9 procent. I undersökningen 2016 är motsvarande resultat mycket snarlika: höglitare 58 procent, medellitare 28 procent och låglitare 11 procent. Procenten summerar inte till hundra eftersom personer som ej besvarat enkätfrågan ingår i procentbasen, se Rothstein 1997, Holmberg och Rothstein 2016.

Referenser

- Bandura, Albert 1986. The Explanatory and Predictive Scope of Self-Efficacy Theory. *Journal of Clinical and Social Psychology* 4: 359-373.
- Bandura, Albert 1997. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman and Co.
- Baumeister, Roy 1993. *Self-Esteem: The Puzzle of Low Self-Regard*. New York: Premium Press.
- Bénabou, R. and Tirole, J. 2002. Self-Confidence and Personal Motivation. *Quarterly Journal of Economics* 3:871-915.
- Compte, O. and Postlewaite, A. 2004. Confidence-enhanced Performance. *The American Economic Review* 94: 1536-1557.
- Helliwell, John F. 2003. "How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well-Being." *Economic Modelling* 20(2): 331-60.
- Helliwell, John F., Haifang Huang, Shawn Grover and Shun Wang. 2014. "Good Governance and National Well-Being. What Are the Linkages?" OECD Working Papers on Public Governance. Paris: OECD.
- Helliwell, John F., Haifang Huang and Shun Wang. 2017. "The Social Foundations of World Happiness." in *World Happiness Report 2017*, edited by J. F. Helliwell, R. Layard and J. Sachs. New York: Columbia University, Center for Sustainable Development.
- Holmberg, Sören 2008. Självförtroende. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Rothstein, Bo 2016. Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen. I Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet.
- Maslow A. H. 1943. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review* 50: 370-396.
- McLeod, S.A. 2012. *Low Self Esteem*. www.simplypsychology.org
- Rosenberg, Morris 1979. *Conceiving of Self*. New York: Basic Books.
- Rothstein, Bo 1997. Sociala fällor och tillitens problem. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ett missnöjt folk*. Göteborg: SOM-institutet.
- Rothstein, B. 2010. "Happiness and the Welfare State." *Social Research* 77(2): 441-68.
- Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M. 2008. *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the Easy Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

PARTIKULÄR TILLIT – LITA PÅ MÄNNISKOR I OMRÅDET DÄR MAN BOR

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Svenskar litar mer på människor där man bor än på människor i allmänhet. Inget udda i det. Så ser det ut även i andra länder. Hypotesen för det här kapitlet är att partikulär grannskapstillit är en kausal faktor bakom generell mellanmänsklig tillit. Sverige är ett höglitarland både när det gäller generell och partikulär tillit. Men det finns grupper med klart lägre tillit. Dessa tenderar att vara mer välfärdspolitiskt utsatta grupper som exempelvis arbetslösa, personer med sjuk-/aktivitetsersättning, invandrare och personer med sämre hälsa. Politiskt utmärker sig anhängare till Sverigedemokraterna med en klart lägre andel höglitare än andra partiers väljare. Det är inte positivt. Hög tillit är ett smörjmedel i ett samhälle. Misstro är ett bromsande grus.

Om det finns någon grundläggande sanning när det gäller tillit är det att alla former av tillit är positivt för individen såväl som för samhället. Att kunna lita på – och uppfatta att man kan lita på – sig själv, på sin familj, på grannar, på vänner, på arbetskamrater, på människor i grannskapet, på sina landsmän, på människor i allmänhet, gynnar den enskilda människan likväl som det samhälle hon lever i (Uslaner, 2002, 2018; Rothstein & Uslaner, 2005). Med en hög tillit blir det mesta bättre människor emellan. Beslut fattas smidigare, mer effektivt och snabbare. Det beror på att tillit är ett smörjmedel som sänker alla transaktionskostnader i ett samhälle. Det kan naturligtvis röra sig om ekonomiska utbyten men också professionella, sociala och emotionella relationer. Dessutom är tillit bra för hälsan och gör människor lyckligare (Barefoot m fl, 1998; Tokuda m fl, 2010).

Samhällsvetenskaplig forskning har mest studerat den generella mellanmänskliga tilliten – att lita eller inte lita på människor i allmänhet, utan några preciseringar. Sjävtillit (självförtroende) eller olika former av partikulär tillit (för familj, grannskap, egna sociala gruppen) är inte *terra incognita*¹, men sämre beforskat än generell tillit (Holmberg & Rothstein, 2017). Att det är så är måhända inte förvånande. Det går att hävda att generell mellanmänsklig tillit både teoretiskt och normativt är ett viktigare samhällsfenomen än olika former av partikulär tillit. Det ideala goda samhället bygger på att människor litar på varandra, även på människor man inte känner eller är i närheten av. Tillit till människor i allmänhet är det centrala, mer så än tillit till olika mer preciserade grupper av människor. Men naturligtvis är inte delarna, det partikulära, ointressant. Finns inte tilliten i det lilla, till det nära

lokala, är det svårt att tro att ett samhälle kan fungera väl. En klassisk samhällsvetenskaplig studie om detta problem är Edward Banfields *The Moral Basis of a Backward Society* från 1958. Boken beskriver en synnerligen pittoresk men också urfattig by i södra Italien vid namn Chiaromonte. Banfield förklarade fattigdomen och bristen på framsteg med att byns invånare var uppfostrade till att enbart lita på medlemmarna av den egna familjen och djupt misstro alla sina grannar i den lilla byn som hade drygt tretusen innevånare. Avundsjuka, misstro, uppfattningen att de som varit lite mer framgångsrika blivit det genom mygel och korruption samt lånvariga familjefejder präglade starkt byn. Detta gjorde att man inte kunde komma överens om att gemensamt ordna saker som skulle gagnat alla, som till exempel en fungerande skola till barnen, grundläggande infrastruktur (vatten, vägar, elektricitet) eller sjukvård. Bristen på tillit i det lokala var grunden till byns misär enligt Banfield. Från denna klassiska studie kan vi dra slutsatsen att vad gäller tillit finns det starka hypoteser om att partikulär tillit lägger grunden för generell tillit. Därmed blir olika former av partikulär tillit av stort empiriskt intresse (Newton & Zmerli, 2011). Finns ett samband med generell tillit, hur starkt är det, håller det för kontroller och i experiment, och vilka olika former av partikulär tillit är mest avgörande?

Frågorna är stora – närmast lätt ominösa – och mycket resurskrävande om man vill nå fram till god evidensbaserad kunskap. Vårt bidrag kommer att vara begränsat. Vi fokuserar enbart på Sverige och på en viss form av partikulär tillit, den till människor i det område där man bor. Men vi kan bygga våra analyser på ett mycket rikt undersökningsmaterial. Data om svenska folkets såväl generella som partikulära tillit har årligen samlats in av SOM-institutet sedan 2007. Vi kan studera sambandet mellan generell och partikulär tillit, hur tilliten förändrats över tid och hur den ser ut i olika sociala och politiska grupper.

Vår övergripande frågeställning har en normativ karaktär. I det bästa av alla samhällen skall människor uppfatta att de flesta andra människor som regel är att lita på. Och det oavsett om man känner varandra eller inte. Idealt skall tilliten till okända främmande personer vara lika stor som tilliten till personer i ens grannskap. Generell och partikulär tillit skall vara lika stor. Och båda slagen av tillit skall vara stor och jämnt spridd i alla olika samhällsgrupper. Frågan är hur långt ifrån detta önskade idealtillstånd som dagens svenska samhälle befinner sig. Att Sverige inte hundraprocentigt når upp till målet kan vi utgå ifrån. Att tillit till människor i området där man bor i de flesta fall/alltid är större än tillit till människor i allmänhet är en given hypotes. Den mer konkreta fråga är hur stora skillnaderna är. Och hur mönstren ser ut i olika grupper. Det idealt önskade resultatet är små skillnader mellan generell och partikulär tillit. Och därtill små skillnader mellan olika samhällsgrupper.

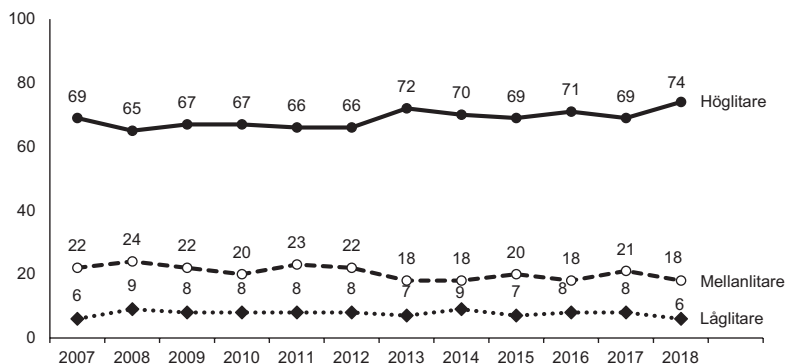
Hög grannskapstillit i Sverige

Med tanke på att generell mellanmännisklig tillit är på världsrekordhöjd i Sverige är det inte förvånande att även tilliten till människor där man bor – grannskapstillit – också är hög. I SOM-undersökningarna mäts den generella liksom den partikulära tilliten på en elvagrädig skala mellan 0 (går *inte* att lita på) och 10 (går att lita på). När det gäller generell tillit specificeras ”lita på människor i allmänhet” i enkätfrågan. I frågan om partikulär tillit formuleras istället ”lita på människor i det område där Du bor”. I enlighet med en pedagogisk klassificering som Bo Rothstein lanserade 1997 delar vi in de svarande i tre grupper både när det gäller generell och partikulär tillit: Höglitare (markerar 7–10 på svarsskalorna), Mellanlitare (4–6) och Låglitare (0–3).

En klar majoritet svenskar har hela tiden i SOM-institutets mätningar tillbaka till 2007 haft en hög tillit till människor i området där de bor. Andelen höglitare när det gäller grannskapstillit har alla år hållit sig kring 70 procent. I första mätningen 2007 var andelen 69 procent, liksom den var i undersökningen 2017. I den senaste mätningen år 2018 registreras en rekordhög andel höglitare – hela 74 procent. Det tidigare rekordet är från 2013 med 72 procent.²

De något mer försiktiga mellanlitarna är klart färre med andelar kring 20 procent. Resultatet år 2018 är 18 procent. Minst vanliga är de närmast misstroende låglitarna. De har sedan 2007 omfattat strax under 10 procent av de svarande. I den nationella SOM-undersökningen 2018 är de dock enbart 6 procent (figur 1).

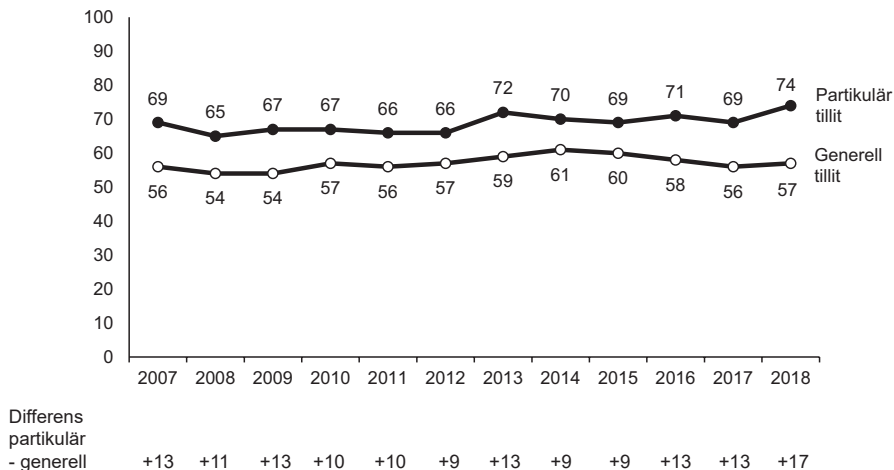
Figur 1 Partikulär mellanmännisklig tillit, 2007–2018 (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor'. Svarsskalan är elvagrädig och går mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Svarande som angett något av alternativen mellan 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. I basen för beräkningen ingår även personer som har valt att inte besvara frågan. Antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1 731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Figur 2 Andel höglitare: partikulär och generell mellanmänsklig tillit (procent)

Kommentar: Frågan löd 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Svarsskalan är elvgradig och går mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Svarande som angett något av alternativen 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. I basen för beräkningen ingår även personer som har valt att inte besvara frågan. Antal svars personer per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Likt resultaten för generell tillit är den partikulära tilliten i allt väsentligt mycket stabil över tid (se figur 2). Och som förväntat är andelen partikulära höglitare större än andelen generella höglitare. Svensken litar något mer på närboende än på människor i allmänhet. Skillnaden i andel höglitare när det gäller partikulär tillit jämfört med generell tillit är mellan +9 till +13 procentenheter högre för den partikulära tilliten åren 2007 till 2017. I mätningen 2018 kan vi notera en extra stor differens med 74 procent partikulära höglitare mot 57 procent generella höglitare – en skillnad på +17 procentenheter.

Tidigare forsknings spekulation/hypotes att partikulär tillit är en byggsten – en orsaksfaktor – bakom generell tillit kan varken bekräftas eller avvisas utifrån de data vi har tillgång till. Men hypotesen om ett orsakssamband motsägs inte av resultaten från SOM-undersökningarna. Korrelationer mellan svenskars generella och partikulära tillit håller sig kring höga +0,70 till +0,75 i alla studierna. Korrelation belägger inte kausalitet - orsakspilen kan dras från det partikulära till det generella men också från det generella till det partikulära. Vad våra resultat i vilket fall demonstrerar är att tillit i det lilla hänger nära samman med tillit i det stora.

Grannskapstillit i olika sociala och politiska grupper

Den mycket idealistiska förhoppningen om små skillnader i partikulär grannskapstillit mellan olika samhällsgrupper är *inte* uppfylld i Sverige. Den viktiga könsfaktorn uppvisar visserligen inga större differenser i tillit. Kvinnor och män har i allt väsentligt samma grad av tillit till människor i det område där de bor. Men för flera andra sociala grupper kan vi iaktta klart större skillnader i grannskapstillit. Unga (16–29 år) skiljer ut sig med lägre tillit, liksom lågutbildade och arbetare. I dessa grupper är andelen höglitare kring 55–60 procent jämfört med cirka 70 procent bland svenskar i allmänhet. I några andra sociala grupper är grannskapstilliten ännu lägre. Det gäller i grupper med sociala och ekonomiska problem och därför extra beroende av välfärdssamhället. Fyra exempel är arbetslösa, invandrare från länder utanför Europa, människor med dålig hälsa (självskattad) och personer med sjuk-/aktivitetsersättning. Här är andelen höglitare endast cirka 50 procent (se tabell 1).

Det resultatet kan tydliggöras om vi jämför med vilka tillitsnivåer som återfinns i de sociala grupper där man har högst tilltro till sitt grannskap. Här finner vi högre tjänstemän med en andel höglitare på cirka 80 procent, universitetsutbildade med strax under 80 procent och personer med en god hälsa med också en andel höglitare kring 80 procent. Klassamhället avspeglar sig i grannskapstilliten. Liksom välbefinnande. Högre klasser har högre tillit till sina grannar. Friska litar mer på människor där de bor än sjuka. Personer som är nöjda med sina liv är mycket oftare höglitare jämfört med personer som är mindre nöjda.³ Det är lättare att trivas med sitt liv om man kan lita på människor där man bor.

De förhållandevis stora skillnaderna i grannskapstillit mellan olika sociala grupper är inte ett bra resultat för landet Sverige. Den genomsnittligt höga tilliten följer inte oskyldiga skillnader i tilltro mellan olika samhällsgrupper, där några socialt svagare grupper sticker ut med klart lägre tillit.

Resultat från SOM-institutets nationella undersökningar omfattar inte bra detaljerad information om var de svarande bor. På det området är underlaget från SOM-institutets lokala undersökningar i Göteborg klart bättre. I SOM-undersökningen i Göteborg kan vi mer precist urskilja var i staden de svarande bor. Och den informationen är mycket avslöjande för vilken grad av grannskapstillit människor har. Den sociala omständighet som är tydligast kopplad till graden av grannskapstillit är i vilken typ av grannskap man bor (Martinsson & Tipple, 2018). Människor som bor i resurssvaga områden har en klart lägre tillit till sina grannar än människor som bor i resursstarka områden. I övre medelklassområden som Örgryte och Hovås är grannskapstilliten klart högre än i områden som Biskopsgården och Norra Angered, med många invandrare från olika delar av världen och med fler människor som lever under sämre sociala och ekonomiska villkor.

Det vanliga totalt sett och i så gott som alla olika samhällsgrupper är att den partikulära grannskapstilliten är högre än den generella mellanmänskliga tilliten. Det är lättare att lita på närboende än på okända fjärrboende. I SOM-institutets lokala

Tabell 1 Partikulär tillit: andel höglitare i olika sociala grupper, 2007–2018 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Samtliga	69	65	67	67	66	66	72	70	69	71	69	74
KÖN												
Kvinnor	68	66	67	66	66	66	72	71	71	71	69	76
Män	71	65	67	69	65	67	72	70	68	71	69	71
ÅLDER												
16–29 år	58	51	54	57	48	46	58	56	52	60	57	57
30–49 år	71	71	70	69	68	70	74	71	68	69	69	74
50–64 år	73	70	70	72	69	72	73	73	75	77	72	78
65–85 år	72	64	70	67	70	68	76	75	75	73	73	77
UTBILDNINGSNIVÅ												
Lågutbildade	66	59	61	60	61	61	64	64	65	65	59	68
Mellan	70	63	65	66	63	65	70	70	65	67	67	71
Högutbildade	73	76	77	76	74	75	81	77	77	78	77	83
SUBJEKTIV KLASS												
Arbetslöshet	-	-	60	60	58	57	63	64	60	61	59	66
Tjänstemannahem	-	-	76	76	73	77	82	77	78	79	80	83
Högre Tjänstemannahem	-	-	77	80	76	83	84	86	82	81	84	84
Företagarhem	-	-	69	72	71	70	80	77	74	78	70	76
BOENDE												
Landsbygd	76	71	74	72	72	69	77	77	75	78	77	83
Tätort	70	66	68	67	67	73	72	73	73	72	70	74
Stad	69	66	67	69	65	66	74	70	68	71	69	73
Storstad	66	61	63	62	61	63	69	67	67	66	66	71
BAKGRUND												
Uppväxt i Sverige	71	68	70	70	68	69	76	73	72	75	72	76
Uppväxt i Norden	72	63	62	62	58	65	63	72	70	67	67	74
Uppväxt i Europa	60	49	48	53	55	57	53	54	54	53	52	60
Uppväxt utanför Europa	45	41	38	47	37	40	49	52	44	50	53	58
SYSSELSÄTTNING												
Förvärvsarbete	75	72	73	73	70	73	78	75	73	75	74	78
Arbetslös	57	49	51	50	43	38	44	55	50	48	46	47
Sjuk-/aktivitetsersättning	49	44	55	54	39	57	54	52	61	51	46	48
SJÄLVSKATTAD HÄLSA												
Dålig hälsa	48	45	43	45	41	51	51	43	46	46	51	52
Mellan	68	64	67	68	65	66	74	72	72	71	69	73
Bra hälsa	79	77	77	78	78	76	81	81	81	81	78	83

Kommentar: Frågan löd 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor'. Svarsskalan är elvgradig och går mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Svarande som angett något av alternativen 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. Vid beräkningen av andelen höglitare ingår även de respondenter som inte har besvarat frågan (ca 2–4 procent genom åren). Frågan om självskattad hälsa är besvarad på en skala mellan 0–10, där 0–3 klassificeras som dålig hälsa, 4–6 som mellanhälsa och 7–10 som bra hälsa. Totalt antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1 731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

undersökning i Göteborg hittar vi dock några undantag. Det gäller tilliten i resurs-svaga bostadsområden, speciellt i Biskopsgården och Centrala Tynnered. Här visar 2017 års SOM-undersökning i Göteborg att den genomsnittliga grannskapstilliten är *lägre* än den generella mellanmännsliga tilliten (Martinsson & Tipple, 2018). I dessa områden litar man mindre på närboende än på människor i allmänhet. Ett mycket negativt och illavarslande resultat. Ett välordnat integrerat lokalsamhälle är svårt att bygga och få att fungera om människor inte litar på varandra där de bor.

Grannskapstillit har i de flesta fall inget påtagligt samband med politiska grupp-tillhörigheter. Andelen partikulära höglitare är exempelvis ungefär lika hög bland personer ideologiskt till vänster som till höger. Dock bland personer mot mitten av vänster-högerskalan, utan någon klar ideologisk preferens, är tilliten något lägre. De politiska partiernas väljargrupper uppvisar ävenledes mycket likartade nivåer på grannskapstilliten – med ett tydligt undantag. Sverigedemokraternas sympatisörer hyser en klart lägre tillit till människor i de områden där de bor. Andelen höglitare bland SD-anhängare har under senare år hållit sig kring 55–60 procent mot 75–80 procent för övriga partiers sympatisörer. Närskådas siffrorna kan man se att andelen höglitare vanligen är något lite högre bland borgerliga väljare än bland väljare som stödjer de rödgröna partierna (se tabell 2).

Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer alltså ut sig med en klart lägre grad av grannskapstillit. Men det gör också två andra politiska grupper – personer utan någon bestämd partipreferens och de som sympatiserar med ”övriga partier”. I båda fallen är andelen höglitare ungefär som Sverigedemokraternas kring 55–60 procent.⁴ Politiskt sett är alltså grannskapstilliten i Sverige som lägst bland människor utanför det etablerade politiska systemet och bland personer som stödjer ett anti-etablissemangsparti som Sverigedemokraterna. Sammantaget utgör dessa grupper inte längre en försumbar minoritet i Sverige. De omfattar idag upp emot en tredjedel av den vuxna befolkningen.

Normativt sett vill vi naturligtvis inte se en försvagning av den partikulära grannskapstilliten över tid; inte totalt och inte i olika social eller politiska grupper. Tilliten skall som bäst vara hög och stabil över hela samhället. När det gäller den generella mellanmännsliga tilliten i Sverige har vi kunnat spåra en viss nedgång i några socialt utsatta grupper, som bland människor med sämre hälsa, bland arbetslösa och bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning (Holmberg & Rothstein, 2018). En motsvarande svag nedgång över tid kan också noteras för arbetslösa när det gäller grannskapstillit. För personer med dålig hälsa eller för personer med sjuk-/aktivitetsersättning finner vi dock inte någon minskning i grannskapstilliten över tid (se tabell 1).

Överlag är alla förändringar i grannskapstillit mellan 2007/2008 och 2016/2017 förhållandevis små och inte minskande i nästan alla sociala grupper.⁵ Med ett visst undantag för arbetslösa där andelen höglitare minskar med -6 procentenheter från låga 53 procent till ännu lägre 47 procent, och gruppen uppväxta utanför Europa där andelen höglitare ökar med +9 procentenheter från låga 43 procent till fortsatt låga 52 procent.

Tabell 2 Partikulär tillit: andel höglitare i olika politiska grupperingar, 2007–2018 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Samtliga	69	65	67	67	66	66	72	70	69	71	69	74
VÄNSTER-HÖGER-PLACERING												
Klart till vänster	69	66	66	67	67	72	70	72	69	73	75	76
Något till vänster	72	70	72	70	66	68	75	71	73	74	73	78
Varken eller	61	59	60	59	58	57	63	62	62	63	62	66
Något till höger	76	71	74	74	73	77	81	79	78	78	76	79
Klart till höger	75	72	71	70	71	72	75	73	69	76	68	72
PARTISYMPATI												
V	68	56	67	69	67	66	77	68	63	70	75	74
S	68	65	65	64	63	64	68	70	71	71	72	75
MP	69	74	74	70	68	71	79	71	72	70	73	85
C	77	73	77	73	80	80	78	81	83	82	82	82
L	75	71	76	75	71	78	84	83	83	83	81	84
KD	69	69	71	68	73	76	76	82	76	85	71	83
M	74	72	73	74	72	74	78	78	76	77	72	78
SD	47	41	47	49	48	51	52	53	54	59	56	58
FI	-	-	78	71	62	-	-	71	66	82	68	62
Övriga partier	57	68	56	54	57	56	64	56	58	78	44	65
Inget parti	62	49	53	47	44	47	61	54	59	59	55	48

Kommentar: Frågan löd 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor'. Svarsskalan är elvagraddig och går mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Svarande som angett något av alternativen 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. Vid beräkningen av andelen höglitare ingår även de respondenter som inte har besvarat frågan (varierar mellan 2–4 procent genom åren). Det svarandes vänster-högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partisympati avser vilket parti respondenten uppgav sig tycka bäst om vid undersökningstillfället. Totalt antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Förändringarna i grannskapstillit över tid är större för några av de politiska grupperna. Ideologiskt har personer med klar vänsterorientering fått en något förstärkt grannskapstillit medan personer med klar högerlutning blivit något mindre tillitsfulla (se tabell 2). När det gäller partiernas väljargrupper är den mest påtagliga förändringen att dagens många fler sverigedemokrater omfattar klart fler höglitare än gårdagens mycket färre sverigedemokrater. Åren 2006/2007 var andelen sverigedemokrater som litade på sina grannar cirka 45 procent. Tio år senare åren 2016/2017 är motsvarande andel 58 procent. Det är en positiv utveckling. Sverigedemokraternas anhängare avviker mindre idag från det vanliga i Sverige när det gäller att lita på människor i det område där man bor. En motsvarande parallell utveckling kan iaktas när det gäller SD-väljares generella mellanmänniskliga tillit. Den har också ökat under senare år (Holmberg & Rothstein, 2018). När partiet

vuxit har nya väljare tillkommit som inte är lika misstroende mot människor, i allmänhet eller mot grannboende, som den gamla mindre kärnan av SD-väljare var. Det är en bra utveckling för Sverigedemokraterna och för Sverige. En misstrohärd har börjat luckras upp.

Svensk grannskapstillit

Den hittills mycket begränsade forskningen kring partikulär tillit – att lita på människor där man bor – har tenderat visa på ett tydligt samband med generell mellanmänsklig tillit. Men med den systematiska skillnaden att den partikulära grannskapstilliten är mer utbredd i nästan alla samhällsgrupper än den generella tilliten. Vi litar mer på människor vi känner än på mer anonyma människor vi inte känner. Hypotesen är att partikulär tillit är en avgörande kausal byggsten bakom generell tillit. Våra svenska resultat byggda på de nationella SOM-undersökningarna under åren 2007–2018 motsäger inte denna bild.

Den partikulära grannskapstilliten i Sverige är jämfört med den generella mellanmänskliga tilliten högre i alla sociala och politiska grupper. Endast ett mindre, men talande, undantag har vi funnit. I några resurssvaga stadsdelar i Göteborg med många invandrare och många personer med svåra sociala och ekonomiska omständigheter visar sig den partikulära tilliten till grannskapet vara lägre än den generella tilliten till människor i allmänhet.

Likt den generella tilliten är den partikulära tilliten hög och mycket stabil över tid i Sverige. Någon tendens till nedgång kan inte iakttas. Men grupper med klart lägre nivåer av partikulär tillit finns. Och de grupper med relativt sett något lägre nivåer på den partikulära tilliten tenderar att vara desamma som har lägre grader av generell tillit. Bland personer med genomsnittligt något lägre grad av partikulär grannskapstillit återfinns unga, lågutbildade, arbetare, storstadsbor, invandrare, arbetslösa, personer med sjuk-/aktivitetsersättning och personer med en sämre hälsa. Flera av dess grupper utmärks av utsatthet och beroende av välfärdssamhället.

Alarmism är inte påkallad. Sverige är ett höglitarland både när det gäller generell mellanmänsklig tillit och partikulär grannskapstillit. Men kristallen har smärre sprickor. Speciellt värt att uppmärksamma här är att en politisk gruppering uppvisar en klart lägre andel både generella och partikulära höglitare än genomsnittet. Det gäller anhängare till Sverigedemokraterna. Fortfarande en minoritet, men inte längre en försumbar minoritet. Det är inte positivt för höglitarlandet Sverige att en så stor och sammanhållen minoritet som SD-väljare tenderar att vara klart mindre tillitsfulla än andra svenskar när det gäller att i allmänhet lita på andra människor eller lita på människor där man bor. Tillit är ett positivt smörjmedel i ett samhälle. Misstro är ett bromsande negativt grus.

Noter

- ¹ Latinsk fras som ordagrant betyder ”okänt land”.
- ² Den höga andelen 2018 skall tolkas med viss försiktighet. Slumpen kan ha spelat in. Differensen mellan andelen höglitare när det gäller partikulär och generell tillit har tidigare år varit mellan + 9 till +13 procentenheter. I mätningen 2018 är den extra stor, +17 procentenheter (se figur 2).
- ³ I den nationella SOM-undersökningen 2018 är andelen partikulära höglitare följande i grupper med olika nöjdhet med det liv de lever: Mycket nöjda 84 procent höglitare; ganska nöjda 73 procent; inte särskilt nöjda 43 procent och inte alls nöjda 47 procent.
- ⁴ Observera att antalet svarande i gruppen ”övriga partier” är få, vilket innebär att slumpvariationen kan vara stor.
- ⁵ Andelen höglitare är exceptionellt hög i den nationella SOM-undersökningen 2018 (74 procent). Tidsjämförelse görs därför mellan åren 2007/08 sammanslaget och åren 2016/17 sammanslaget.

Referenser

- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: The Free Press.
- Barefoot, John C., Maynard, Kimberly E., Beckham, Jean C., Brummet, Beverly H., Hooker, Karen, Siegler, Ilene C. (1998). Trust, Health, and Longevity. *Journal of Behavioral Medicine* 22(6), 517–526.
- Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2017). Utan självförtroende dåligt förtroende för andra. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2018). Misstroendets lokalisering i höglitarlandet Sverige. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan & Tipple, Frida (2018). *SOM-undersökningen i Göteborg*. SOM-rapport 2018:30. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Newton, Ken & Zmerli, Sonja (2011). Three Forms of Trust and Their Associations. *European Political Science Review* 3, 169–200.
- Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M. (2005). All for All. Equality, Corruption and Social Trust. *World Politics* 58(3), 41–73.
- Tokuda, Yasaharu, Fujii, Seiji & Inoguchi, Takashi (2010). Individual and country-Level Effects of Social Trust and Happiness: The Asian Barometer Survey. *Journal of Applied Social Psychology* 40, 2574–2593.
- Uslaner, Eric M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric. M. (2018, red). *The Oxford Handbook on Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.

MINSKAR MÅNGKULTURELLA SAMHÄLLEN DEN SOCIALA TILLITEN?

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Robert Putnams kontroversiella tes att etnisk mångfald tenderar att minska människors sociala tillit har prövats på data från Sveriges samtliga 290 kommuner både i en tvärsnittsanalys och i en dynamisk tidsseriestudie för åren 2002–2018. Resultaten ger inga eller i något fall mycket svagt stöd åt Putnams hypotes. Dock visar resultaten från testerna genomförda på data efter 2015 års stora flyktingmottagning ett visst men svagt samband i riktning av Putnams teori. Det vill säga ju högre andel invandrare i en kommun, desto lägre grad av social tillit. Det är emellertid fråga om mycket svaga statistiska samband.

Robert Putnam, statsvetarprofessor vid Harvard, publicerade 1993 en bok som kommit att bli en modern klassiker inom samhällsvetenskapen. Bokens titel är *Making Democracy Work* (på svenska: *Den fungerande demokratin*) och den handlade om något så prosaiskt som hur man kan förklara regionala skillnader i efterkrigstidens Italien (Putnam, 1993). Det hade länge varit ett faktum att regionerna i norra Italien, inte minst Piemonte med industristaden Turin och Lombardiet där landets finansiella och industriella centrum låg, var ekonomiskt och socialt betydligt mer framgångsrika än regionerna i söder som t.ex. Kalabrien, Sicilien och Apulien. Trots många intensiva försök att råda bot på denna svåra obalans under efterkrigstiden, inte minst genom olika offentliga investeringsprogram, bestod i huvudsak skillnaderna. Vad som gjorde att Putnams analys av problemet fick sådant genomslag var att han menade sig leda i bevis att skillnaderna kunde förklaras av olikheter i regionernas *sociala kapital*. Det var en faktor som ingen annan prövat systematiskt – för någon frågeställning – av den dignitet som Putnam gjorde.

Test av en kontroversiell tes

Själva teorin om det sociala kapitalets betydelse hade förvisso inte Putnam lanserat själv (jfr Coleman, 1990), men han var den förste som visade hur den med stor framgång kunde appliceras på ett mycket omfattande empiriskt material som rörde utvecklingskillnader inom ett och samma land. Förenklat består det sociala kapitalet av två huvudfaktorer. Den ena är graden av social tillit som är i vilken utsträckning människor i ett samhälle anser att andra människor i allmänhet är att

lita på. Den andra är i vilken omfattning människor i ett samhälle är engagerade i olika breda sociala nätverk av typen folkrörelser eller andra frivilliga föreningar. Varför detta är viktigt är intuitivt lätt att inse. I ett samhälle där de flesta uppfattar att ens medmänniskor är pålitliga och där man genom olika nätverk har mycket kontakter med andra människor, kommer många för båda parter fördelaktiga uppgörelser till stånd som inte skulle ske om man saknade dessa kontakter och/eller uppfattade dem som opålitliga. Detta kan naturligtvis gälla ekonomiska utbyten mellan individer och små- eller medelstora företag, men också professionella, sociala och (antagligen) emotionella utbyten. I ekonomisk teori benämns detta problem ”transaktionskostnader”. Det är de kostnader som uppstår för att utbyten skall komma till stånd, t.ex. advokatkostnader för att upprätta avtal eller kostnader för att söka information om ens eventuellt kommande avtalspartners pålitlighet.

Ytterligare ett skäl (av många) varför social tillit är en tillgång för ett samhälle gäller förmågan att skapa kollektiva nyttigheter (t.ex. allmän sjukvård, utbildning, infrastruktur, rättsväsende) vilket kräver ett fungerande skattesystem. Människor som tror att de flesta andra på allehanda vis lyckas smita undan att betala skatt är mera benägna att själva också försöka smita undan att betala sina skatter. Det leder till att de kollektiva nyttigheter som skall produceras antingen inte kan finansieras eller är av dålig kvalitet, vilket leder till en ytterligare försämrning av skatteviljan som i nästa led betyder ytterligare försämring av förmågan att skapa kollektiva nyttigheter (Broms, 2016; Laurin, 1986; Steinmo, 2018).

Tidigare analyser av just förhållanden i Italien hade visat att lokalsamhällen som utmärktes av djup misstro och få positiva sociala kontakter mellan innevånarna, något som inte var ovanligt i de södra regionerna, var svårt socialt och ekonomiskt dysfunktionella (Banfield, 1958). Genomslaget för Putnam handlade naturligtvis om själva kvalitén i hans analys men också om att det fanns klara policyimplikationer från hans resultat. Kunde man få medborgarna att aktivera sig i olika frivilliga organisationer och på så sätt öka tilliten till varandra skulle mycket vara vunnet. Putnams stora mediala genomslag kom emellertid senare med boken *Bowling Alone (Den ensamme bowlaren)* där han visade att det sociala kapitalet i hemlandet USA hade minskat kraftigt sedan 1960-talet (Putnam, 2000).

De teser och den forskning som Putnam presenterat har inte bara rönt uppskattning utan också en hel del kritik där man pekat på både teoretiska och empiriska brister (Charron & Rothstein, 2018; Durlauf, 2002; Levi, 1996; Rothstein, 2005). Här är inte sammanhanget att gå in på relevansen i denna kritik men låt oss säga att även om Putnam i vissa avseenden må ha haft fel, har han haft fel på ett särdeles intressant sätt. Det är faktiskt en mycket viktig del av forskningen eftersom det driver den framåt och får många forskare att engagera sig frågan. Ser man till antalet publiceringar och citeringar inom detta område är det inte tu tal om saken att Putnam närmast egenhändigt skapat en stor och mycket framgångsrik samhällsvetenskaplig forskningsindustri kring sin teori (Castiglione, Deth & Wolleb, 2008; Tinggaard Svendsen & Haase Svendsen, 2009; Uslander, 2018).

Det väckte därför en viss uppståndelse i media och i forskarvärlden när Putnam som mottagare av det mycket ärevördiga Skytteanska priset i statsvetenskap 2006¹ i sitt tackföredrag slog fast att ”in the short run [...] immigration and ethnic diversity tend to reduce social solidarity and social capital” (Putnam, 2007:137). Putnam kontrasterar två förklaringar mot varandra – kontaktteorin och konfliktteorin. Den första, som Putnam benämner optimistisk, har sina rötter i amerikansk socialpsykologi från 1950-talet (Allport, 1954) och säger att ju mer kontakt med människor med en annan etnisk bakgrund desto mer börjar vi lita på varandra. Det vill säga, etnisk mångfald i ett samhälle minskar etnocentrism och befrämjar förtroende för ”utgrupper” (t.ex. Kokkonen, Esaiasson & Gilljam, 2015). En förförisks teori för ”progressiva” anser Putnam och hänvisar istället till konfliktteorin, som han hävdar har mer empiriskt stöd (Putnam, 2007:141–144). Mångfald ger upphov till misstro gentemot ”utgrupper” och ökad solidaritet i ”ingrupper”. Ju mer vi kommer i kontakt med människor med en annorlunda etnisk bakgrund desto mer håller vi oss till ”de egna” och desto mindre tillit till ”de andra” (Blalock, 1967; Quillian, 1995). Men konfliktteorin behöver vässas hävdar Putnam. Etnisk mångfald minskar inte bara tilliten till ”utgruppen”. Den minskar också sammanhållningen i ”ingruppen” – människors egna grupper. Putnam kallar sin variant av konfliktteorin för insnörningsteorin (”constrict theory”). I mångkulturella samhällen tenderar människor med alla slags etnisk bakgrund, även de som tillhör majoritetsgruppen, att huka ner sig (”hunker down”).

Putnams teori och hans empiriska resultat är dystra och han har, som den liberala upplysningsperson han är, själv djupt beklagat detta (se t.ex. Jonas, 2007; Lloyd, 2006). Men det stöd han finner för teorin utifrån amerikanska data är ingen upplyftande läsning. Han är också mån om att betona att sambanden mellan etnisk mångfald och lägre tillit endast behöver vara kortsiktiga fenomen. ”I det långa loppet” skriver Putnam, ”är det sannolikt att invandring och mångkultur kommer att ha viktiga kulturella, ekonomiska, skattemässiga och utvecklingsmässiga fördelar” (2007:137).

Den ”Putnamska” insnörningsteorin liksom den ursprungliga konfliktteorin har de senaste 15–20 åren prövats i alla möjliga sammanhang och på många olika sätt. Vad som skall räknas som samhälle har empiriskt avgränsats från nära grannskap över kommuner till hela länder. Etnisk bakgrund har testats med detaljerade nationalitetsgrupperingar, liksom med grova kategorier som ”invandrare”. Uppfinningsrikedomen bland forskarna har varit lika stor när det gäller att mäta det som skall förklaras – i vid mening social sammanhållning. Prövningarna har spänt över det mesta från graden av social tillit till aktivitet i föreningsliv, kontakter med grannar och vänner, välgörenhet/frivilligt arbete till förmågan att producera vad som benämns kollektiva nyttigheter (Alesina & La Ferrara, 2002; Gesthuizen, van der Meer & Scheepers, 2009; Schaeffer, 2014). Resultaten av de hundratals olika mätningarna har blivit ”en kakafoni av empiriska fynd” (van der Meer & Tolsma, 2014:459). Van der Meer och Tolsma finner i sin stora metastudie att cirka 30

procent av alla tester ger stöd åt Putnams insnörningstes – att etnisk mångfald har ett negativt samband med den sociala sammanhållningen och social tillit. Men en lika stor andel uppvisar *inte* resultat som stödjer Putnams hypotes, samtidigt som runt 40 procent ger blandade resultat – delvis stöd, men också motsatsen. Men andra ord har vi ett mycket oklart besked från forskningen. Dock tycks Putnams hypotes få starkare stöd i amerikanska undersökningar än i europeiska (Alesina & La Ferrara, 2002; Uslaner, 2012). Van der Meer och Tolsma slår fast:

Allmänheten reagerar mest negativt på mångfald i USA. Även om USA är ett traditionellt invandrarland, återfinns inte ett liknande samband i andra utpräglade invandrarländer som Australien, Kanada och Nya Zeeland. Därför har vi liten orsak att förvänta att sentida invandrarländer, som flera i Europa, kommer att uppvisa motsvarande bakslag för den sociala sammanhållningen i framtiden (van der Meer & Tolsma, 2014: 474).

I en annan omfattande meta-analys, vilken inkluderar inte mindre än 480 empiriska resultat från 172 studier, visar Merlin Schaeffer (2014) att många undersökningar når mycket olika slutsatser. Det beror enligt hans analys på olikheter i forskningsdesign, t.ex. vilken region i världen som analyseras, vilken typ av etnisk mångfald som granskas och vilken typ av variabel som används för att mäta graden av social sammanhållning i ett samhälle. Det kan vara förmågan att producera kollektiva nyttigheter, graden av samhällsengagemang, nivån på den sociala tilliten eller befolkningens stöd för ekonomisk omfördelning/socialpolitik. Schaeffers meta-analys visar att det finns en viss övervikt för studier som bekräftar att etnisk mångfald är negativt för social sammanhållning. Men han visar också att det för de 58 studier han analyserat som har just social tillit som beroende variabeln blir i stort sett oavgjort. Trettio studier bekräftar och 28 bestrider hypotesen att mångfalden har en negativ effekt på socialt förtroende (Schaeffer, 2014).

Ett för den samhällsvetenskapliga forskningens integritet mycket besvärande resultat från Sheaffers metastudie är att han visar att det har betydelse inom vilken disciplin forskningen är utförd. Många fler studier publicerade i ekonomiska tidskrifter bekräftar den negativa effekten av etnisk mångfald på social sammanhållning än studier publicerade i tidskrifter om statsvetenskap eller sociologin. Detta är självklart mycket illavarslande vad gäller den samhällsvetenskapliga forskningens integritet och opartiskhet, men kan tyda på att det ligger någonting i det välkända epitet som den berömde skotske historikern Thomas Carlyle år 1849 gav den då gryende ekonomiska forskningen, nämligen ”den dystra vetenskapen” (eng: *the dismal science*, Marglin, 2008).

Prövningar av Putnams hypotes har också gjorts i flera sammanhang i Sverige. Resultaten har tenderat att peka på vissa svaga samband mellan lokal etnisk mångfald och lägre grad av social tillit (Fredholm, 2017; Gustavsson & Jordahl, 2008). En studie av Simon Fredholm är speciellt intressant eftersom den testar Putnams insnörningsteori baserat på resultat från SOM-undersökningarna och SCB-uppgifter

från kommuner i Västra Götaland, Värmland och Skåne. Hans huvudslutsats är att ”Etnisk mångfald på kommunal nivå är korrelerad med lägre tillitsnivåer bland innevanarna” (2017: 33). Det slag av tillit Fredholm studerar är samma som vi är intresserade av, social tillit.² Men vårt empiriska test kommer att omfatta *samtliga* svenska kommuner. Därtill kommer vi genomföra ett dynamiskt tidsserietest. Om det finns något självständigt samband, måhända också ett kausalt dito, mellan etnisk mångfald och social tillit bör förändringar i mångfalden åtföljas av förändringar i tilliten. Hur det är med den saken skall vi reda ut med hjälp av data från perioden 2002–2018. Eftersom andelen invandrare till Sverige ökar tydligt under tidsperioden, vilket de facto leder till ökad etnisk mångfald, är frågan därmed om den sociala tilliten minskar, i enlighet med Putnams hypotes. Vi kommer att granska om detta har hänt i våra 290 kommuner och i Sverige som helhet.

Den sociala tilliten minskar inte i Sverige

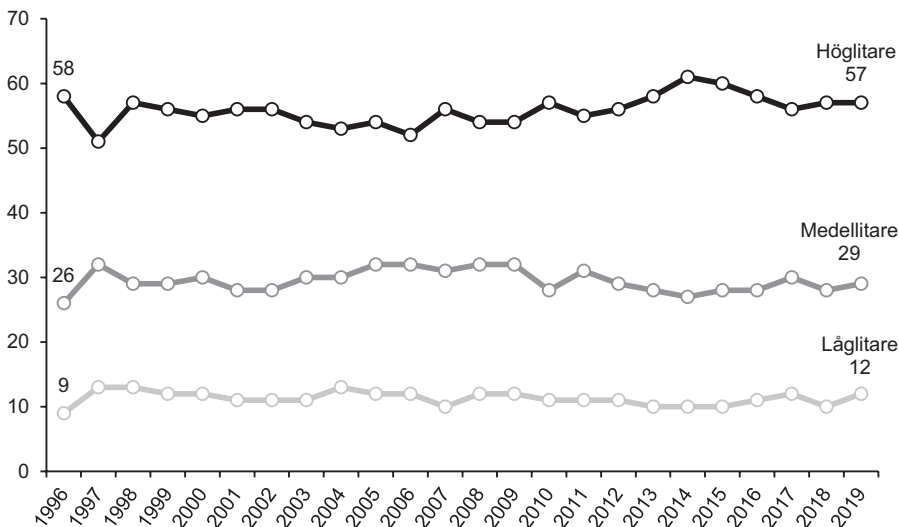
Putnams hypotes får omedelbart problem när vi ser att graden av social tillit i Sverige (och de andra nordiska länderna) under de senaste tjugo åren har varit uppseendeväckande stabil. Den har i huvudsak varit densamma, inte ökat men heller inte minskat som den skulle ha gjort enligt insnörningsteorin, eftersom Sverige blivit ett klart mer mångkulturellt land under 2000-talet. Andelen boende i Sverige födda utomlands har ökat från 11 procent år 2000 till 20 procent vid årsskiftet 2020 (SCB, 2020).

Resultaten i figur 1 visar hur stabil den svenska sociala tilliten varit sedan vi började mäta den systematiskt i SOM-undersökningen 1996. Mätningarna görs på en elvgradig skala mellan 0 (det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Frågan lyder: ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?”. Svaren delas in i tre grupper enligt en klassificering gjord av Rothstein (1997): Låglitare (svarar 0–3), medellitare (4–6) och höglitare (7–10).

En klar majoritet bland boende i Sverige har ända sedan mätningarnas början på 1990-talet kunnat klassificeras som höglitare. Andelen har varierat mellan 55 och 61 procent. I den senaste undersökningen gjord 2019 är resultatet 57 procent, något lägre än rekordsiffran 61 procent valåret 2014. I den första mätningen 1996 var andelen höglitare 58 procent.

De något mer reserverat försiktiga medellitarna är färre, mellan 26 och 30 procent genom åren. Minst vanliga är de måhända tämligen misstänksamma låglitarna med andelen 10 procent. Dock, i mätningen 2019 uppvisar låglitarna en tangering av gruppens högsta notering, 12 procent.

Figur 1 Mellanmänsklig tillit i Sverige, 1996–2019 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet". Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 ("Det går inte att lita på människor i allmänhet") och 10 ("Det går att lita på människor i allmänhet"). De som inte svarat (2-6 procent per år) ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2019.

Resultaten från de mätningar som vi utfört sedan 1996 bekräftas av andra mätningar, t.ex. de som med cirka fem års mellanrum sedan 1981 utförts av *World Value Survey*. I dessa mätningar ställs frågan som enbart dikotom, de svarande ombeds uppge om de anser att "man i allmänhet kan lita på andra människor" respektive alternativet "man kan inte vara nog försiktig i kontakten med andra människor". Sverige utmärker sig tillsammans med de övriga nordiska länderna för att ha jämförelsevis hög andel som uppger att man i allmänhet kan lita på andra människor (Andreasson, 2017; Holmberg & Rothstein, 2017). Under 2000-talets första decennium ökade därtill andelen "litare" i dessa mätningar i de nordiska länderna (Larsen, 2013; Ortiz-Ospina & Roser, 2020).

Det samlade resultatet är att väldigt lite har förändrats över tid i Sverige liksom i många andra länder. Stor stabilitet råder i Sverige till skillnad från exempelvis i USA där den sociala tilliten minskat kraftigt sedan femtio år tillbaka, från nästan 70 procent till dagens 30 procent som instämmer i påståendet att man i allmänhet kan lita på andra människor (Rothstein, 2018). Noteras kan dock att andelen höglitare 2019 i Sverige är något färre än rekordåret 2014 och att andelen låglitare tangerar sin högsta nivå i 2019 års mätning. Ser vi här de första tecknen på en försvagning av den sociala tilliten i Sverige? Eller handlar det bara om en tillfällig svacka? Framtida mätningar får visa vilket.

Tilliten är lägre och minskande i utsatta sociala grupper

Om det samhälleliga smörjmedel som en hög grad av social tillit är, skall fungera optimalt bör den vara stabil över tid och inte vara påtagligt lägre i olika sociala grupper. Men så idylliskt är inte läget. Vi har exempel på sociala grupper med en klart lägre tillit än genomsnittet. Vi har också välfärdspolitiska grupper där den sociala tilliten minskat under de senaste tjugo åren. Grupper som 2019 uppvisar klart lägre tillit än genomsnittet är unga, lågutbildade, arbetare, invandrare, arbetslösa och de som uppfattar sig vara vid dålig hälsa. Med andra ord, människor som tenderar att tillhöra socialt och ekonomiskt svagare grupper i samhället. I dessa grupper är andelen höglitare endast omkring 40-45 procent. Bland de som tillhör mera gynnade samhällsgrupper är andelen höglitare i snitt cirka 70 procent. Här återfinns högutbildade, högre tjänstemän och personer som uppfattar sig vara vid god hälsa (tabell 1).

I några sociala grupper kan vi spåra en viss nedgång av den sociala tilliten över tid. Om vi jämför andelen höglitare i slutet av 1990-talet med motsvarande andel 2018–2019 har den minskat något bland unga och också bland lågutbildade, arbetare, arbetslösa, personer som uppfattar sig vara vid ohälsa och allra mest tydligt bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning. En inte så uppmuntrande mönster avtecknar sig därmed i data. Det är framförallt välfärdspolitiskt exponerade och utsatta grupper som tappar i tillit. Dock, det förtjänar att noteras att invandrare inte återfinns bland de grupper som uppvisar en minskande tillit. När det gäller immigranter från utanför Europa, uppvisar de tvärtom en något ökande social tillit över tid. Detta sagt med reservation för att särskilt för denna grupp har SOM-undersökningarna ett relativt stort bortfall, dvs personer som väljer att inte svara. Det finns således en risk för att den grupp invandrare som svarar inte är representativa för gruppen invandrare. Å andra sidan, förändringen över tid kan vara korrekt även om svarsbortfallet är stort eftersom bortfallet i gruppen har varit stort alltsedan denna fråga började ställas 1996

Politiska skillnader i social tillit

Låg tillit, kanske gränsande till misstro, är definitivt inte bra för i ett samhälle, speciellt inte om det återfinns i större politiska grupperingar. Misstro mellan politiska grupperingar kan förgifta debattklimatet och försvåra samarbeten. Mot denna bakgrund är resultaten i tabell 2 särskilt viktiga. De visar andelen höglitare i olika politiska vänster-högergrupperingar och bland anhängare till olika partier. Resultaten är inte helt rosaskimrande. Det finns tydliga tecken på klara, och i vissa fall, ökande skillnader i social tillit mellan olika ideologiska inriktningar och mellan skilda partiets väljare. Personer som själva placerar sig klart till höger är inte lika ofta höglitare som personer till vänster. Det är ett mönster som förstärkts på senare år. Vi har börjat få en koppling mellan vänster-högerdimensionen och social tillit som innebär högre tillit till vänster än till höger. Ett sådant polariserat mönster fanns inte för femton–tjugo år sedan (se tabell 2).

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmännslig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2019 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57	58	57
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55	56	56
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44	42	43
30–49 år	64	59	57	58	60	61	63	61	60	57	57	58
50–64 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	61	62
65–85 år	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57	62	58
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43	46	43
Medellåg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49	51	49
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57	56	58
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70	71	70
Arbetslösa	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45	47	47
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67	68	67
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71	71	73
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57	59	57
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53	57	53
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54	55	54
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57	58	57
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59	60	63
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58	59	59
i Norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58	61	61
i Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43	42	47
utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45	42	46
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61	61	61
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36	35	44
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34	35	37
Subjektiv hälsa:												
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31	36	36
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55	58	54
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66	71	68

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare i SOM-undersökningarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2019.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i olika ideologiska och partipolitiska grupper, 1996–2019 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62	64	67	62	66	65
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65	65	66	64	63	67
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52	50	49	48	49	48
Något höger	62	65	62	62	57	64	66	66	64	61	61	59
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63	58	55	50	51	51
V	61	51	54	50	51	63	62	63	65	64	65	64
S	61	56	57	55	53	52	59	61	60	60	58	61
MP	53	55	49	53	67	65	70	69	70	67	74	66
C	60	67	58	55	54	59	72	70	68	68	67	69
FP/L	70	78	66	60	64	67	73	73	73	67	66	72
KD	66	59	56	56	55	63	66	67	71	54	59	57
M	62	60	57	57	59	62	66	66	63	57	59	59
SD	-	-	-	-	28	34	40	39	37	37	38	38
FI	-	-	-	-	-	-	68	60	71	55	61	-
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41	40	36	43	42	44
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45	39	47	41	43	42

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare i ett urval SOM-undersökningar. Svarspersonernas vänster–högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati (=bästa parti).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2019.

Partipolitiskt är skillnaden i social tillit förhållandevis beskedlig mellan sympatisörer till de äldre etablerade partierna. Andelen höglitare 2019 varierar mellan 57 och 72 procent bland väljare som stödjer V/S/MP/C/L/KD eller M. Bland sympatisörer till SD däremot är andelen höglitare klart lägre, endast 38 procent 2019, något högre än för tio år sedan men inte mycket högre. Låg tillit/misstro kännetecknar fortfarande Sverigedemokraternas sympatisörer. Två andra politiska grupper som också utmärks av tillit klart lägre än genomsnittet är personer som uppger sig inte stödja något parti och väljare som uppger att de röstar på partier utanför riksdagen. Det betyder att politiska ”utanförgrupper” i Sverige, liksom socialt utsatta grupper, tenderar att ha lägre tilltro till sina medmänniskor än vad som är fallet för genomsnittet av befolkningen. Detta är ett något oroande resultat för Sverige som ett välfärdssamhälle och för Sverige som en demokrati.

En prövning av Robert Putnams tes

Rakt uttryckt kan Robert Putnams omstridda hypotes formuleras på följande sätt för svenska förhållanden: Ju fler invandrare i en kommun, desto lägre grad av social sammanhållning. Vi har preciserat etnisk mångfald till andel invandrare och specificerat social sammanhållning via indikatorn social tillit. Vi använder måttet invandrare i allmänhet (födda utomlands) utan några vidare preciseringar. Det innebär naturligtvis en förenkling men i detta sammanhang är det vad som resursmässigt är möjligt. Efter den stora vågen av invandring 2015–2016 tror vi att måttet håller för vad som rimligen kan räknas som etnisk mångfald.

Antal/andel invandrare per kommun har vi mätt med hjälp av offentlig befolkningsstatistik (SCB, 2020). För att nå tillräckligt stor andel svarspersoner för kommunerna har vi använt graden av social tillit bland kommuninvånarna från resultaten från samtliga SOM-undersökningar där denna fråga varit med vilket är perioden 1996–2018. Materialet från alla dessa undersökningar omfattar hela 116 000 personer vilket gör det möjligt att beräkna den genomsnittliga andelen höglitare för Sveriges samtliga 290 kommuner. Endast fyra mycket små kommuner har då färre än 30 svarspersoner. Stockholm har cirka 9 500, Skövde över 500.

En första översiktlig analys av kopplingen mellan genomsnittsandelen invandrare (= födda utomlands, dvs. första generationens immigranter) och andelen höglitare i 290 svenska kommuner under perioden 1996–2018 visar på ett bra nära nollsamband. Det statistiska korrelationsmåttet (r) är -0.09 svagt negativt lutande men långt ifrån statistiskt signifikant.³ Således inget säkrat samband men möjligen en svag tendens i linje med Putnams tes – ju högre andel invandrare desto lägre social tillit.

Detta svaga mönster framträder något tydligare om ser på läget under de senaste åren efter den stora flyktingmottagningen 2015. Om vi delar in datamaterialet i tre tidsperioder, 2002–2006, 2008–2014 och 2015–2018, visar det sig att korrelationen mellan andel invandrare och andelen höglitare är noll med mycket svagt negativa samband utan statistisk signifikans i period ett och två, dvs. fram till 2014. Men i period 3 (2015–2018) kan ett något starkare samband iakttas. Korrelationen är nu -0.14 och det negativa sambandet är statistiskt signifikant på $p < .05$ nivån. Med andra ord ett något starkare stöd för Putnams test under senare år i Sverige. Men fortfarande totalt sett ett mycket svagt stöd.

Att det verkligen är ett svagt stöd, och att vi därtill inte är i närheten av att kunna börja tala om orsakssamband kan illustreras genom att vi studerar förändring över tid. Leder förändringar i andelen invandrare i kommunerna till att också andelen höglitare förändras? Putnams teori säger att en ökning av andelen invandrare skall ge upphov till att den sociala tilliten minskar. Gör den det i de svenska kommunerna?

Svaret på den frågan är ett klart nej. Alla svenska kommuner utan undantag har kunnat registrera att andelen invandrare ökat från åren 2002–2006 till 2007–2014 och vidare till 2015–2018. Om Putnams tes stämmer skulle det innebära att till-

liten i kommunerna först borde ha gått ner mellan period ett och två för att sedan ytterligare sjunka till period tre. Ett sådant mönster med två på varandra följande nedgångar i tilliten kan enbart noteras för 14 procent av kommunerna. I en renodlad slumpmodell skulle 25 procent av kommunerna uppnått två på varandra minskande nivåer på tilliten. Om Putnams tes ska få stöd i en dynamisk analys måste andelen kommuner med sjunkande social tillit klart överstiga slumputfallet som är 25 procent. Detta är långt ifrån fallet i vår analys. Slutsatsen blir densamma om vi begränsar oss till att endast kartlägga nedgången i tillit vid ett tillfälle. Dylika nedgångar finner vi i endast 42 procent av de möjliga fallen. Och det är klart färre fall än de 50 procent som en slumpförändring skulle ge. Återigen således inget eller mycket svagt stöd för Putnams tes.

En dynamisk regressionsanalys med förändringar i andelen invandrare som förklarande (oberoende) variabel och förändring i andel höglitare som den (beroende) variabel som skall förklaras mellan period ett (2002–2006) och period två (2007–2014) visar inte på några resultat som stödjer Putnams teori. Korrelationen är noll och regressionslinjen till och med svagt uppåtgående (dvs. fler invandrare ger upphov till ökad tillit), således tvärtemot vad som vi skulle förvänta oss utifrån Putnams tes. Motsvarande analys för förändringarna mellan period två (2007–2014) till period tre (2015–2018) indikerar dock ett visst mönster i enlighet med Putnams tes. Korrelationen (r) är -0.08 och regressionslinjen lutar negativt, men återigen är detta inte statistiskt signifikant. Inget säkerställt stöd således för Putnams tes, men ett resultat med en svag tendens åt hans håll.

Vår dynamiska analys byggd på data från de senaste åren ger således något mer stöd åt Putnams tes än testerna utifrån äldre data. Ett liknande resultat gav våra tvärsnittsanalyser. Perioden 2015–2018 uppvisar ett något tydligare sambandsmönster mellan etnisk mångfald och social tillit i svenska kommuner än tidigare perioder under 2000-talet. Man bör dock hålla i minnet att den svenska flyktingmottagningen 2014–2016 var exceptionellt omfattande, med 163 000 personer bara år 2015. Som en jämförelse kan nämnas att om t.ex. Storbritannien under samma tid skulle tagit emot lika många flyktingar i förhållande till sin population skulle det handla om närmare 900 000 men landets faktiska mottagande stannade under 40 000. Danmark, Norge och Finland tog vardera emot knappt 30 000 flyktingar under detta exceptionella år, dvs mindre än en femtedel av vad Sverige tog emot.

Putnams tes om ett negativt samband mellan lokal etnisk mångfald och social tillit visar sig ha ett mycket svagt empiriskt stöd i Sverige. Men stödet är måhända på väg att öka. Resultaten från analysen av de allra senaste åren visar på ett något starkare samband. Putnams tes kan således inte avfärdas helt. Vissa samband i linje med hypotesen kan spåras i svenska data. Visserligen svaga samband men dock i hypotesens riktning. Och svaga samband, liksom små sår, skall inte underskattas. Putnams normativt besvärande tes kommer vi inte att kunna undvika att fortsätta analysera under kommande år.

Noter

- ¹ Priset instiftades 1994 av Skytteanska stiftelsen i Uppsala. Årligen delas 500 tkr ut till den forskare som enligt stiftelsens mening lämnat det viktigaste bidraget till den statsvetenskapliga forskningen. Det utdelas till minne av riksrådet Johan Skytte som 1622 inrättade en professur i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet, en lärostol som anses vara världens äldsta, alltjämt i funktion existerande professur i statsvetenskap.
- ² Terminologin inom forskningen varierar. Social tillit benämns ibland generell tillit, ibland mellanmänsklig tillit. Psykologer använder ibland termen horisontell tillit. Vi har här valt benämningen social tillit, men alla fyra termerna står som vi uppfattar det för samma sak. Partikulär tillit avser något annat, oftast tillit till grannar och nära bekanta/vänner. Tillit till ”utgrupper” avser vanligen förtroende för olika minoritetsgrupper. Slutligen finns det många studier av tillit till statens institutioner, politiska partier, organisationer, stora företag och internationella organisationer med mera. Sådant tillit brukar benämnas vertikal tillit.
- ³ Ett stort tack till Per Hedberg och Richard Svensson för assistans med data-analyserna. Analyserna baseras på bivariata regressioner med andel höglitare i kommunen som den beroende variabeln och andel invandrare i kommunen som den oberoende variabeln. För ytterligare information gällande analyserna, se appendix som finns tillgängligt på SOM-institutets hemsida.

Referenser

- Alesina, Alberto & Eliana La Ferrara (2002). Who Trusts Others? *Journal of Public Economics* 85(2):207-34.
- Allport, Gordon W (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Andreasson, Ulf (2017). *Trust - the Nordic Gould*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: The Free Press.
- Blalock, Hubert M. (1967). *Toward a Theory of Minority-Group Relations*. New York: Wiley.
- Broms, Rasmus (2016). *Taxation and Government Quality*. Göteborg: Göteborgs universitet, statsvetenskapliga institutionen.
- Castiglione, Dario, Jan W. Van Deth & Guglielmo Wolleb (2008). *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- Charron, Nicholas & Bo Rothstein (2018). Regions of Trust and Distrust: How Good Institutions Can Foster Social Cohesion. I U. Bernitz, M. Mårtensson, L. Oxelheim & T. Persson (red) *Bridging the Prosperity Gap in the EU: The Social Challenge Ahead*. Cheltenham: Edward Elgar.

- Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Durlauf, Steven N. (2002). Bowling Alone: A Review Essay. *Journal of Economic Behavior & Organization* 47:259-73.
- Fredholm, Simon (2017). *Generalized Social Trust and Ethnic Diversity*. Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Gesthuizen, Maurice, Tom van der Meer & Peer Scheepers (2009). Ethnic Diversity and Social Capital in Europe: Tests of Putnam's Thesis in European Countries. *Scandinavian Political Studies* 32(2):121-42.
- Gustavsson, Magnus & Henrik Jordahl (2008). Inequality and Trust in Sweden: Some Inequalities Are More Harmful Than Others. *Journal of Public Economics* 92(1-2):348-65.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2017). Trusting Other People. *Journal of Public Affairs* 17(1-2).
- Jonas, Michael (2007, 5 augusti). The Downside of Diversity. *The Boston Globe*.
- Kokkonen, Andrej, Peter Esaiasson & Mikael Gilljam (2015). Diverse Workplaces and Interethnic Friendship Formation—a Multilevel Comparison across 21 Oecd Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41(2):284-305.
- Larsen, Christian Albrekt (2013). *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and De-Construction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: Oxford University Press.
- Laurin, Urban (1986). *På heder och samvete: Skattefuskets orsaker och utbredning*. Stockholm: Norstedt.
- Levi, Margaret (1996). Social and Unsocial Capital. A Review Essay of Robert Putnam's Making Democracy Work. *Politics & Society* 24(1):45-55.
- Lloyd, John (2006, 6 oktober) Study Paints Bleak Picture of Ethnic Diversity. *Financial Times*.
- Marglin, Stephen A (2008). *The Dismal Science: How Thinking Like an Economist Undermines Community*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ortiz-Ospina, Esteban & Max Roser (2020). "Trust." Published online at OurWorldInData.org: Our World in Data.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies* 30(2):137-74.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat - Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe. *American Sociological Review* 60(4):586-611.

- Rothstein, Bo (1997). Sociala fällor och tillitens problem. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ett missnöjdt folk?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2005). *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo (2018). How the Trust Trap Perpetuates Inequality. *Scientific American*.
- SCB, Statistikmyndigheten SCB (2020). *Befolkning efter födelseland, ålder och kön. År 2000–2019*. Hämtad från http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__BE__BE0101__BE0101E/FodelselandArK/
- Schaeffer, Merlin (2014). *Ethnic Diversity and Social Cohesion. Immigration, Ethnic Fractionalization and Potentials for Civic Action*. Franham, Surrey: Ashgate.
- Steinmo, Sven (2018). *The Leap of Faith: The Fiscal Foundations of Successful Government in Europe and America*. Oxford: Oxford University Press.
- Tinggaard Svendsen, Gert & Gunnar Lind Haase Svendsen (2009). *Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Uslaner, Eric M. (2012). *Segregation and Mistrust: Diversity, Isolation, and Social Cohesion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M. (2018). *The Oxford Handbook on Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.
- van der Meer, Tom & Jochem Tolsma (2014). Ethnic Diversity and Its Effects on Social Cohesion. *Annual Review of Sociology* 40: 459–478

FRAMGÅNG FÖDER FÖRTROENDE – FÖRTROENDE FÖDER FRAMGÅNG

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Den mellanmännskliga tilliten i Sverige är fortsatt stabilt hög 2020. Viruspandemin har så långt (dvs fram till mitten av oktober 2020 då merparten av enkätdata inkommit) inte påverkat den svenska tilliten negativt. Svenska folket litar fortfarande i mycket stor utsträckning på andra människor. Det sedan tidigare välkända mönstret att personer med hög social tillit har en tendens att tillhöra etablerade och socioekonomiskt gynnade grupper också är fortsatt klart iakttagbart. Det är framgångsrika människor som uppnått en hög ålder, är friska och välbärgade och som är nöjda med sin livssituation som tenderar att ha högst tillit till sina medmänniskor. Människor med sämre resurser och i mer utsatta omständigheter uppvisar ofta lägre tillit. Frågan om hur detta samband mellan ”framgång” och social tillit diskuteras utifrån två olika teoretiska perspektiv – ett där framgång föder tillit och ett annat där tillit skapar framgång.

Ett välkänt resultat inom forskningen om social tillit är att personer med hög grad av tillit till andra människor ofta tillhör etablerade och socioekonomiskt gynnade grupper. Forskningen visar att människor i mer utsatta och resurssvaga omständigheter tenderar att ha lägre tillit. Mönstret återfinns inte bara i Sverige utan det har dokumenterats i de flesta länder där studier av detta görs (Putnam, 2000:138). Personer med hög utbildning tenderar att ha högre tillit till andra människor jämfört med personer med lägre utbildning. Detsamma gäller för personer som uppfattar sig vara vid god hälsa och som förvärvsarbetar jämfört med personer som anser sig vara sjukliga och som är arbetslösa (Holmberg & Rothstein, 2017). Resursrika och framgångsrika personer tenderar således att vara ”höglitare” och resurssvaga personer tillhör oftast gruppen ”läglitare”. En central fråga i denna forskning är naturligtvis hur orsakssambandet ser ut. Är det initial social och ekonomisk framgång som gör att man blir höglitare eller är det tvärtom, de som redan som barn kommit att bli höglitare som sedan blir framgångsrika? Föder framgång tillit eller är det misstro till andra människor som förhindrar framgång?

Vi skall här inte i någon mer egentlig mening testa dessa mot varandra stående teorier eftersom våra data inte fullt ut räcker till för att göra så. För att metodologiskt kunna göra detta måste man utföra experiment. Vi har inte gjort några sådana utan begränsar oss till att undersöka om förtroende är fortsatt kopplat till

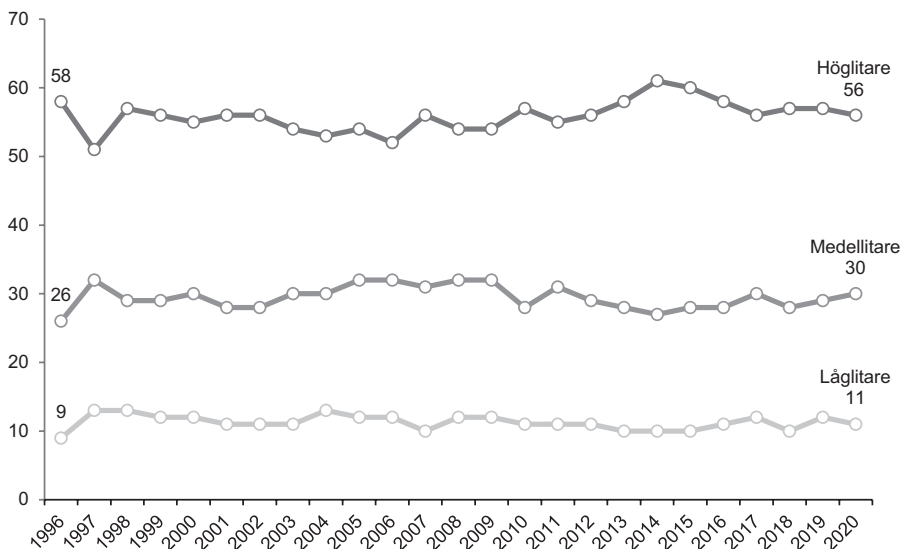
social och ekonomisk framgång i Sverige pandemiåret 2020. Har rika och friska högre tillit till andra människor än fattiga och sjuka?

Hög och stabil social tillit i Sverige

Det ”nordiska guldets” – den höga tilliten människor emellan – är intakt och lever i högönsklig välmåga i Sverige (Andreasson, 2017). De nordiska länderna utmärker sig internationellt med att ha högst social tillit i världen bland sina medborgare. Resultaten från SOM-undersökningen 2020 visar att den svenska tillitsnivån fortsatt är hög och att den så långt inte har skadats och sänkts av coronaepidemin.

I de nationella SOM-undersökningarna mäts den mellanmännsliga tilliten på en skala mellan 0 (det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Spörsmålet introduceras i frågeformuläret med följande fråga. ”Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet”. Byggt på en klassificering utformad när SOM-institutet började med denna enkätfråga för nu 25 år sedan (Rothstein, 1997) indelas de svarande i tre grupper: låglitare (placeras sig på 0–3), mellanlitare (4–6) och höglitare (7–10).

Figur 1 Mellanmännslig tillit i Sverige, 1996–2020 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 ('Det går inte att lita på människor i allmänhet') och 10 ('Det går att lita på människor i allmänhet'). De som inte svarat (2–6 procent per år) ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2020.

Majoriteten av svenskar har sedan mätningarna påbörjades i mitten av 1990-talet placerat sig högt på tillitsskalan och kunnat klassificeras som höglitare. Andelen har hållit sig märkvärdigt stabil, 55–61 procent. I den senaste mätningen pandemiåret 2020 är utfallet 56 procent, i stort sett samma som året innan (57 procent). Båda resultaten är något lägre än rekordsiffran på 61 procent från 2014. I premiärmätningen 1996 var andelen höglitare 58 procent. De mera modesta mellanlitarna är klart färre, cirka 25–30 procent genom åren. Mest ovanliga är de förmodligen rätt så misstänksamma låglitarna med andelen 11 procent år 2020. Huvudslutsatsens från SOM-undersökningarnas tjugofemåriga mätningar av den sociala tilliten i Sverige är mycket tydlig. En hög och stabil nivå råder. På den svenska tillitsfronten således intet nytt. Det nordiska tillitsguldets glimmar fortsatt i Sverige och någon tendens till nedgång av den sociala tilliten i Sverige kan inte skönjas och vi kan så långt inte belägga någon negativ effekt av den pågående coronaepidemin.

Stabilitet är också det generella mönstret, i de flesta länder där detta undersöks är nivån på den sociala tilliten tämligen stabil. Ett markant undantag är emellertid USA. När de första undersökningarna gjordes runt 1960 låg den amerikanska tilliten på samma höga nivåer som i Norden, närmare sju av tio ansåg att människor i allmänhet var att lita på. Därefter har detta sjunkit och i de senaste undersökningarna är det enbart runt 25 procent som säger sig instämma i påståendet av de flesta människor går att lita på (Rothstein, 2018).

Högre tillit bland resursstarka och socioekonomiskt gynnade grupper

Vår förväntan utifrån tidigare resultat är att olika brett definierade framgångsrika grupper i samhället skall ha en tendens att uppvisa högre tillitsnivåer än genomsnittet. Detta är också vad som visas i våra resultat i tabell 1 och 2. Bland personer som tillhör mer framgångsrika grupper såsom högutbildade, högre tjänstemän, höginkomsttagare och de som uppfattar sig vara vid god hälsa håller sig andelen höglitare kring 65–70 procent. Kontrasten är stor om vi jämför med människor med en svagare social eller ekonomisk situation i samhället. Bland lågutbildade, arbetare, låginkomsttagare, arbetslösa, unga (som vanligen inte har hunnit etablera sig i samhället), invandrare samt de med sjuk-och aktivitetsersättning och de med sämre hälsa är andelen höglitare cirka 40–45 procent.

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2020 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57	56
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068	11 127
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57	58	57	57
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55	56	56	54
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44	42	43	40
30–49 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	57	58	55
50–65 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	61	62	62
65–85 år	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57	62	58	59
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43	46	43	45
Medelläg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49	51	49	48
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57	56	58	59
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70	71	70	68
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45	47	47	47
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67	68	67	66
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71	71	73	69
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57	59	57	58
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53	57	53	56
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54	55	54	52
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57	58	57	58
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59	60	63	58
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58	59	59	58
I Norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58	61	61	56
I Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43	42	47	45
Utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45	42	46	41
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61	61	61	61
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36	35	44	37
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34	35	37	36
Subjektiv hälsa:													
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31	35	36	36
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55	36	54	54
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66	62	68	67

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2020.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit efter civilstånd, inkomst, livstillfredsställelse och grad av extrovert personlighet, 2020 (procent)

	Andel höglitare	Antal svarspersoner
Samtliga	56	11 127
Ensamstående/singel	48	2 491
Änka/änkling	59	414
I ett förhållande	51	753
Sambo	56	2 074
Gift/reg. Partnerskap	62	5 114
Hushållsinkomst/år		
Max 300 000	46	2 405
301 000–700 000	56	4 197
Mer än 700 000	66	3 549
Nöjd med livet		
Mycket	67	4 110
Ganska	53	5 871
Inte särskilt	33	727
Inte alls	30	132
Ser sig själv som sällskaplig/utåtriktad		
Stämmer absolut	63	404
Stämmer ganska bra	60	752
Varken eller	50	394
Stämmer ganska dåligt	46	176
Stämmer absolut inte	41	61

Kommentar: För frågans lydelse om tillit, se figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2020.

En ytterligare belysning av sambandet mellan framgång och hög grad av mellanmänsklig tillit är resultaten i tabell 2. Tvåsamhet i ett etablerat förhållande är tydligt förknippat med högre tillit till andra människor. Ensamhet – eller som det också heter – singellivet, hör mer samman med lägre social tillit. Intressant nog ser det likartat ut i alla olika åldersgrupper från de yngsta till de äldsta. Tvåsamhet är förknippat med hög social tillit – mer så än att leva ensam. Till detta kommer att två socialpsykologiska framgångsindikatorer – att vara nöjd med sitt liv och att uppfatta sig själv som sällskaplig/utåtriktad, uppvisar tydliga samband med hög social tillit. Ju mer nöjd man är med sitt leverne, desto större sannolikhet att man uppfattar att de flesta andra människor går att lita på. Och ju mer sällskaplig du anser dig vara, desto mer litar du på andra människor. Extroverta personer tenderar att oftare vara höglitare än de som anser sig vara introverta.

När vi prövar om de studerade variablerna som indikerar framgång har något fristående samband med hög social tillit, efter det att övriga framgångsvariabler inkluderats i multivariata

Regressionsanalyser, visar det sig att i de flesta fall kan självständiga ”effekter” iakttas.¹ Tre variabelers samband med social tillit reduceras dock till insignifikans när övriga framgångsfaktorer kontrolleras. De har med andra ord ingen självständig koppling till människors grad av tillit. De variablerna är om man är arbetslös, uppbär sjuk- och aktivitetsersättning eller lever i tvåsamhet. Starkast självständigt samband har god hälsa, nöjd med livet och hög ålder. Att uppnå en hög ålder med bibehållen god hälsa och att vara nöjd med livet är således positivt för tilliten till andra människor. Att vara ung med sviktande hälsa och känna sig missnöjd med livet är sämre. Lägg därtill att hög inkomst också har ett självständigt samband med tillit och vi ser att ett rätt så tydligt mönster framträder. Det är framgångsrika människor som uppnått en hög ålder, är friska och välbärgade och som är nöjda med sin livssituation som tenderar att ha högst tillit till sina medmänniskor.

Vad kan förklara sambandet mellan framgång och förtroende?

Som inledningsvis nämndes finns det två olika teorier som försöker förklara sambandet mellan social och ekonomisk framgång och förtroende. Den första, som bland annat lanserats av Jan Delhey och Kenneth Newton (2003), betonar att det är social och ekonomisk framgång som ger upphov till social tillit. Och motsatt, mindre framgångsrika resurssvaga personer vågar ofta inte lita på andra människor i allmänhet. Skälet till detta enligt Delhey och Newton är att det alltid finns en risk med att lita på en annan person eftersom personen ifråga kan visa sig vara opålitlig. Att missta sig när det gäller vem man kan lita på och bli lurad och bedragen kan vara nog så kostsamt både ekonomiskt och emotionellt. Resursstarka personer, som både har det bättre ställt ekonomiskt och tillgång till omfattande sociala nätverk, har då enligt Delhey och Newton mera råd att ta sådana risker medan resurssvaga personer uppfattar sig inte ha råd med detta. Det är, vill vi understryka, inte en dygd att vara en tillitsfull person eftersom om man misstar sig kan det straffa sig dyrt. Att lita på en person eller en grupp människor som vill utnyttja, bedra eller till och med skada en kan vara synnerligen farligt. Således, att vara pålitlig är en dygd, men att aningslöst lita på andra människor är inte att rekommendera. Alltnog, denna riskteori understryker att fattiga och sårbara människor inte anser sig ha råd att ta risker i sina relationer till andra människor om de uppfattar att det finns en aldrig så liten möjlighet att deras förtroende kan komma att missbrukas. Därför tar de ”det säkra före det osäkra” och väljer att inte lita på människor i allmänhet. De litar i allmänhet enbart på personer som står dem mycket nära såsom familjemedlemmar och långvariga vänner men ser med misstro på människor utanför denna krets. Detta gör att de ofta går miste om en mängd sociala och yrkesmässiga ”fördelaktiga utbyten” vilket gör att de förblir resurssvaga.

I motsats till detta kan man som ovan nämnts anta att ekonomiskt starka personer vågar ta större risker därför att de anser sig kunna bära kostnaden om deras tillit skulle missbrukas. Detta åstadkommer för dem själva och för motparten ”fördelaktiga utbyten” vilket ytterligare stärker deras ställning. Framgångsrika personer som vågar ta risken att lita på andra har dessutom ofta tillgång till breda sociala nätverk. Dessa kan vara av stort värde när man till exempel söker ett nytt jobb, en ny bostad eller en ny partner.

Bristen på tillit kan enligt denna teori också förklara varför låglitare tenderar att vara både resurssvaga och möjligen också ensamstående. Detta eftersom ett ”emotionellt utbyte” som kan leda till en långvarig tvåsamhet rimligen måste inledas med att man vågar lita på att ”hennes” inte skall bedra, utnyttja eller skada en själv. För att summera: Enligt denna riskteori, som alltså förefaller få stöd av våra data, är det personer som av olika anledningar initialt är socialt och ekonomiskt framgångsrika som blir höglitare. Framgång skapar tillit.

En helt motsatt teori har emellertid lanserats av socialpsykologen Toshio Yamagishi (2001, 1999, 2011). Hans teori betonar att det tvärtom är tillit som ger upphov till framgång. Han menar att när människor svarar på frågan om de anser att det i allmänhet går att lita på andra människor, så svarar de delvis på en annan fråga. Nämligen om de själva anser att de kan skilja på människor som är pålitliga från de som är opålitliga. Yamagishi benämner denna förmåga ”social intelligens”, vilket är en egenskap som då skulle präglade våra höglitare.

Enligt Yamagishi är ”social intelligens” något man lär sig genom omfattande interaktioner med andra människor redan som barn. Framförallt när man har att interagera med andra som inte är av ”samma sort” som en själv. Enligt denna ”social intelligens” teori har människor som under unga år uppövat förmågan att, genom tolkning av en mängd subtila signaler, skilja mellan de som man bör lita på och de som man inte bör lita på, en stor fördel i livet. Nämligen att de lyckas skapa en stor mängd relationer (ekonomiska, sociala, yrkesmässiga, emotionella) med personer som är att lita på vilket leder till många för båda parter ”positiva utbyten”. Han visar till exempel att höglitarstudenter når betydligt bättre studieresultat än låglitarstudenter även när man kontrollerar för deras studieprestationer i början av utbildningen. Hans förklaring är att höglitarstudenterna använder sin uppövade sociala intelligens till att skapa positiva utbyten med andra studenter, till exempel att man organiserar sig i frivilliga studiegrupper där man hjälper varandra.

Yamagishi redogör för ett antal experiment han och hans kolleger utfört som alla indikerar att höglitare är mera mottagliga för information som signalerar opålitlighet samt att de kan avgöra pålitlighet hos andra bättre än låglitare (Yamagishi, 2001). Bristen på sådan social intelligens gör att låglitare ofta gör misstag när de väl tar risken att lita på någon annan, vilket i sin tur förstärker deras misstro mot andra människor i allmänhet, vilket i sin tur gör dem mindre benägna att söka produktiva samarbeten med andra människor. De misslyckas helt enkelt oftare än andra i sina bedömningar om ifall andra individer är att lita på. Detta skapar i sin tur en ”ond

cirkel” av misstro och bristande social intelligens, genom att de alltmer undviker att överhuvudtaget inleda relationer med andra som kan innebära risk för att de blir lurade. De hamnar därmed i en situation där vad de än gör så förlorar de. Inleder de relationer med andra personer, gör deras brist på social intelligens att de ofta blir besvikna, vilket i nästa led ökar deras misstro mot andra människor. Isolerar de sig, minskar deras förmåga att lära sig skilja mellan personer som är att lita på och de som inte är att lita på, vilket minskar deras chanser till positivt utbyte med andra. Eller med andra ord: Misstro förhindrar framgång.

Vilken av dessa båda intressanta teorier som ger den tyngsta förklaringen till det samband mellan framgång och tillit som vi ser i våra svenska data kan vi som sagt inte avgöra. Vi hoppas emellertid att andra (läs: yngre och skickligare) forskare skall ta vid, inte minst eftersom det finns mycket intressanta policyimplikationer av detta, inte minst för hur vi organiserar utbildningen av förskole- och skolbarnen i Sverige.²

Noter

- ¹ Vi vill som framgått förklara graden av social tillit (den beroende variabeln) och de variabler vi undersöker som vi tror kan förklara variationen i social tillit (de oberoende variablerna) är Hög inkomst, Högre tjänsteman, Hög utbildning, Hög ålder, Arbetslös, Sjuk- och aktivitetsersättning, Invandrare, God hälsa, Utåtriktad, Tvåsamhet och Nöjd med livet. Alla dessa variabler utom Arbetslös, Sjuk- och aktivitetsersättning och Tvåsamhet uppvisar statistiskt signifikanta samband med social tillit. Tydligast samband har God hälsa, Nöjd med livet och Ålder. Den förklarade variansen (R^2) i den multivariata analysen är 11 procent. Vi tackar Richard Svensson vid Valforskningsprogrammet för hjälp med regressionsanalyserna.
- ² Eftersom vi båda är statsvetare kan vi inte undgå att rapportera hur andelen höglitare ser ut inom olika ideologiska och partipolitiska grupper i SOM-undersökningen 2020. Motsvarande tidigare resultat återfinns i vår rapport från förra året (Holmberg & Rothstein, 2020). Klart till vänster 65 procent, något till vänster 65 procent, varken eller 49 procent, något till höger 59 procent, klart till höger 45 procent. V 62 procent, S 61 procent, MP 70 procent, C 72 procent, L 68 procent, KD 63 procent, M 57 procent, SD 36 procent, övriga partier 39 procent, inget parti 40 procent. Den mellanmännsliga tilliten är högre till vänster och bland sympatisörer till Januariöverenskommelsens partier. Tilliten är lägre till höger och bland det nya konservativa blockets anhängare. Detta mönster är ett nytt fenomen som kan spåras endast några få år tillbaka i tiden.

Referenser

- Andreasson, Ulf (2017). *Trust – The Nordic Gould*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Delhey, Jan, & Kenneth Newton. 2003. Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European Societies* 5 (2):93–137.
- Holmberg, Sören, & Bo Rothstein (2017). Trusting other people. *Journal of Public Affairs* 17 (1):18–28.
- Holmberg, Sören, & Bo Rothstein (2020). Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten. I Ulrika Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red) *Regntunga skyar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Putnam, Robert D (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rothstein, Bo (1997). Sociala fällor och tillitens problem. I Sören Holmberg & Lennart Weibull *Ett missnöjt folk?*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (november 2018). How the Trust Trap Perpetuates Inequality. *Scientific American*.
- Yamagishi, Toshio (1999). Trust, Gullibility, and Social Intelligence. *Asian Journal of Social Psychology* 2 (1):145–61.
- Yamagishi, Toshio (2001). Trust as a form of social intelligence. I Karen S. Cook (red) *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Yamagishi, Toshio (2011). *Trust: The Evolutionary Game of Mind and Society*. London & New York: Springer.

DEN SVENSKA TILLITEN FORTSATT HÖG – MEN SJUNKER I UTSATTA GRUPPER

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Det är dags för lite alarm. Graden av mellanmännisklig tillit är fortsatt hög i Sverige. Och coronapandemin har inte försvagat den. Men när det gäller tilliten i vissa socialt utsatta grupper är resultaten mindre uppmuntrande. I flera välfärdspolitiskt exponerade grupper återfinns en lägre och en minskande tillit under 2000-talet. Det gäller bland arbetslösa, bland personer med sjuk- och aktivitetsersättning, bland människor med dålig hälsa och bland unga. I vissa politiska grupperingar är den mellanmänniskliga tilliten också påtagligt lägre än bland svenskar i allmänhet – exempelvis bland personer utan partipreferenser eller med politisk hemvist hos Sverigedemokraterna. Sammanlagt omfattar dess politiska ”utanförgrupper” upp emot 30 procent av nutidens svenska valmanskår. Vi talar inte om någon liten försumbar minoritet. Lite alarm är alltså påkallad. Allt är inte gott och väl med den mellanmänniskliga tilliten i höglitarlandet Sverige.

Sverige tillsammans med övriga nordiska länder har sedan länge utmärkts av en internationellt sett exceptionellt hög grad av tillit människor emellan. Det har talats om ett nordiskt guld som sänker alla transaktionskostnader i samhället. Och gör det mesta mindre tungrott och mer effektivt när det kommer till beslutsfattande och mänskligt umgänge. Eventuella farhågor för att coronapandemin ska ha försvagat detta guld kan stillas. Pandemin har inte påverkat den höga svenska tilliten negativt. Förtroendet för människor i allmänhet – den generella mellanmänniskliga tilliten – är fortsatt hög i Sverige. Det visar mätningar från den nationella SOM-undersökningen 2021.

Att resultatet med den fortsatt höga tilliten är viktigt inser man om man ser på sambandet mellan coronapandemin och tillit i omvänd ordning och frågar om graden av mellanmännisklig tillit kan ha påverkat hur framgångsrikt olika länder hanterade pandemin? Svaret på frågan är ett klart ja enligt den forskning som hittills har publicerats. Mest övertygande är en stor studie som omfattar 177 länder, publicerad i den medicinska tidskriften *The Lancet* (Bollyky m.fl., 2022). En slutsats som poängteras i studien är: ”If ...all countries...attained...interpersonal trust measured in Denmark...might have reduced global infections by...40.3 %” (Bollyky m.fl., 2022:1). Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2021 ger också stöd för teorin om att social tillit kan vara en faktor som spelar roll för hur

bekämpningen av covid-19 lyckas. Människor med en hög grad av mellanmänsklig tillit vaccinerar sig exempelvis i högre utsträckning än personer med låg tillit.¹ Detta minskar i sin tur smittspridningen och risken för allvarlig sjukdom och död. Det är svårt att mer tydligt påvisa betydelsen av hög mellanmänsklig tillit för samhället och för individuella människor. Den minskar inte bara transaktionskostnader, den minskar också risken för livshotande sjukdomar och för tidig död.

Betydelsen av en hög grad av mellanmänsklig tillit är svår att överskatta. Det är verkligen ett guld, ett slags positivt socialt kapital. Det är ett helt centralt smörjmedel i ett välfungerande samhälle. Om de flesta människor i ett samhälle är pålitliga och uppfattar att andra människor också är pålitliga går det mesta bättre. Beslut kan fattas fortare och med mindre krångel vilket håller nere olika kostnader. Fördelaktiga utbyten människor emellan, såväl ekonomiska som sociala, kommer oftare och lättare tillstånd om parterna uppfattar varandra som pålitliga. Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen (Holmberg & Rothstein, 2016).

Men fördelen med en genomsnittligt hög tillit blir mindre om det i samhället finns olika antalsmässigt mindre grupper med en klart lägre grad av tillit. Det kan skapa problem – inte bara för de aktuella grupperna och för de individer som har en sådan inställning till sina medmänniskor – utan också för samhället i stort. Låg tillit bland vissa grupper blir som ett slags grus i maskineriet. Verksamheter som inbegriper låglitande grupper riskerar att ta längre tid och bli extra kostsamma och därmed mindre effektiva. Det kan i sin tur utvecklas till en negativ spiral som kan få spridningseffekter och leda till en mer generell nedgång i den mellanmänskliga tilliten.

Det bästa och mest önskvärda tillståndet är om olika gruppsskillnader i graden av tillit är så liten som möjligt i ett samhälle. Unga och äldre, kvinnor och män, arbetare och tjänstemän, inrikes- och utrikesfödda, arbetslösa och förvärvsarbetande, sjuka och friska, boende i städer och på landsbygd, olika partiers anhängare, väljare ideologiskt till vänster eller till höger – alla ska normativt sett och i den bästa av världar ha en hög, och i allt väsentligt lika hög, mellanmänsklig tillit. Eventuella skillnader ska vara små. Därtill över tid ska den höga tilliten bestå och möjliga smärre skillnader inte bli större.

En i olika sociala och politiska grupper jämn, stabil och hög tillit är vad vi normativt önskar oss. Frågan är i vilken utsträckning som den förhoppningen är uppfylld i Sverige. Vi har tidigare undersökt frågeställningen och funnit vissa sprickor i kristallen för höglitarlandet Sverige (Holmberg & Rothstein, 2015, 2017, 2018). Det finns flera storleksmässig små sociala grupper med klart lägre mellanmänsklig tillit som dessutom är på nedgång över tid. Tecken finns på att ett mer fragmentiserat samhälle med större skillnader mellan hög- och låglitare håller på att rota sig i Sverige. Det är en utveckling som manifesteras ytterligare genom att ett politiskt parti med anhängare med tydligt lägre mellanmänsklig tillit än genomsnittet vuxit sig allt starkare under de senaste tio åren. Det partiet är Sverigedemokraterna.

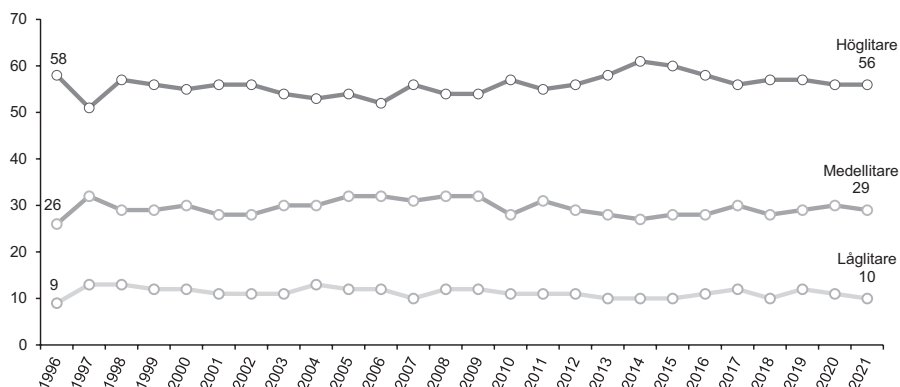
Alarmism är ett för starkt ord i sammanhanget, men resultaten är uppseendeväckande nog för att motivera en förnyad prövning av om dessa förhållanden fortfarande gäller. Den normativa önskehypotesen om en hög, stabil och jämnt spridd mellanmännisklig tillit i Sverige kan nu prövas på ett större och utvidgat undersökningsmaterial. Våra tidigare tester omfattade resultat från den nationella SOM-undersökningar åren 1996–2017. Nu kan vi lägga till resultat från ytterligare fyra studier under åren 2018–2021.

Fortsatt hög tillit i Sverige

Den genomsnittliga graden av mellanmännisklig tillit är fortfarande hög i Sverige och i huvudsak stabil. Någon tydlig och mer långsiktig nedgång som i flera länder i Syd- och Östeuropa och i USA kan inte iakttas (Holmberg & Rothstein, 2017; Trädgårdh, 2021).² En kortsiktig effekt av coronapandemin kan heller inte noteras. De detaljerade resultaten av SOM-institutets nationella tillitsmätningar redovisas i figur 1.³

I de nationella SOM-undersökningarna mäts den mellanmänniskliga tilliten finfördelat på en elvgradig skala mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Enkätfrågan inleds på följande sätt: ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?” De svarande delas in i tre grupper i enlighet med en klassificering som Bo Rothstein (1997) utformat: Låglitare (kryssar för 0–3 på skalan), Medellitare (4–6) och Höglitare (7–10).

Figur 1 Mellanmännisklig tillit i Sverige, 1996–2021 (procent)

Kommentar. Frågan löd: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvarades på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. De som inte svarat på frågan ingår i procentbasen (ungefär 2–6 procent av respondenterna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2021.

De flesta svenskar har ända sedan mätningarna inleddes i mitten av 1990-talet kvalificerat sig som höglitare. Andelen har varit mycket likartad genom åren och hållit sig mellan 55–61 procent. I den nationella SOM-undersökningen senaste mätning 2021 är resultatet 56 procent, något lägre än rekordet på 61 procent från valåret 2014. I den första studien 1996 var andelen höglitare 58 procent.

De inte lika tillitsfulla medellitarna är färre med andelar kring 26–30 procent över tid. Mest ovanliga är låglitare. Deras andel har varierat mellan 9–12 procent genom åren.

Huvudresultatet är att mycket lite har förändrats under de tjugofem år som vi systematiskt har mätt graden av mellanmännisklig tillit i Sverige. Stabilitet på en hög nivå råder.

Tydliga gruppskillnader som ökar över tid

Vår normativa önskehypotes om inga eller obetydliga skillnader i tillit mellan olika samhällsgrupper får däremot inget stöd. Tillitsresultaten för flera viktiga grupper uppvisar visserligen mycket begränsade skillnader – två exempel är kvinnor och män som i allt väsentligt har samma höga grad av social tillit, och boende på landsbygd, i städer och i storstäder, där storstadsbor ligger i topp även om differensen till landsbygdsbor ofta är liten.⁴ Men för många andra sociala grupper är skillnaderna klart större. Det gäller exempelvis för unga (16–29 år) med en tydligt lägre tillit, liksom för lågutbildade, arbetare och personer som invandrat från länder utanför Norden. I dessa grupper håller sig andelen höglitare kring 40–45 procent i de senaste mätningarna jämfört med genomsnittet på 56 procent för befolkningen som helhet. Det finns emellertid grupper med ännu lägre tillit. Det gäller socialgrupper med olika former av utsatthet och som därför är extra beroende av välfärdssamhället. Tre exempel är arbetslösa, människor med dålig hälsa och personer med sjuk-/aktivitetsersättning. Bland dem är andelen höglitare i genomsnitt endast cirka 35 procent (se tabell 1).

Dessa resultat kan jämföras med tillitsnivåerna hos de sociala grupper som hyser högst generell tillit till sina medmänniskor. Här återfinns högre tjänstemän med en andel höglitare på oftast över 70 procent, högutbildade med tillitsandelar på plus 70-procentsnivån och personer med bra hälsa med ett genomsnitt strax under 70 procent. Sociala klasskillnader spelar också roll i sammanhanget. Högre sociala klasser har högre mellanmännisklig tillit. Likaså betyder välbefinnande mycket. Människor som skattar sig själva som friska litar mer på andra än människor som skattar sig själva som sjuka. Vidare är personer som är nöjda med sin livssituation är oftare höglitare jämfört med personer som är mindre nöjda.⁵

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i olika demografiska och sociala grupper, 1996–2021 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	57	56	56
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068	11 127	11 423
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61	58	57	58	57	57	56
Män	57	56	57	55	51	57	61	58	58	55	56	56	54	56
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48	46	44	42	43	40	40
30–49 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	57	58	55	55
50–65 år	59	58	59	55	56	61	65	65	62	60	61	62	62	61
65–85 år	57	56	57	49	50	54	61	60	58	57	62	58	59	58
Lågutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47	46	43	46	43	45	43
Medellåg	59	54	58	51	47	54	57	54	52	49	51	49	48	49
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60	58	57	56	58	59	61
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73	72	70	71	70	68	71
Arbetsarbete	53	49	50	44	47	48	52	50	47	45	47	47	47	47
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69	68	67	68	67	66	68
Högre tjänstemannahem	77	72	69	68	70	73	78	76	74	71	71	73	69	72
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58	58	57	59	57	58	58
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59	57	53	57	53	56	55
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56	55	54	55	54	52	54
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61	59	57	58	57	58	58
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63	62	59	60	63	58	63
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62	61	58	59	59	58	60
I Norden	51	53	46	46	51	55	57	60	56	58	61	61	56	53
I Europa	51	38	40	32	46	44	41	41	44	43	42	47	45	48
Utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39	43	45	42	46	41	41
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65	63	61	61	61	61	63
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42	39	36	35	44	37	39
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37	39	35	34	35	37	36	35
Subjektiv hälsa:														
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33	35	31	35	36	36	37
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59	57	55	36	54	54	55
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73	68	66	62	68	67	69

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvarades på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Resultaten visar andel höglitare i respektive svarsgrupp. Höglitare kategoriseras som respondenter som svarar alternativ 7–10 på skalan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2021.

De skillnader i graden av tillit vi kan iakttä mellan olika sociala grupper i Sverige är inte något vi normativt önskar oss. Vår genomsnittligt höga nivå på den mellanmännsliga tilliten döljer inte obetydliga skillnader mellan olika samhällsgrupper, där flera socialt utsatta grupper sticker ut med klart lägre tillitsnivåer. Detta något betänkliga resultat blir inte mindre problematiskt när vi ser på hur tilliten har förändrats över tid i olika grupper. I de allra flesta fall kan vi enbart se mindre förändringar mellan tillitsresultaten 1996/98 och 2020/21 – någon eller några få procentenheters upp- eller nedgång. Det gäller för kvinnor och män, för medelålders och äldre, för högutbildade, för tjänstemän, för landsbygds- och storstadsbor, för uppväxta i Sverige och invandrade, för förvärvsarbetande och för personer med bättre hälsa.

Men denna stabilitet återfinns inte i alla grupper. Påtagliga nedgångar över tid kan noteras i vissa andelsmässigt mindre samhällsgrupper. Det märks tydligast bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning, där andelen höglitare har minskat med 15 procentenheter under de senaste tjugofem åren. En liknande men något mindre nedgång finner vi också bland unga (-11), bland arbetslösa (-8), bland personer med dålig hälsa (-7) och bland personer med lägre utbildning (-6/-8).

När det gäller skillnader i tillit mellan olika politiska grupperingar är dessa i de flesta fall begränsade, vilket är klart positivt. Det vore smått förödande om det fanns stora tillitsskillnader mellan olika ideologiska eller partipolitiska grupper i Sverige. Andelen höglitare bland personer ideologiskt till vänster eller till höger skiljer sig exempelvis inte mycket åt – dock återfinns en något större andel höglitare till vänster efter regeringsskiftet 2014. En liknande samstämmighet i graden av mellanmännslig tillit kan iakttas bland de olika partiernas väljare – men med ett viktigt undantag. Sverigedemokraternas anhängare hyser klart lägre tillit till sina medmänniskor. Bland SD-sympatisörer är andelen höglitare endast 37 procent år 2021. För övriga partiers anhängare varierar andelen höglitare mellan 58 och 71 procent (se tabell 2).

Det är Sverigedemokraternas väljare som skiljer ut sig med en låg social tillit. Det är de partipolitiskt dock inte helt ensamma om. Bland personer som stödjer något ”övrigt parti” eller inte har någon partipreferens är också andelen höglitare klart under genomsnittet (cirka 40 procent år 2021). Politiskt sett är alltså den mellanmännsliga tilliten i Sverige som lägst bland människor utanför det etablerade politiska systemet och bland väljare som sympatiserar med ett anti-etablissemangsparti som Sverigedemokraterna. Tillsammans omfattar dessa grupper idag upp emot en tredjedel av den vuxna befolkningen i de opinionsmätningar som görs. Låglitare har tenderat att samlas i politiska ”utanförgrupper”. En illavarslande utveckling. Dock, sett över tid går inte graden av social tillit entydigt ned i dessa grupper. Det är ett positivt tecken. När det gäller den stora gruppen – Sverigedemokraternas anhängare – kan vi tvärtom se en viss uppgång i graden av tillit jämfört med när partiet endast stöddes av något fåtal procent för 10–15 år sedan. En möjlig förklaring är att andelen personer som stödjer partiet har vuxit, vilket innebär att också

personer som tidigare inte tillhört någon politisk ytterkant nu sympatiserar med SD. Och de har en tendens att inte vara lika mycket låglitare som de ursprungliga SD-anhängarna, varför andelen tillitsfulla i gruppen som helhet har stabiliserats.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i ideologiska och partipolitiska grupper, 1996–2021 (procent)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60	58	56	57	56	56	56
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249	9 828	10 812	10 796	10 068	11 127	11 423
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62	64	67	62	66	65	65	65
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65	65	66	64	63	67	65	64
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52	50	49	48	49	48	49	49
Något höger	62	65	62	62	57	64	66	66	64	61	61	59	59	60
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63	58	55	50	51	51	45	59
V	61	51	54	50	51	63	62	63	65	64	65	64	62	63
S	61	56	57	55	53	52	59	61	60	60	58	61	61	60
MP	53	55	49	53	67	65	70	69	70	67	74	66	70	69
C	60	67	58	55	54	59	72	70	68	68	67	69	72	71
FP/L	70	78	66	60	64	67	73	73	73	67	66	72	68	66
KD	66	59	56	56	55	63	66	67	71	54	59	57	53	58
M	62	60	57	57	59	62	66	66	63	57	59	59	57	59
SD	-	-	-	-	28	34	40	39	37	37	38	38	36	37
FI	-	-	-	-	-	-	68	60	71	55	61	-	-	-
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41	40	36	43	36	44	43	40
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45	39	47	41	45	42	56	37

Kommentar: Frågan löd 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet'. Frågan besvarades på en 11-gradig skala mellan 0 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. Resultaten visar andel höglitare, dvs. de som svarar 7–10 på skalan. Svarspersonernas vänster–högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati (dvs. vilket parti man tycker bäst om).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2021.

Hur kan mellanmänsklig tillit förstås?

Benägenheten att uppfatta merparten av sina medmänniskor som pålitliga varierar som nämnts såväl mellan länder som mellan sociala grupper inom länder. En förklaring till variationen mellan länder som har kommit att få ett omfattande stöd i den empiriska forskningen pekar på de offentliga institutionernas roll (Rothstein, 2018). I många länder är olika former av maktmissbruk bland dem som arbetar inom den offentliga sektorn vanliga. Det kan till exempel handla om korruption, favorisering och diskriminering. Ett flertal forskningsresultat visar att när människor uppfattar att personer som har att genomföra offentliga åtgärdsprogram

är ohederliga, diskriminerande eller ger särskilda favörer åt olika personer eller grupper har detta en negativ effekt inte bara för tilliten till offentliga myndigheter och serviceproducenter utan också på tilliten till människor i allmänhet (Rothstein & Eek, 2009; Guiliana m.fl., 2020; Nannestad m.fl., 2014). Det kan handla om korruption och andra likartade problem hos poliser, lärare, sjukvårdspersonal eller de som arbetar med att fördela sociala förmåner (Charron & Rothstein, 2018). Det ligger nära till hands att tänka att om man inte kan lita på denna slags yrkeskategorier kan man inte heller lita på människor i allmänhet i det samhälle man lever i. Detta skulle då vara förklaringen till den relativt höga tilliten till andra människor i de nordiska samhällena eftersom Norden är tämligen förskonat från olika former av korruption (Andreasson, 2017). Två mycket omfattande översikter av forskningen på området ger vid handen det finns en stark och robust negativ effekt på social tillit av korruption och brist på rättvisa i offentliga institutioner (You, 2018; Dinesen & Sønderskov, 2021).

Ett skäl till att vi även i Sverige ser en lägre grad av tillit hos personer som är arbetslösa eller har sjuk-/aktivitetsersättning kan vara att de har omfattande kontakter med sociala myndigheter som har att enskilt pröva varje fall. Många sociala förmåner i Sverige, exempelvis barnbidrag, pensioner och föräldraförsäkring är generella, det vill säga att de implementeras utan att sociala myndigheter har att behövspröva varje enskilt fall. Men för arbetslösa måste sådan prövning göras, till exempel i form av beslut om vilket slags arbete en arbetslös person måste acceptera för att inte gå miste om olika förmåner. Samma sak gäller såväl för personer med sjuk- och aktivitetsersättning där det exempelvis måste fattas beslut om i vilken grad personens specifika sjukdomstillstånd påverkar vederbörandes arbetsförmåga (Kumlin & Rothstein, 2005), som för människor som har invandrat från länder utanför Europa och vars ansökningar om uppehållstillstånd prövas av Migrationsverket. Vi har ingen anledning att tro att det (mer än möjligen undantagsvis) förekommer korruption i dessa verksamheter i Sverige, men man kan på goda grunder hävda att besluten som fattas av dessa myndigheter likväl av den enskilde kan vara svåra att förstå, anses orättfärdiga eller integritetskränkande. En orsak till att vi ser en sjunkande tillit i dessa grupper kan vara olika reformer av dessa socialförsäkringar som gjort det svårare att kvalificera sig för ersättning.

Ytterligare ett skäl till att personer inom dessa utsatta grupper hyser mindre tillit är att de kan antas vara mera missnöjda med sina liv. Omfattande forskning visar att det finns ett tydligt samband mellan att vara tillfreds eller nöjd med sitt liv och att lita på andra människor (Helliwell m.fl., 2018). En trolig mekanism är att personer som har anledning att vara missnöjda med sin livssituation också har en pessimistisk syn på livet och på samhällsordningen i allmänhet vilket också ger upphov till mera misstro gentemot andra människor (Uslaner, 2002). Detta kan också vara förklaringen till varför väljare som röstar på ”övriga partier” hyser mindre tillit till sina medmänniskor.

Varför ekonomiskt och socialt mera framgångsrika människor tenderar att ha högre tillit är en omdiskuterad fråga i forskningen. En hypotes är att dessa grupper både har större resurser och bättre förmåga att hantera situationer där förtroendet för en annan människa har missbrukat. De är helt enkelt mindre sårbara om de blir lurade, svikna, utnyttjade eller bedragna och anser sig inte behöva vara så försiktiga i kontakter med andra människor. Motsatsen gäller då för människor med mindre resurser som har sämre förmåga att hantera sådana situationer och därmed anser sig oftare tvungna att vara mera försiktiga i kontakter med andra (Delhey & Newton, 2003). Således skulle framgång föda tillit (Holmberg & Rothstein, 2021). Motsatt hypotes är att personer som uppger sig hysa stort förtroende för andra människor alltsedan barndomen har utvecklat en slags ”social intelligens” som gör att de bättre än andra kan skilja mellan personer som är pålitliga och de som inte är att lita på. Genom denna ”sociala intelligens” förmår de sortera bort människor som inte är att lita på och istället koncentrera sig på att bygga upp kontakter med personer som är pålitliga. Det gör att de förmår skapa och/eller delta i många och omfattande användbara sociala nätverk som gör att de blir mera framgångsrika. Sådana sociala nätverk kan till exempel förse dem med olika former av information och resurser som är användbara när det gäller att bli ekonomiskt och socialt framgångsrik. Det skulle i så fall betyda att det är tillit (förstått som ”sociala intelligens”) som bidrar till framgång (Yamagishi, 2011).

Slutligen finns det också en koppling mellan hur man uppfattar sitt hälsoläge och tillit. Att vara involverad i fungerande och någorlunda omfattande sociala nätverk har visat sig ha en positiv effekt på hälsan, inte minst vad gäller olika psykiska sjukdomar. Motsatt gäller naturligtvis också, ensamhet och att uppfatta sig socialt isolerad är inte bra, vare sig för hälsa eller tillit.

Lite alarm

Den normativa hypotesen att allt är fortsatt väl med den mellanmännsliga tilliten i Sverige får *inte* ett entydigt stöd i våra empiriska prövningar. Jämfört internationellt är graden av tillit fortfarande mycket hög i Sverige. Guldet har inte blivit till sand. Den svaga nedgång som eventuellt kan noteras är måtmässigt osäker och är (än så länge) mycket liten. Sverige är fortsatt i allt väsentligt ett höglitarland. Så långt alltså allt väl.

Dock när det gäller läget i olika utsatta samhällsgrupper och dess utveckling över tid är bilden mindre ljus. I flera välfärdspolitiskt exponerade grupper är graden av mellanmännslig tillit klart lägre än genomsnittet i Sverige. Och i vissa fall minskar dessutom tilliten över tid. Det gäller för personer med dålig hälsa, för arbetslösa, för människor med sjuk- /aktivitetsersättning, för unga och för personer med lägre utbildning. Ett ovälkommet mönster med ett mer tillitsmässigt fragmenterat Sverige avtecknar sig.

Ett motsvarande mönster kan också iaktas på politikens område. Människor utan en partipolitisk hemvist, eller som sympatiserar med partier utanför riksdagen, har en klart lägre grad av genomsnittlig mellanmänsklig tillit än genomsnittssvensken. De utgör en slags ”utanförgrupp” med en svag eller ingen koppling till etablerad politik i samhället och med en sviktande tillit till sina medmänniskor. Men denna lägre grad av tillit återfinns också hos anhängare av anti-etablissemangspartiet Sverigedemokraterna. SD-väljare uppvisar, jämfört med övriga riksdagspartiers väljare, en påtagligt lägre nivå när det gäller mellanmänsklig tillit. De litar mindre på sina medmänniskor. Viktigt att framhålla dock är att graden av tillit inte minskar över tid bland Sverigedemokraternas sympatisörer. En viss tendens åt motsatt håll kan noteras. Graden av mellanmänsklig tillit bland SD-anhängare är idag något högre än för tio-femton år sedan.

Sammanlagt utgör de nämnda grupperna inte längre någon liten minoritet i dagens Sverige. Tillsammans omfattar de i opinionsmätningarna upp emot en tredjedel av valmanskåren. En stor minoritet med andra ord. Vi måste konstatera att Sverige i början på 2020-talet har en stor minoritet av medborgare som utmärks av en relativt låg tilltro till sina medmänniskor. Och att dessa medborgare samtidigt inte stödjer riksdagens äldre etablerade partier, alternativt är anhängare av anti-etablissemangspartier som Sverigedemokraterna. Det är en för stor – och politiskt för koncentrerad – minoritet för att man lite lättvindigt skall kunna påstå att allt är gott och väl med den mellanmänskliga tilliten i höglitalandet Sverige. Det är inte fullt ut som vi normativt skulle vilja ha det med tilliten när vi ser under den vackra, lugna ytan. Ännu inte så illa kanske att större varningsklockor behöver ringa. Men ändock, lite alarm kan vara påkallad.

Noter

- ¹ Andelen personer i SOM-undersökningen 2021 som uppger att de fått två vaccindoser är 93 procent bland höglitare, 89 procent bland medellitare och 83 procent bland låglitare. Sambandet är också tydligt när det gäller förtroende för olika institutioner, som t.ex. för sjukvården. Bland personer med ett mycket stort eller ganska stort förtroende för sjukvården är andelen dubbelvaccinerade 94 procent mot endast 73 procent bland personer med ett mycket litet eller ganska litet förtroende.
- ² En osäkerhetsfaktor är det ökande svarsbortfallet i de nationella SOM-undersökningarna. När tillitsmätningarna började år 1996 var bortfallet 31 procent. I den senaste SOM-studien 2021 hade bortfallet stigit till 52 procent. På goda grunder kan man misstänka att har människor med låg mellanmänsklig tillit genom åren fallit bort något mer frekvent än personer med hög tillit. Om så är fallet skulle den genomsnittliga graden av tillit sannolikt varit något nedåtgående om låglitarna ställt upp som tidigare och svarat i SOM-undersökningarna (se Markstedt, 2012).

- 3 Tack till Oskar Thelin för hjälp med databearbetning och utformning av figur och tabeller.
- 4 Den generella tilliten tenderar dock att vara klart svagare i storstädernas mest ”resurssvaga” områden, se Rönnerstrand & Solevid, 2021; Esaiasson, 2020; Trägårdh, 2021).
- 5 I den nationella SOM-undersökningen 2021 är resultaten följande för personer med olika grad av nöjdhet med det liv de lever: Mycket nöjd med livet – 68 procent höglitare, Ganska nöjd – 54 procent, Inte särskilt nöjd – 36 procent och Inte alls nöjd – 20 procent. Andelen svarande som 2021 angav att de är Inte särskilt eller Inte alls nöjda med sina liv var sammanslaget sju procent, en mycket liten minoritet. Men bland dem är den mellanmännsliga tilliten påtagligt låg, endast 34 procent är höglitare.

Referenser

- Andreasson, Ulf (2017). *Trust – The Nordic Gould*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Bollyky, Thomas & Hulland, Erin m.fl. (2022). Pandemic Preparedness and Covid-19: An Exploratory Analysis of Infection and Fatality Rates, and Contextual Factors Associated with Preparedness in 177 Countries, from jan 1, 2020, to Sept 30, 2021. *The Lancet*. Published online February 1, 2022.
- Charron, Nicholas & Bo Rothstein (2018). Regions of Trust and Distrust: How Good Institutions Can Foster Social Cohesion. I U. Bernitz, M. Mårtensson, L. Oxelheim and T. Persson (red) *Bridging the Prosperity Gap in the EU: The Social Challenge Ahead*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Delhey, Jan & Kenneth Newton (2003). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European Societies* 5(2): 93–137.
- Dinesen, Peter T. & Kim Mannemar Sønderskov (2021). Quality of Government and Social Trust. I A. Bågenholm, M. Bauhr, M. Grimes & B. Rothstein (red) *The Oxford Handbook of Quality of Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Esaiasson, Peter (2020). *Förorten – ett samhällsvetenskapligt reportage*. Stockholm: Timbro.
- Guiliana, Spadaro, Katharina Gangl, Jan-Wilhelm Van Prooijen, Paul A. M. Van Lange & Cristina O. Mosso (2020). Enhancing feelings of security: How institutional trust promotes interpersonal trust. *Plos One* 15 (9): 0237934.
- Helliwell, John F., Haifang Huang, Shawn Grover & Shun Wang (2018). Empirical linkages between good governance and national wellbeing. *Journal of Comparative Economics* 46(4): 132–146.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2015). Högt mellanmännslig tillit i Sverige – men inte bland alla. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2016). Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2017). Trusting Other People. *Journal of Public Affairs* 17 (1–2).
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2018). Misstroendets lokalisering i höglitalandet Sverige. I Ulrika Andersson, Aander Carlander, Elina Lindgren & Marie Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, and Bo Rothstein (2021). Framgång föder förtroende – Förtroende föder framgång. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Marie Grusell & Patrik Öhberg (red) *Ingen anledning till oro?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Kumlin, Staffan, and Bo Rothstein (2005). Making and Breaking Social Capital. The Impact of Welfare State Institutions. *Comparative Political Studies* 38(4): 339–365.
- Markstedt, Elias (2012). *Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013*. Rapport 2012:30. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nannestad, Peter, Svendsen, Gert T., Dinesen, Peter T. & Kim M. Sonderskov (2014). Do Institutions or Culture Determine the Level of Social Trust? The Natural Experiment of Migration from Non-western to Western Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40(4): 544–565.
- Rothstein, Bo (1997). Sociala fällor och tillitens problem. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ett missnöjt folk?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo & Daniel Eek (2009). Political Corruption and Social Trust – An Experimental Approach. *Rationality and Society* 21(1): 81–112.
- Rothstein, Bo (2018). Myndigheter att lita på. Den svenska demokratis grundbult. I Katarina Barrling & Sören Holmberg (red) *Demokratis framtid*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Rönnerstrand, Björn & Maria Solevid (2021). Förtroende och tillit i en segregerad stad. I Björn Rönnerstrand, Maria Solevid & Henrik Oscarsson (red) *Hög tid för Göteborg*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Trägårdh, Lars (2021). *Tillitsbarometern*. Levande rapport 1, version 6. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke Högskola.
- Uslaner, Eric M. (2002). *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Yamagishi, Toshio (2011). *Trust and Social Intelligence*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- You, Jong-Sung (2018). Trust and Corruption. I Erik M. Uslaner (red) *Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.

Det är svårt att överskatta betydelsen av tillit människor emellan. Fenomenet benämns ofta social tillit inom samhällsforskningen. Utan mellanmänsklig tillit uppstår inga gemenskaper eller utbyten. Det är med tillit som väl fungerande samhällen kan byggas. Hög social tillit är ett slags socialt kapital som fungerar som ett smörjmedel när människor behöver samverka. Brist på tillit gör att många ekonomiska, yrkesmässiga och sociala utbyten och gemensamma åtaganden, vilka skulle vara till fördel både för de involverade parterna men också för samhället, uteblir.

Dessa insikter gjorde att Bo Rothstein i samarbete med SOM-institutet påbörjade årliga mätningar av den sociala tilliten i Sverige i mitten av 1990-talet. Denna bok bygger på resultatet från denna tjugofemåriga mätserie som är en av de längsta i världen. Fokus ligger på hur betydelsen av social tillit skall förstås, på förändringar över tid och hur tilliten ser ut i olika sociala och politiska grupper. Sverige är fortsatt ett höglitarland, men med klara försvagningstendenser i vissa socialt utsatta grupper.

Författarna Bo Rothstein och Sören Holmberg är båda seniorprofessorer i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET